

ДҮКӘЗ
C-85

СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСҰЛЫ

ТАҢДАМАЛЫ

84К237

С-65

Қазақ ұлттық академиясының М. О. Әуезов
атындағы әдебиет және өнер институты

«Түрік бірлігі» газеті

СМАҒҰЛ
СӘДУАҚАСҰЛЫ

ТАҢДАМАЛЫ

II ТОМ

- 18973 -

Құрастырып, баспаға дайындаған
Ытырхан Дәрімбетов

✓

Біріккен қазақ-монғол «Атхан» кәсіпорны
Алматы қаласы 1993 жыл

Редакция алқасы:

М. Базарбаев, С. Қирабаев, Б. Дәрімбетов

Кұрастырып баспаға дайындаған *Батырхан Дәрімбетов*

Кітапты шығарушы редакторы *Атабай Қылышбаев*

»

ISBN5-625-02434-0

С $\frac{4702250204-086}{404(05)-93}$ без объявл.

ЕЛДЕ ІСТЕЙТІН БІР ЖҰМЫС

Данышпан көсеміміз Лениннің өлімі жастардың жігерін молайтып, олардың тәрбие жұмысында көп жана түр бермек. Комсомолдың осы дәуірдегі екпінді міндетіне жататын: Лениннің тәржіме халімен, істерімен жастарға қалдырған өсиеттерімен, түрлі ұрандарымен танысу жұмысы. «Мен комсомолмын» дегеннің саяси санасы, пікірі кеңіп, әлеумет ісінде үлкен жеміс әперерлік амалдар істеуі өзі кітаптан оқып, не жұрттын аузынан есіткен Лениннің бір-бір сөздерін жүзеге асырып отыруы, шын Лениншіл жас болғандығын ардақты атасының әділ ізін басып адал орындағанын қуалайды.

Ендеше, жастар, істейтін істерің төмендегілер:

1. Бір ұйымдағы комсомолдың барлық мүшелерін тегісінен Лениннің үшінші жастар съезінде сөйлеген сөздерімен, ұсынған жолдарымен таныстырып қана қойма, Лениннің: «Ауылдағы сауатсыздықты жой, надандардың көзін аш, жетім, қараусыз босып жүрген жеткіншектерді қамсыз қыл...» деген өсиеттерін іс жүзінде істете бер.

2. Әр ячейкелерде мұнан басқа Ленин туралы әңгіме-кеңес сөздер болсын, оларды белгілі жоба-план бойынша айырып істеген жөн.

Мысалы, ауылдағы ячейкелердің күшінен келетін жұмыстар мыналар:

1. Лениннің өмірі, ісі туралы қайдан болса да материал тауып ала алады. Бұл программаға жеке бір мәселе болып жазылу керек.

2. Лениннің жастар арасындағы жұмысы, сөйлеген сөзі — бәрі бір мәселе болып кіреді.

3. Қалай Лениншіл болуымыз. Бұл бір мәселе.

МАҚАЛАЛАР

4. Ленин һәм шаруалар мен жалшылардың ұйымы.

Осылардың қай тиістісіне болса да лайықты қолданатын кітап та, мақала да іздесе табылады. Осы төрт мәселені жақсы тексеріп, жаңа негізге құрылатын жаңа ауылдың тіршілік, шаруашылық жағынан күшті болуы үшін қала мен ауылдың қатынасы — кооперация ұйымы қаланың да, ауылдың да еңбектеніп өндірген жанды-жансыз бұйымдары, құралдары жанға, өмірге керекті заттары бас жағынан тең болушылығы өте қажет деп сөйлеуші жас ұйымда көбірек тоқтап, түсіндіріңкіреп кетуі міндет.

Ел ішіндегі ячейкенің, әсіресе, үлкен бір ісі: ауыл халқына шаруаларға, батырақтарға Ленинді, оның өсиетін естіртіп таныту. Қара халық та Лениннің өмірін, өмірінде істеген қызметтерін, кім үшін күрескенін, шаруаның қамын көздеп, қай жерде не сөйлегенін — білгісі келіп тұрады.

Соның үшін елде істейтін жастардың алдымен: 1) Лениннің ұлт саясатына қалай қарап, партия съездерінде осы тақырыпта қандай қарар шығартқанын; 2) Құншытың халықтарына теңдік әперу үшін, ондағы езілгендердің көзін ашу үшін нелер істегенін; 3) Отаршылдықпен күллі күрескенін өздері әбден үйреніп, тиісті кітаптан қолға түсіріп алуы керек. Бұл айтқандар да бағанағы программаның аяғына жалғасып, үлкендердің һәм бейпартия жастардың арасында сөйлеуге ең жеңіл, қызықтарын мәселе, әрі үгіт. Бұл тақырыпты мағлұматтарына «Қызыл Қазақстан» журналында, Лениннің тәржіме қылып суреттеп жазған кітаптарда табуға болады.

«Қызыл Қазақстанда» ел жастарының оқитын мақалалары: Кименевтің үкімет ісінен берген отчеты (11-сөз сөзінде сөйленді), Сталиннің, Крупскаяның сол съезде сөйлеген сөздері. Орталық коммунист жастар комитетінің жылғы жастарға жазған үндеуі («Жас қазақтың» 4-ші санында). Басқа да пайдалы сөздерді сол журналдың мақалалардан бөліп-бөліп алуға болады.

Сөйлеуші болмағанда, ячейка өз арасынан кісі шығарып дауыстап оқыту жолын қолдануға болады.

Не болмаса жеке комсомолдарға әр тақырыпқа баяндама қылуға, мақалаларды бөліп беруге болады. Осылай үйірмелерде бірсыпыра Ленин жайында мағлұмат алғаннан кейін құр біліп қоюмен, естіп қоюмен қанағат етпей, ячейка мүшелері өзара әр баяндамадан кейін жастарға жататын істеуге мүмкін болатын міндетті жұмыстарды орындай беру керек. (мысалы, шаруашылық жайынан үгіт-жүргізу, кооператив, түрлі жәрдем ұйымдарын ашу, мектеп ашу, халықтарды бөліп-бөліп, солардың сауатсыздығын жоюға әр комсомолды оқытушы қылып белгілеу, оқу, кітапханаларды ашу сықылдылар). Бұның бәрі Лениннің өсиетін орындағандық болып шығады. Не Лениннің құрметіне ескерткіш есебінде істелген әдейі істер болып та шығады.

Елдерде оқухана болса, соның жанынан Лениннің бұрышын, бөлмесін ашу тиіс. Нәм халық арасына үгіт жүргізгенде Ленин тақырыпты сөздерді елде айтылатын ұрандарды, Лениннің өз сөздерін қабырға газетіне жазып шығарған жөн. Газетке жан беріп, жұртты еліктету, тарту үшін түрлі цифрлармен, дәлелдермен көбірек түсіндіріп, мүмкін болған шамасынша сурет салып, Лениннің суреттерін басқа газеттерден ойып басқан жақсы. Елдерде болатын съездерде, жиындарда, үйлерде Ленин туралы сөз сөйлеп қалу жағына тырысу керек. Уйездік, губерnelік комитеттердің ауыл ячейкелеріне тиісті кітап, план, программалар жіберіп, уақытында осы айтылғандар туралы жол көрсетіп тұрулары азаматшылық, лениншілдік міндеті, мүмкінінше солардағы ұлық қызметкерлер өздері ел араһап, кей ячейкелерге қамқоршы (шеф) болып белгіленуі мақұл.

Елге келетін, не уйезден, губернеден жұмысқа сайланатын партия қызметкерлерін бір жақтан ячейкелерде, екінші жақтан губком, укомдар да пайдаланып қалу жағын қарастырулары міндет.

БӘЙБІШЕ-ТОҚАЛ

Қазақтың ұлт театрында январьдың 27-і күні «Бәйбіше-тоқал» қойылды. Бұл драма Мұхтар Әуезұлының тәуір жазған пьесаларының бірі. Драманың қысқаша мазмұны мынау:

Тоқалы Қайшаның азғырғанына көніп, Есендік бәйбішеден жетім қалған қызын Аманбайға бермек болады. Қызы (Дәмеш) Аманбайды сүймейді.

Оның сүйетіні орысша оқыған Ғазиз. Қыздың ағасы Төлеш қарындасы жағында. Бұларға тағы да нағашысы Абдолла болысады. Тоқал мен шалдын сөзін сөйлейтін Бейсембі «ақсақал». Бұның өз есебі бар. Бір жағы тоқалмен тамыр. Екінші жағынан партияның бастығы. Есендікті өзіне жем қылғысы келеді. Өз еркімен Дәмештің тимейтініне көзі жетіп Аманбай оны алып қашпақ болады. Қызды шығарып беретін тағы баяғы тоқал болады. Бұлар енді қызды алып кетпек болып жатқанда көріп қалған қойшының қырсығынан қолға түсіп қалады. Тоқалдың бұл сықылды ісіне шыдай алмай Төлеш қарындасымен нағашысы Абдолланың аулына көшіп кетеді.

Бір күні Абдолла Төлешті әкесінің аулына барымта алуға жібереді. Төлеш желідегі құлынға дейін қалдырмай бар жылқысын айдап келеді.

Әйткенмен бұлар көп қуанышты бола алмайды, жылқының артынан қуғын келіп, төбелесіп жүргенде, Төлеш тоқалдың баласы Қуатжанның қолына қаза табады. Әкесі өлгелі жатқан баласынан кешірім сұрайды. Төлеш кешеді. Бұның өлердегі әкесінен тілегені Дәмеш пен Ғазиздің қосылуы болады...

Мұхтар Әуезұлы әдемі, кестелі сөздің ұстазы. Мұхтардың тілі орамды, сөйлемдері маңызды. Бірақ Мұхтар әлі пьеса жазудың техникасына шебер емес. Пьесада қозғалыс, қимыл тым аз. Кейбір жерлерінде екі кісі жарты

сағаттай қимылдамастан, сөйлесіп тұрады. Мұндай ұзақ көріністер артисті де, караушыны да тез қажытады.

Мысал келтірейік: Бір адамға жоғары қарай қолын көтеріп қойса, бір-екі минут көтеріп тұру ойыншық сықылды. Төрт-бес минуттан соң қол тала бастайды. 10-15 минуттан соң бұдан үлкен азап жоқ. 20-25 минуттан артық қолды көтеріп тұруға мүмкін емес.

Көз, құлақ қолдан да нәзік нәрсе. 5-6 минуттан кейін көз де, құлақ та тала бастайды. Одан әрі қарай артисте қимыл болмаса, оның айтқан сөздерінің дәмі өзінен-өзі кетіп қалады.

Сондықтан шынында қимылдың аздығы «Бәйбіше-тоқалдың» үлкен кемшілігінің бірі.

Екінші кемшілік: «Бәйбіше-тоқалда» артық адамдар бар. Әсіресе, соңғы пердеде көрінген инструктор.

Инструктордың «Бәйбіше-тоқалда» көтерген мәселесі бұл пьесаның кемерінен шығып кететін әңгіме. Инструктор жарты сағаттай насихат айтып отырып алмай, сөз арасында келіп-кетіп жүрген адам болса бір сәрі. Жазушының ойынша инструкторға үлкен орын берілген. Оның аузына жазушы ірі, негізді сөздер де салған. Инструктор ауылда жүрген «төре-балаға» ұсамайды. Сөзіне қарағанда тым ірі, тым үлкен адам сықылды. Сондықтан бұның сөздері пьесаның түпкі мазмұнын сұйылтып отыр. Пьесаның түпкі мақсаты шашыранды болып, бытыраңқы шығып отыр.

Біздіңше, пьесаның түпкі мақсаты: ел ішіндегі кемшіліктерді көрсету. Көп кемшіліктің ішінде Есендік шалдың екі қатын алғандығы. Одан барып ол екеуінің күндес болғандығы. Күндестігінің қырсығынан тоқал барып Дәмешке қастық қылады. Әрине, оның бұл қылығы — жаман іс. Бірақ кім біледі? Бәйбіше барда бәлкі таяқ жеген ылғи тоқал шығар. Неше жылдай тоқалдың зығырданы қайнап, іші күйген шығар.

Ол кезде Дәмеш бақытты шығар. Тоқалдың көз жасына көңіл бұрмаған шығар. Осы сықылды үй ішінің ке-

ліссіздігінен туған тоқалдың ойында зіл бар шығар. Сондықтан біз тоқалға айрықша лағнет оқығымыз келмейді.

Әрине, бұл жерде бәйбіше де кінәлі емес. Оны тоқалмен күндес қылған оның «қара жүректігі» емес. Бәйбіше-тоқал тегінде тату болу қиын.

Сондықтан бұл екеуін татуластыру үшін ең әуелі күндестікті жою керек. Бұның аты — көп қатын алғанды тоқтату.

Бірақ қара қазақ бұған әлі түсініп жеткен жоқ. Ауыл әлі ескі әдеттің уысында. Гулеген партия. Партияға қара қазақ түгіл, оқығандардың өзі қатысады. Абдолланың көз қарасынша «пәленің бәрі оқығандарда». Олар құтыртпаса партия жасайтын елде кісі жоқ.

Бұлай болғанда ауыл түзеледі деген бекер сөз. Еріксіз көңілде пессимизм туады. Бірақ бұл пессимизмнен алып шығатын Дәмеш пен Ғазиз.

Бұл екеуі маңайды қоршаған ескіліктің бұлтына қарамай, жадырап күліп, жазылып өмір сүруге шамасы келеді. Ғазизды мұндай қылған оның оқығандығы¹. Дәмешке оны сүйгізген Дәмештің оқыған дегенде өзгеше көзқарасы. Орысшалап айтқанда бұны «фетишизм»² деуге болады.

Қазақтың қазіргі тұрмысында мұндай оқиға бола ма?

Әбден болады. Бұл сықылды пьесалар үгіт жағынан ел ішінде үлкен пайда береді. Жалғыз-ақ пьесаның мазмұны шағын, ықшамды болсын.

Ал енді артистерге келейік: Бұл жолы артистер әнеүгіден де түзеген. Киім, грим жағы да бұл жолы анағұрлым ілгері басқан.

«Дәмеш» сөзсіз жақсы ойнайды. Қорықпай, жүрек

1. Тағы айтамыз: Ғазиз үшін «инструктордың» керегі жоқ еді. Инструктор Ғазиздың жарты бағасын жойып кетіп отыр. Бұнсыз Ғазиздің сөзі Абдоллаға ой салар еді. Онда бізге Абдолланы көргенде пессимизм де келмес еді бәлкі. 2. «Фетишизм» деп еуропа тілінде ойламай, байыбына бармай бір нәрсені дәріптеуді айтады.

тоқтатып сөйлейтіндік «Дәмештің» қолынан әбден келеді. Енді «Дәмеш» психология жағынан ролін жөндеу керек.

Күлаш пен тоқал да дұрыс шықты, бірақ бұлардың дауыстары тым нашар болды. Еркек жағынан бірінші бәйге, әрине, таз күйеу Аманбай мен қойшынікі. Қойшыны түзеп жіберген бір есептен оның әні де, бірақ қойшының артистігі де мол. Әсіресе, қарқылдап күлген жері нағыз өзіндей шықты.

«Аманбай» — болашағы үлкен артист. Бұл жүрек тоқтатып, буын бекіткеннен шығып, осы күні психология жағын қарастыра бастаған. Аманбайға қарап, нағыз қорқақ, ақмақ таз күйеуді көрдік.

«Бейсембінің» ойыны да жоғарғы екеуіне беріспейді. Бірақ пьесада болмаған қимылды табам деп күш салғаны артистігіне бөгет болды.

«Төлеш» пен «инструктор Кәрім» рольдерін айырбастаса анағұрлым дұрыс шығар еді. Өйткені «Төлеш» орысқа лайық. Қазақ болу бұған өте қиын көрінеді.

«Ғазиз» ролін орташа ойнады. Жақсырақ келтіруге болатын еді.

ХАЛЫҚ АҒАРТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан жаңа дәуірге аяқ басып келеді. Жалпы шаруашылықтың күшеюімен қабат біздің мәдени жұмыстарымыз да ілгері басуға айналды. Жоғарғы дәрежедегі мектептерде қазақ студенттерінің саны жылдан-жылға көбеюде. Бірте-бірте елдегі мектептер де басын көтеріп жатыр. Халық ағарту ісін басқаратын комиссариаттың алдында асқар таудай жұмыстар туғалы тұр.

Оқу жұмысы жалғыз оқу комиссариатының қызметімен жасалмайды. Бұл жұмыс жалпы кеңес мекемелерінің түзелуімен байлаулы, жалпы шаруашылықтың ілгері басып, күші, қаражаты молаюымен болады.

Халық ағарту комиссариатының міндетінде тұрған өмірге үш үлкен жұмыс бар. Оның бірі — мектептің үйлерін жөндеу, екіншісі — оқуға керек құралдар табу, үшінші — мектепте қай тілде оқылатындығын белгілеу.

Алғашқы мәселе біздің қазіргі халімізде ең ауыр, ең қиын мәселеміз. Осы күні ел ішінде мектепке деген айрықша үй жоқ. Балалар жерде отырып, жерде жазады. Терезенің әйнегі жоқ, есіктің тақтайы жоқ, жағатын дүрыс пеші жоқ. Бүйтіп көрінген қазақтың шым үйін мектеп қыла берсек, біз халық ағарту жұмысында ілгері кетпей алмаймыз. Мектепте тәрбие берудің орнына, біз одан балалардың көбін ауру қылып шығуымыз мүмкін. Сондықтан бұл жұмыс біздің өте ескеретін мәселеміздің бірі.

Осы күні жалпы кеңестер одағының үкіметі де, Қазақстан мекемелері де бұған назарын салғалы отыр. Бірақ өне бойы өкіметке ауырлықты арта бермей, бір жағынан елдің өзі де бұл іске кірісуі керек. Әсіресе, біздің ауылда отырған мұғалімдеріміз бұл туралы қолынан келген жәрдемді аямай, елге түсіндіруді өзінің адамшылық тұрмысының бірі деп санауы керек.

Екінші мәселе: оқитын құрал даярлау дедік. Осы күнге дейін біз бұл мәселе туралы анық ашық жолға түскеніміз жоқ. Бастауыш мектептің керек-жарағын бітірмей жатып, үлкен дәрежелі орындарда оқитын алгебра, тригонометрия сықылды кітаптарды шығарғалы отырмыз. Орта дәрежелі мектептерде қандай оқу құралы керектігі оның қаншасы даяр, қаншасы жетпейді — бұл туралы біздің мағлұматымыз өте нашар.

Сонымен бұл мәселені түбінен қопарып қайта шешу керек. Ең әуелі дұрыстап жалпы нысананы қағып алып, сонан кейін қалай жүретіндігімізді белгілеу керек.

Менің ойымша қазіргі мәдени күшімізге қарағанда бүкіл мектептің (бастауыш, орта, бас мектеп) оқу құралын біз аз уақытта даяр қылып шығарамыз деу үлкен қате нәрсе. Бұл қолымыздан келмейтін құрғақ қиял. Бұл қиялды әзірге тастай тұру керек.

Біздің бүгінгі күнге қоятын жоспарымыз (планымыз) тек бастауыш мектептерге ғана оқу құралын даярлау. Бұдан әрі күш те, қаражат та жетпейді. Осыны біз бітіріп алып, әрі қарай аяндау керек. Оған дейін күшті бөлмей бір жерге салу керек.

Үшінші біздің мәселеміз: тіл туралы. Бұл мәселе тегінде біраз таласқа түспей болмайды. Соңғы жылдардың тәжірибесі қазақ тілі кейбір мектептерде (партия, совет мектебі, қазақ институттары, әртүрлі курстар) пайдалы болмай шыққанын көрсетіп отыр. Бұлай болудың себебі: ең әуелі қазақ тілінде дұрыс оқу құралы жоқ. Қазақша оқыта білетін ірі білімді адамдар кем. Оның бер жағында өнер-білім алу үшін жалғыз ғана оқу құралы тағы да қанағаттандырмайды. Мысалы: физика туралы бір оқу құралы болса, ол физиканы зерттеп білу үшін оқушыға тағы да қосымша әдебиет керек. Жаратылыстың бар құманын бір кітаппен ғана адам бітіре алмайды. Сондықтан қазақ балалары қазақша оқығандығының арқасында көп күнін босқа өткізеді. Не болмаса ішіндегі тәуірлері орысша учитель жалдап, шеттен білім толтырады.

Бұл мәселе талқыға түсіп, бір пікірге қойылғанша біздің әзірге айтатынымыз мынау: қазақша тіл бастауыш мектепте ғана болсын. Онда да сабақтың кем дегенде төрттің бірі орыс тілі болсын. Орта дәрежелі, одан ілгері мектептердің бәрінде орысша оқытылсын.

Мұнсыз қазақ балалары жөнді білім ала алмайды. Орысша тілмен оқығандықтан қазақ орыс болып және кетпейді. Бұл туралы өткен тәжірибеміз үлкен өнеге, бұл мәселе де қайткенде де тезірек шешілуі тиіс.

Қазақстанда көп істермен бірге мектеп те жаңа нәрсе. Бізде өткенде де, осы күні де ұлт мектебі жоқ. Ұлт мектебі бір күнде салынбайды. Ұлт мектебін ең әуелі ауылда жасап алу керек. Ол жағынан да, оқу құралы жағынан да ауыл әбден түзелгенде ұлт мектебін ештеп жылжытып қалаға әкелу керек. Егер алда-жалда қала-

да осы бастан аша салсақ, онда ол мектептер тәжірибе есебінде болу керек.

Бұл туралы жапонның тәртібі қазаққа үлкен өнеге. Жапонияда 20-ғасырға дейін университеттерде англия тілінде оқытып келді. Алғашқы заманда орта дәрежелі школдардың көбі англия тілінде еді. Жапон бірте-бірте мектебін өз ұлтының тіліне көшірді.

Сондықтан «бояушы атанам деп сақалын боямай», ісінің өнетін жағын қарастыру керек.

„ЖІКШІЛДІК“ ТУРАЛЫ

Жолдастар, Голошекин жолдас баяндамасында бір-неше қабат айтып өтті: біздің ішімізде қандай ғана кемшіліктер болмасын, оларды жойып дұрыстықты табу қолымыздан келеді, неге десең, жыл санап Қазақстанда партия тобымыз саны жағынан да, саяси жағынан да өсудеміз, енді «мынау мәселені шешіп бер деп орталық комитетке бармаспыз» деді. Қазақстан көлеміндегі коммунистердің қайсысы болса да Голошекин жолдастың бұл сөзін қата деп айта алмаса керек, Қазақстанның қандай мәселелері болсын ескі сарын ескі жолмен шешіссін деген коммунист — ақылы жоқ коммунист.

Жолдастар, бәріңе де мәлім «бітсін жікшілдік, іс қылатын мезгіл туды» деп, 5-ші жалпы Қазақстанның конференциясы ұран шашып, тарағанын. Өлкелік партия комитетіне мүше қылып сайлаушы сендерсіңдер. Соның үшін де сендердің алдарында біздің есеп беріп, барымызды айтып, кемшіліктерімізді алдарыңа салып өткеніміз мақұл және де міндеттіміз. Қасаболатұлының күдікті арызы жайында мен ешнәрсе деп айтпаймын. Егер де біздің үлкен қатамыз, айыбымыз болатын болса тергеуге еріктісіздер және міндеттісіздер.

Голошекин жолдас айтқандай, екінші пленумға дейін арамызда ешбір алауыздық жоқ еді, бірлік бар еді. Менің ойымша негізді мәселелерде алауыздық әлі де жоқ,

жоқтығын бірнеше сыпаттамалармен көрсетіп өтпекпін. Екінші пленумдағы менің «енді тыныштық керек» деген сөзімнен кейін, маған қарсы шығушылар көп болды. Ондағы айтқаным мынау еді: «Қазақстан Ленинград емес, орталықпен екі арамызда қытай стenasы айырмайды, жалғыз-ақ Орынбор тұр» деп, менің ойымша, орыс шаруалары арасында рушылдық қалып болмағанмен өсіп-өнуіміз бірімізге-біріміздікі ұқсас, соның үшін де Голощекин жолдас көтерген қарашекпен мәселесінде біздің ұранымыз, соғысты, күресті қолдау емес, тыныштықты, татушылдықты қолдау болсын дегем.

Осы мәселе жайында газет бетінде де мені айыптап отыр. Қазақстан мен Кеңестер Одағы арасына ешбір меже қоймаған болып табылып отырмын. Дұрысында мұндай мағына шықпасақ тиіс еді. Орынбор губернесі Қазақстанның шекарасында екені өтірік пе? Біздің аралығымызда қытай стenasы жоқ деп айтсам, бар екені рас па? Менің бұл пікірім көптің ойына ешбір қайшы ой туғызып отырған жоқ. Соңғы мезгілдерде газетіміздің бас мақалалары осы мәселе хақында көп жазып жүр, сондағы көп жазатыны: менің шекара жайындағы көзқарасым. Орталық газеттің бас шығарушысы Тоғжанұлы Ғаббас жолдас бір кітабында былай деген: «Қазақты жалпы алғанда орыс мұжығынан айырмасы жоқ» деп (18-бет).

Тоғжанұлының бұл көзқарасы дұрыс па? Тоғжан ұлы қата деп айтатын болса (Тоғжанұлы: «қата демеймін, түгел оқы»), не себепті қата дейді екен. Айтып өтсін. Меніңше, дұрысы осы болуы керек.

Егер де мұндай жолдастар бірер жыл бұрын жазғанын ұмытса, менің ойымша, бұл негізсізділік болып шықпайды, қайта бұл негізгі іске бейімдеген болады.

Екінші пленумда сөйлеген сөзімнен алып, осы мезгілге дейін менің бетіме соғып, қаралап жүрген мәселенің бірі — деревнялардағы және ауылдардағы жуан жұдырықтардың қазіргі жайы хақында. Деревнялардағы және ауылдардағы жуан жұдырықтардың қайсысы болса да

бірдей, кансорғыштар деп, екінші пленумда айтуым шын. Орыс жуан жұдырықтары аз болса тауы шағылып икемге келген, қазақ жуан жұдырықтары әлі күнге дейін төнкеріс қазанында қайнаған жоқ деген пікірге мен қосылмаймын. Бұл пікір қата... Мен сол уақытта айтқам: «қазақ жуандары елдің ру таласымен пайдаланып, кедейлердің желкесінде жүреді, орыс ішінде рушылдық қалып жоқ». Соның үшін олардың деревнядағы әсері, күші кемірек болуға да мүмкін деу қате дегем. Мәдениет өскен сайын орыс жуандары кедейлер желкесінен біртеп түсе бермекші деген ой қате. Мәселен, қазақ байларынан орыс кулақтары кедейлерді аз қанайды, орыс кулақтарынан неміс байлары аз қанайды деуге бола ма? Менімше, бұлай деу қате.

Жуан жұдырықтар қай ретпен кедейлерді еzbесін, бай бір, езу, желкеге міну болмақ. Рас, қазақ ішінде байлар өзгеден гөрі кедейлерді тым топас, тым сорақы пайдаланады деуге болады. Сондықтан бұл қалыппен күресу — алдағы міндеттеріміздің бірі.

Менің бұл сөзімнен кедейлер тоқтай тұрсын, байлар тыныш болсын деген мағына шықпасқа тиіс. Мен бұл мәселені ұлт жағдайына қарап айтқам. Ауылдағы жұмыстарды ұлт жағдайына икемдеп барып шешу керек деген Голощекин жолдастың 3-күнгі сөздеріне мен әбден қол қоям. Орыс жуандары қазақ жуандарына қарағанда мейірімді болып шығыпты деген пікір таралуға мүмкін деп екінші пленумда да айтып өткем, солай болуы да мүмкін екенін естен шығаруға тиіс емес. Өлкелік партия комитетінің пленумында бізді бөтендерге қарағанда мейірімдірек деп қаулы шығарыпты деп иек көтерушілер де бар, өте-мөте Жетісу губернесінде бұл қалып болуы мүмкін. Голощекин жолдастан «жуан жұдырық та, бай да бәрі бір кансорғыш» деген сөзді естісек дұрыс-ақ болар еді дегем.

Бай хақындағы мәселені жеңіл мәселе екен деуге болмайды, бұл мәселені дұрыс шешу үшін әркім ойланып,

дұрыс шара қолдану жөн. Пленум соңынан да бұл мәселеге аз көңіл бөлгенім жоқ. Қолданатын шараларымыз қандай болуы үшін біраз жолдарды айтып Сталин жолдаспен де сөйлескем. Егерде менің оған сөйлеген сөздерім теріс мағыналы болатын болса, «өтірік айтып кетті» деп Сталин жолдас айтар. Ол уақытта партия алдында үлкен жауапты болуға бармын. Маған Сталин жолдас былай деп жауап қайырған: «Бұл көзқарас ката, төңкеріс болғалы 7 жыл болып кетті, 7 жылдың ішінде орыс жуаны қарап отырған жоқ, жуан жұдырықтардың сұлделері бәсеңкі болатын болса, жуан жұдырық мәселесі қазіргі уақытта араларымызда болмаған болар еді» деп.

Байлар тақырыпты нендей шаралар қолдануға ұйғарылған пікірлер болды? Үлкен жауапты қызметкерлердің бірінен санаған Лекерұлы жолдасын мақаласы тақырыпты бір азырақ айтып өтейін. Жазған мақаласы бай және жуан жұдырықтардың үстіміздегі дәуірдегі жайы хақында былай деп жазады. «Төңкеріс бүліншілігі кімге де болса бірдей шалығын тигізді, орыс байы болсын, қазақ байы болсын бірдей шабылды. Қазақ байының шаруашылығы төңкерістен күйзелмеді ме?.. Шаруа салығын бірдей төлемеді ме? Жаңа шаруашылық саясатынан кейін шаруашылығы тағы да көтеріле бастады, орыс жуандары аз да болса бар мәдениеті арқасында шаруашылығын бұрынғы сапасынан да арттырады, оларда шаруа саймандары жеткілікті, қазақ байының шаруашылығы қалыпта. Осыған қарағанда орыс байының ауқаты қазақ байыныкінен артығырақ деп айтуға болады» деп («Еңбекші қазақ» газетінің 26-жылғы сентябрь ішінде шыққан бір санында басылған).

Мен қазақтың байы да, орыстың байы да бірдей қанішер десем, Лекерұлы жолдас қазақ байы орыс байынан нашарырақ дейді, орыс байына түскен шаруа салығы қазақ байына да түсті, орыс байларының саймандары көп, қазақ байларында ешбір сайман жоқ, шаруашылығы тұрақсыз, соның үшін де қазақ байынан орыс байы-

ның күші, маңызы артық дейді. Бұл жерде Лекерұлын кіналау үшін бұларын көп алдына салып отырғаным жоқ.

Байлар тақырыпты пікірлерін көп алдына салушылар кіналы болуы жөн емес, әркім білген қадарынша байларға қарсы нендей шара қолданушылықты айтып өткені керек. Сәдуақасұлының байшыл еместігін бұл да көрсетіп отыр.

Екінші мәселе Голощекин жолдастың тезисінде айтылған менің ауылға көзқарасым жайында. Маған қойып отырған кінасы былай көрінеді. Олардың түсінуінше мен былай дегем: «Ауылда шаруашылық түрін өзгертпей-ақ Қазақстанда социализм құруға мүмкін» деп. Егерде мен былай деп айтқан болсам ешбір жалтармай-ақ «жынды» деп атауларыңа болады. Ауылда шаруашылық негізін қайта құру тиіс деп кооператив және жастар тақырыпты жазған кітаптарымда бірнеше жазып өткен. Сенбейтін жолдастар оқып көрсін. Осы мәселе тақырыпты Митрофанов жолдаспен айтысып жазған мақалам жуырда «Большевик» журналында басылып шығады, бұл мақалада былай дегем: «Қазақ ауылдарында тап күресінің жүзеге аспаушылығына екі түрлі себеп бар: «бірі — байлардың кедейлерге жеке басыбайлығы, екінші ру шалдығы» деп, Қазақстанның өлкелік партия комитетінің майда болған пленумы дұрыс шешкен. Рушылдық салдарды құрғақ қолмен сыпырып тастауға мүмкін емес, бар күшімізді жинап, әдісті алдан құрып барып іске түтынуымыз керек. Қазақ кедейі өзіміздік қалыпқа бейімделіп барады деп жылауымыз қата. Ауыл шаруашылығының өршіп-өну саясаты бүкіл одақ көлемінде бір қалыпта тұрғандығы көз алдымызда тұр. Жалпы елді кооперативтендіру керек деген Лениннің өсиеті жалғыз ғана орыс халқына арналған өсиет емес, қазақ халқына да арналған, қазақ кедейлерін социалдық тұрмысқа жеткізетін — кооператив».

Бұл айтып отырған Ленин сөздерінің ұшқыны, айтыс тумастан ай жарым бұрын жазылған. Сәдуақасұлы қа-

1-18973

ҚАЗАҚСТАН
АКСИТЕКА

таласқан болса, жұрт айтқандай теріс лағып, бұрала жайылып жүрген қатасы жоқ. «Байға қағыспа, қазақ даласы бұрынғы сарыны, бұрынғы беті бойынша өршіп-өніп берсін» деп ешуақытта айтқаным жоқ.

Енді қазақыландыру жайында сөйлеймін. Қазақыландыру жайында маған қысқарак сөйлеуге тура келеді. Неге десең, бұл әңгіменің басы-қасында Мыңбайұлы жолдас, менен гөрі Мыңбайұлы толығырақ қылып айтар. Мен мынаны ғана ескертіп өтпекші боламын: өлкелік партия комитеті бюросында қабыл алынған қазақыландыру және жікшілдер тақырыпты хаттар мүшелер тарапынан бір ауыздан қабыл алынған және де ол мәселелерді оңдаушы комиссияның ішінде мен өзім де болып бірге жазысқам. Қазақыландыру ретіндегі хатты Голощекин екеуміз жазғанбыз, менің құрған жоспарымды комиссия нашар деп тапқаннан кейін Голощекин түрліше өзгерістер кіргізген. Өзгерістерінің ішінде қазақ жігіттерінің кейбіреулері қазақыландыру мәселесін теріс ұғынып, есепсіз, жүз процентке дейін қазақыландыру жұмысы жүзеге асын деп айтады қылып, айтып өткен. Менің карамағымша өлкелік партия комитеті бюросында айтарлықтай қыңыр жақтылық болған жоқ еді. Бұл әңгімелерді мен бүгін айтып отырғаным жоқ, бүгін ғана айтып отыр деп көңілдеріңе күдік келтірмеңдер. Қашаннан айта бастағанымды сыпаттайтын жазған мақалам бар, ескертіп отырмын. Өлкелік партия комитеті бюросында қазақыландыру мәселесі караларда, ұмытпасам, бақылау комиссиясы өкілі Александров жолдас, «қазақ басып келеді» деген Митрофанов та былай демегенмен де қазақыландырудың мәнісіне түсінбеген. Морозов жолдаспен жайшылықта сөйлескенімде Митрофановқа жауап жазармын деп жүруші еді, «конспектімді Мәскеуде ұмытып тастап кетіппін» деді. Сірә, Қызылордада жазуға уақыты болмай жүрсе керек. Қазақыландыру ретінде мен былай деп жазғам: «Қазақстан республикасы сияқты республикаларда қазақыландыру жұмысын 100 процентке шейін жүргізсек, байлар

үстемшілігін тудырады деушілік қата, олай қарау тиіс емес. Қолдағы бар күшімізге қарап қазақыландыру мәселесінің жүзеге асатын мезгілі жетті, мезгілі жеткендігін партиямыз да ескеріп отыр. Енді ойланудың орнына кеңес, партия орындарының қаулыларын орындауға кірісу жөн» деп.

Бұл айтылған сөздерден қазақыландыру жайында ретсіз жолдар сызады, халімізбен есептеспейді екен деген пікірлер тууы керек емес, бұл сөздерден ондай пікір тумайды. Кеңес мекемелерін жалпыға жуықтату, жергілікті тілін іс жүзінде жүзеге асыру тақырыпты өлкелік партия комитеті таратқан хатты орындаған болып табылмақшы. Қазақыландыру жайындағы бұл хатты қабыл аларда менің қара басым қарсы болғаным жок, келешекте де бұл хатты ретінше орындау міндетімізден саналмақшы. Мені қыңыр болды деп жолсыз кіна тағулары қата деп білемін.

Голощекин жолдастың баяндамасында бірінші орын алған жікшілдік мәселесі тақырыпты сөйлеймін. Жікшілдік салдары жалғыз ғана Қазақстан көлемінде болып жүрген жоқ, Қазақстан сияқты мәдениеттен кейінде қалған уақ республикалардың қайсысында болмасын жікшілдік салдары мол. Бірақ жікшілдік қалып еш мезгілде жойылмай осы қалыппен кете береді деушілік қата, «жікшілдік жақсы болды ғой» деп, ешбір коммунист қуанбас, ренжір. Күнделік жұмысымызға жікшілдіктің зияны аз тимес, партия негізін аз кемірмес, жаңа жікшілдердің пікірі, мақсұты келешегімізге үлкен қауіп деп екінші пленумда да айтып өткем. «Жікшілдіктің науқасымен біреу ауырса, бөтендерге де жұқтыруға тырысар» деп, сол мезгілде ескертіп өтіп едім, дұрысында осы сөзім шынға айналып келеді.

Бұл мәселе туралы өлкелік партия комитеті хатының тарихынан азырақ айтып өтейін. Комиссияның тапсыруымен ол хаттың жобасын бірінші рет даярлағанымда мен мынадай бөлім кіргізіп едім: «жалпы алғанда жік-

шілдік тартысы партия жағына қарсы, бірақ осымен күресу жолы — біреуін-біреуі өсектеу, шағым түсін алып кетпесіне сай болу керек. Партия жолын теріс бұрушылармен аяңбай күресу керек. Жікшілдіктің жөнінен берілген шағымдарға партия мүшелерінің өздерінің комитеттеріне жайшылықта беретін арызы секілдендіріп қарау керек емес.

Жікшілдіктің бұл еншісіне тиген бір түрі. Шағымды беруші де, шағымды алушы да — түскен шағымды партия комитеттерінің қарауына бермей, «керегінде еске алармыз» деп, қалтасына тыға салса,— партия алдында жауапты болуы керек.

Әрбір шағымшыл өсекшілер жауапты болсын, партия бұл жөнде ешкімді де аямасын».

Хаттың жобасында мен осылай деп жазып едім. Жолдастар, мен осыны айтқанда жалғыз жікке қарсыларды ғана алып отырмын ба? Жоқ. Оның ішіне мен өзімді де қосып отырмын. Мәселен Қасаболатұлы сияқты адамдардың хатын алайық. Егер бұл хат тезінен өлкелік партия комитетіне салынған болса, Қасаболатұлының хаттағы сөзінің бәрі шын болса, оған қарсы Сәдуақасұлы шығып бұл әшейін жікшілдік күресі ғой десе, онда оны ұру керек. Егер айтқанының бәрі өтірік болса Қасаболатұлын партия жолымен жазаландыру керек. Сонымен бәрін, арамза жікшілдерді ондаймен әуестенбейтін қылу керек.

Міне, менің айтатыным осы. Мен мұнда біреуге дегенде өзіме де арнайы отырмын. Жолдастар жікшілдіктің түрлі түрі бар. Біздің алдымызда тұрған ауыр мәселе — соның бәрін де қазып шығарып, бәрімен де күресу. Голощекин жолдастың «партия жолына түстім деген жолдастар артынан бәрін жаңадан жік туғызып жіберетін болса, бұл Қазақстанның соры» дегеніне мен сөзсіз қосылам. Бұл Қазақстанның арылмас соры болар еді. Бұлай болар деп Қазақстанның дұшпаны да ойламас. Жікшілдікпен күресуіміз керек. Күрескенде іс жүзінде осы кү-

реске бәріміз тегіс кіруіміз керек. Сонда ғана біз жікке қарсы күресті дұрыс жүргізе аламыз.

Жолдастар, мен жік жұмысын жүргіздім бе? Жүргіздім деймін. Айтпайтын несі бар. Жікті жоюға тілегім болды ма? Болды. Мен бұған кішкене документ көрсетейін. Өткен жылы мен Жетісуға бардым. Жолда Сырдариядағы ұйымдардың жұмысымен танысуға мүмкіндік болды. Мен сонда Сырдария губернесіндегі жікті көріп жаман шошығам.

Орынборға келісімен мен бұл мәселені өлкелік партия комитетінің қарауына салдым. Менің баяндамама бойынша өлкелік партия комитеті Азол жолдасты бас қылып бір комиссия жіберді. Азол жолдас Сырдарияда ешбір жік жоқ екен, Сәдуақасұлының айтқаны дәлелсіз екен деп келді. Одан бері жыл өтті. Сырдария ұйымдарын біз тағы қолға алдық. Қайтадан зерттеу үшін әдейі комиссия жіберуге тура келді. Бұл комиссияға Азол жолдас тағы бас болып сайланды. Азол жолдас бұл жолы бұрынғы менің айтқан адамдарымды жікшіл екен, ондағы жұмысқа қоюға болмайды деп материал әкелді.

Голощекин: «Қандай жік туралы сөз болып еді?»

Сәдуақасұлы: Жіктің бәрі де жақсы (жұрт күлді). Бұл не? Бұдан бір жыл бұрын сол адамдардың бәрін де жақсы екен деп мақтап материал әкеліп еді, бір жылдан кейін екінші түрлі болып отыр. Өлкелік партия комитеті сосын мынадай қаулы шығарды: «Сырдария ұйымы туралы Азол жолдастың баяндамасын тындап, өлкелік партия комитеті бюросының 22 майдағы шығарған қаулысын өзгерту керек, өйткені партия конференциясы сайлауындағы Голощекин жолдастың жұмысы және сол туралы өлкелік партия комиссиясының қаулысы бойынша жаңа материалдармен Азол жолдас қайтадан зерттегенде Сәдуақасұлы жолдастың хатшылар алқасына берген хабары анық болып отыр» (Өлкелік партия комитеті бюросының 26-жыл 28 январьдағы мәжілісі).

Олай болса, жолдастар, бұл жерде мен ылғи жаман

нәрсе істеп жүрген болмаймын. Егер өлкелік партия комитетінің бұл қаулысы менің баяндамам бойынша бұдан бір жыл бұрын шығарылған болса біздің пайдамызға жараған болар еді. Жікті жоюға ынта болды. Мүмкін білмегендік болған шығар, кейде, тіпті, жікшілдік ретімен болса да, әйтеуір ынта болды. Сондықтан пәленше жікшіл, қыңыр пікірі бар, ол түзелмейді деп айту — үлкен қате. Бұл дұрыс емес.

Мен енді өлкелік партия комитетінің басшылығын айтып өтейін. Голошекин жолдас жікшілдік ауруы бізде екі крайком туғызды, крайкомның ішінде де, сыртында да осы жұмысты жүргіздік дейді. Жолдастар, біз бюронның мүшесі болған соң сіздердің алдарыңызда қайтсек те жауаптымыз. Сіздер шығып сөйлеп, өлкелік партия комитетінің жолына қатерлі мәселелерді туғызғандығымыз үшін тергей аласыздар. Бұған хақыларыңыз толық. Бюро мүшелеріне бұдан басқа шара болмау керек.

Егер, біз: «жұмыстың бәрі де жақсы, бірақ мен мынаны сезіп отырмын, сенің анадайларың бар» деп отырсақ, әрине, келісу қиын. Өйткені істеген іске, сөзге сенім болмаған соң, қалай келіспекпіз.

Голошекин жолдастың шын сенген нәрсесіне менің де қарсылығым жоқ. Бірақ, Голошекин жолдас, сіз мынаған да сеніңіз: біз өлкелік партия комитетінде дауысқа салғанда бір ізбен шығып отырсақ, жамандықты ішке сақтап отырғандықтан емес. Егер сіз осылай түсінсеңіз, онда бізді бағалай алмағандығымыз, дұрысында бұлай емес. Өлкелік партия комитетінде біз бір дауысты болсақ, бұл — біздің партияға сеніміміздің күштілігінен, іс жүзінде туған ділгерліктің соған сүйрегендігінен.

Голошекин жолдас: «Жана жікшілдіктің ұйысуы август айында басталды, сентябрьде басталды деушілер де бар, бірақ арасы жақын ғой, Сәдуақасұлы мен Мыңбайұлы өлкелік партия комитетінің көпшілігіне, әсіресе, Голошекин жолдасқа қарсы болғандықтан жік жолына түсті» дейді. Мен бұл жерде бірнеше дәлелдерді алда-

рыңызға таратайын. Голощекин жолдас Мәскеуде менімен кездескенде осы жөнді сөз қылды. Мен одан ешнәрсе де білмейтінімді айттым. Ол менің ондай-мұндай хабарым бар деді. Мұнда келген соң қалай екен деп сұрап едім: «әзір ешнәрсе емес, мына Мыңбайұлының азырақ сыбысы бар, оны сен арқылы жуасытармыз» деді. Мен: «жарайды» дедім.

Сырдария мәселесі. Сырдария мәселесі губернелік атком ағалары мен хатшыларының арасындағы аралас жөнінде бірінші мәселе болса, ол уақытта ешкімнің де сөзі жоқ.

Бұл туралы Голощекин жолдастың өзіне айтып едім: «Семей губернелік атком ағасы хатшымен келісе алмай отыр, Ақтөбеде, Оралда да солай, жалғыз сау тұрған Сырдария еді, о да ұрысып отыр. Ал Жетісуды алсақ, жұмыс істеуге жағдай қандай ауыр болса да, губатком мен хатшысы сөзге келген емес» деп еді.

Голощекин: ондағы басшылықтың тамаша болғаны ғой. Сәдуақасұлы: Басшылық жұмысына сіз де, біз де жауапкерміз, бұл бәріміздің жалпы айыбымыз. Олай болса, мұнда Фомин мен Мұстанбайұлының айтқанынан басқа да бірдеменің болуы мүмкін емес пе, нағыз ойланатын нәрсе сол болуы мүмкін ғой. Мұндай ойға келгенде менің айтуға хақым бар емес пе? Хақым бар. Қызылорданың жазы жыл сайын ыстық болады. Осыны көрген соң жұрт Қызылорда ыстық деп жүр. Бірақ дүние жаратылған жылы Қызылорда ыстық болады деп ешкім айта алмаған шығар. Егер губерненің бәрінде де осындай келіспеушілік бола берсе, мұндай ойымды айтуым жөн емес пе? Жөн ғой деп ойлаймын. Бұл мәселені біз өлкелік партия комитетінде қалай шештік? Өлкелік партия комитетінде бұл мәселе бір дауыспен шешілді. Фомин жолдас шын ерлік сөзін айтып: «Мен төңкерістің солдатымын, өлкелік партия комитетінің айтқанына бас иемін» деді. Біз: «қосылып істеп көріндер» дедік.

Осы жұмыста ойыма шек алған нәрсемді мен өлкелік

партия комитетінің бюросына апарып салдым ба екен, осы мәселе туралы қосылмай жеке қалдым ба, я басқа түрлі мағына шығарып, баспасөз бетінде қарсы шықтым ба? Бірін де істегенім жоқ. Бюро мүшесінің біреуі ойын айтады екен, бюро бір дауыстан шешіп, мәселе сонымен бітеді екен, осыны қисын жағынан қалай айыптауға болады. Мен мұны Голощекин жолдастың қалай болғанда да дұрыс бағалай алмағандығынан деймін.

Осы жөнде мен тағы бірнеше мәселелерге қағылып кетпекшімін. Голощекин жолдастың жөн сөзін дұрыс деу керек. Бірер қазақ іске сайланатын болса, бұл өзі қай жіктікі екен деп сұрау біздің арамызда бар әдет. Мұны бекер дей алмаймыз. Бірақ қазіргі сөзім крайком бюросы туралы ғой, крайком бюросында осындай қалып болды ма екен! Болған жоқ. Ең арғысы атышулы август пен сентябрь айынан осы күнге шейін тып-тыныш болды. Орынға сайланатын адамдардың бәрі де бір дәуыспен өтіп отырды. Әрине, басқа істері болмаған соң, қол көтермей амалы қайсы деп айыптаушылар да болар. Бірақ шынына сенсеңіздер, соңғы кезде сайланған адамдарға қол көтергенде мен сол адамдардың жұмысқа шын керектігіне көзім жетіп барып көтердім. Сондықтан бұл жерде сөйленетін сөз Сәдуақасұлының өзін қалай алып жүргендігі туралы емес, оған сену керек пе, сенбеу керек пе, осы туралы болу керек қой деймін.

Голощекин жолдаспен неше рет сөйлескенде де мен ылғи бірлікті бұзбауға керекті шараларды қолданумен келдім. Бұл туралы кішкене бір документті суреттеп өтейін. Биыл сентябрьдің 16-сы күні Голощекин жолдасқа хат жаздым. Сол хатымның бір жерін алып оқысын:

«Құрылыс жөніндегі негізгі мәселелерде бірігіп отырсақ та, жеке мәселелерде көңілсіздіктер туа береді. Мысалға кешегі кооператив мәселесін, астық дайындау мәселесін, болмаса бюроның алдыңғы мәжілісіндегі партияда ағарту жұмысын алайық. Бұл жөнде арадағы көңілсіздіктерді жою туралы мен қанша тырыссам да, сіз оны

толық қарсы алмайсыз. Сіздің соңғы айтқан: «жеңдірмеймін»— деген сөзіңізге мен таң қалдым. «Жеңдірмейміншің» жөні қалай, бұл қай жеңу туралы айтылып отыр? Біздің не бар ойымыз крайком бюросында осы уақытқа шейін сақталып келген бірлікті бұзбау еді ғой. Сізбен неше рет сөйлескенімізде осы бірлікті бар деп тауып, бұдан былай да соны сақтамақшы едік қой.

Енді екіншісі бірі: негізді мәселелердегі бірлігіміз бізді іс жөнінде біріктіру керек, болмаса жеке мәселелердегі арадағы келіспеушілік біздің бірігіп жұмыс істеуімізге кесір болмақшы.

Мен өзім негізді мәселелерде біріккен күйімізбен айрылмай жұмыс істеуді тілеймін...»

Голощекин жолдасқа хатты мен осылай жаздым. Голощекин жолдас бұған қандай жауап берді? Оның да хатынан алып оқын. Бір жерінде былай деп жазады:

«Мен сенімен сөйлесіп бірлікті туғызу туралы қазір де дайынмын, соған ұмтылам. Шынында, сенің жазғаның дұрыс, қай мәселелерде болса да бізде бөлінбеушілік болған жоқ».

Тағы бір жерін оқын:

«Тағы да, тағы да, тағы да айтам, бізде негізінде бүліншілік жоқ. Сондықтан бірігіп іс атқаруға бар күшімді салам...»

Олай болса, сентябрьдің 17-не шейін бүлінушілік, қыңыр тарту секілді іс сезілмеген болады.

Голощекин: Аяқ жағында: «Ендігі сөз сізде».

Сәдуақасұлы: Ия «Ендігі сөз сізде». Мұның артынан крайком бюросында біз өзімізді қалай алып жүрдік. Голощекин жолдастың бұл уақытқа шейін әдеті — үлкен кісілерді бірер орынға сайламақ болса (әрине, бұларды үй бастықтары (домком) деп атауға болмайды), Мыңбайұлын, Нұрмақұлын, мені — пәтеріне шақырады. Біз біршама сөйлесеміз... Мен әлі де айтам, бұл — үй билеуші емес қой. Хат жазысқанның артынан мен Голощекин жолдасқа: «жеке мәселелер туралы құдай үшін менімен

күні бұрын сөйлесе көрмеңіз. Мен бюрода сіздердің көрсеткен адамдарыңызға қол көтерейін» дедім. Міне, ол кісінің «ендігі сөз — сізде» дегеніне беретін жауабым осы.

Голощекин жолдас бізде қыңыр тартушылық бар дейді. Жоғарғы дәлелдерге сүйеніп мен «Жок!» деймін. Егер болса, бюро ондай мәселені мәжіліске салған болар еді.

Жолдастар, ағарту комиссары болғандығымнан үстіме артылған жүктің ауыр екендігін білемін. Ағарту комиссариатында көбіне партиясыз оқығандар қызмет қылады. Солай болған соң, жұмыстың бәрін көңілдегідей деп айту, әрине, адасқандық болар еді. Голощекин жолдас мұнда осы қиыншылықтар туралы, атқаруға менің қолымнан келмей жатқан жұмыстар туралы айтып отырған жоқ, сол оқығандармен көре-біле жымдасып кеттің деп отыр. Мен ашып айтайын: Алашорда пікірімен менің ешбір қатынасым жоқ, өйткені мен коммунистпін. Біздің кейбір ісімізде, кейде сөйлеген сөзімізде ондай жаңылыстар болуы да мүмкін, бірақ біз өспекшіміз, шынықпақшымыз ғой. Өсе, шыныға келе ондайдан құтыламыз ғой.

Кішкене бір документті көрсетуге рұхсат етіңіздер. Бұдан жыл жарым бұрын өлкелік комитет «Ақжол» газеті туралы Сталин жолдастың хатын алған.

Өлкелік комитет бұл хатқа жазған жауабында: «Бұл ұлт шекарасын айыру дәуірінде болған іс екен» деген. Осыған мен жалғыз қарсы болдым, сол туралы былай деп жаздым:

«10 июньде крайком бюросының мәжілісінде «Ақжол» газеті туралы Сталин жолдастың хаты талқыланды, командировкада болғандықтан мен қатынаса алмай, ойымды айта алмай қалдым.

«Ақжол» туралы крайком мүшелерінің берген жауабындағы «ұлт шекарасы айрылғанға шейін бұрынғы Қырғызстанда «Ақжол» басты газет болып келіп еді» дегені дұрыс емес. «Ақжол» бұрын да, ұлт шекарасы айрылған дәуірде де қазақтың ескі оқығандарының қолында болып келді. Осы оқығандар газеттің бас мақаласын да жазды.

Дүние хабарының қорытындысын да жазды. «Ақжол» тілшілерінің соңғы съезі де осы оқығандардың бастауымен өтті.

«Ақжолды» басқарған қазақ коммунистерінің негізгі қитасы — газетке жәрдемдесуге коммунистерді тарта алмады. Түркстанда қанша өзгеше жағдай болса да, «Ақжол» газетінің коммунистік жолына жатпайтын, кеңес өкіметіне жанаспайтын түрін жолдастар сезу керек еді.

«Ақжол» газетін дұрыстауға керекті шара — басқармасын ұлтшыл оқығандардан тазарту керек.

Оқығандарды жұмысқа жегу керек деген пікірді мен түгелімен қолдаймын. Бірақ оларды жұмысқа жеккенде «Ақжолдың» басындағы күй сықылды қылмай, өзіміз жөн сілтеп отыруымыз керек.

Крайком бюросының мүшесі — Сәдуақасұлы».

Осы көзқарасымды менің өзгерткен жерім бар ма? Өзгерткен жерім жоқ. Өзгертті деп ешкім дәлел көрсете алмас, осы беталысыммен мен осы күнге шейін келемін. Кейде жұмыс ретінде оқығандарды пайдалану туралы кейбір жолдастармен сөзге келіп қалған болсам, оның бәрін алашордашылдық дей бермеу керек.

Қазірде не көріп отырмыз? Оқу кітаптарын дайындау жөнінде мен сондай күйге жеттім, ақырында крайком бюросынан да, ағарту комиссарлігінен де босатындар, мен кітап жазуға кірісейін деп крайкомға арыз да бермекші болдым. Егер жұрт осыны өзінше жоритын болса, Нұрмақұлымен өте жақын едім (қазір де жаман емеспін), осы мәселе туралы ол кісімен де ақылдастым. Шынын сол кісі айтар. Менің арыз беремін дегенімді кейбір жолдастар бұ да өз алдына бір қыр көрсету деуден тайынбаған. Бірақ Нұрмақұлы жолдас менің шын айтқаныма сенсе де, жұмыстан босатуды мүмкін емес деді. Міне, оқу кітаптарын дайындау жөнінде менің қандай күйге түскеніме осы дәлел.

Коммунист жолдастарға: «өздерің шығарып сөз жазындар, баспасөзге сын жазындар» деп талай айттым,

мақала да жаздым. Бірақ шыққан адам аз болды. Олай болса, оқығандардың бәрін қайырып салатын күйге біз жетпеген боламыз.

Сөз осы туралы болып келе жатыр. Крайкомның тапсыруымен мен партиясыз оқығандардың арасында жұмыс істеп келемін. Жұмысымда кемшілігім болса, оны түзету крайкомның міндеті. Бірақ оны қыңыр тарту деп жүру дұрыс емес.

Жолдастар, бізде талай жікшілдік болды, оны жоюға талай кірістік те. Мынадай да таластар болған, мәселен:

Меңдешұлы мен тағы біреулер Орталық партия комитетіне жазған арызында былай дейді: «Осы әсіре ескішілдерден (Қожановты айтады) ұлт байларының пайдасын көздейтін Сәдуақасұлы мен Нұрмақұлының жігі айрыла бастады...» Бұл — Қожанұлының Мәскеуге бармаған кезі. Осында отырып, бізбен тартысып отырған кезі.

Осы арыздың бір данасы қолыма тиген соң, мен оны Голощекин жолдасқа алып бардым. «Бұл мәселені крайком бюросына салу керек. Бізді байшыл деп айыптапты ғой, мұны естіп, текке отыруға болмайды. Дәлелмен мойнымызға салса, біз оларға орнымызды берейік, әйтпесе олардың қатасы ашылсын» дедім.

Голощекин жолдас: «Мұндай уақ-түйекті теріп не керегі бар, бұл арызды тексерсек, біз Меңдешұлының жігін күшейтіп аламыз» деді. Мүмкін Голощекин жолдастың сөзі рас та шығар. Бірақ жікті қисын жағынан негіздеушілікті біз бірінші рет естіп отырғанымыз жоқ.

Мен Голощекин жолдастың тезисінен мензеуді тілемеймін. Бірақ біз нығызмызбен талай жүктерді сүйредік.

Енді сол жүктер қайтадан бас көтерсе, бізді бұл ойландырады. Әсіресе, бұл туралы осында сөзге ілігіп отырған адамдар ойлануы керек.

Жолдастар, Қазақстан секілді артта қалған елде социалдық тұрмысты құру жұмысын тарих біздің әлсіз нығызмызға әкеліп артты. Біз коммунистер, партияға — пар-

тияның түрмеде, айдауда, шұбырындыда, завод-фабриктің подвалында жасырынып жүргенінде кірмегенімізді мойнымызға аламыз. Біз коммунистер партиясы Ресейде өкіметті қолына алған соң кірдік. Өкімет тізгінін қолымызға алып бердің ғой, енді жүре бер деуіміз жөнсіздік болар еді. Мұны біздің ешқайсымыз да айтпайды. Біз үйреткендерге солардың жәрдемімен жұмыс істеп жүргендігіміз үшін алғыс айтамыз. Бұл жөнде Голощекин жолдастың қызметіне ешкім де таласпайды, «Голощекин жолдас біздің жұмысымызға керте болып отыр, бізді ілгері жібермей отыр», деп ешкім де айтпайды. Біздің таласымыз бұл туралы емес, біздің таласымыз өскендігімізді негізге алып, бұдан былай да ілгерілей беру туралы.

Голощекин жолдас қазақ даласында октябрь төңкерісін өткізу керек дегенде: мен сол октябрьдің шегін белгілеу керек дегем, Кооператив туралы, салық туралы, ауыл шаруашылық қарызы туралы сөйлесе келіп, пленум біткен соң, екінші күні жер туралы декретті бір дауыстан қабылдағамыз. Октябрьдің шегі деген осы.

Бірақ, Жандосұлының тезісінен тысқары октябрь шегін кенейтеміз дейтіндер біздің арамызда бар ма? Әрине, бар. Жасыруға болмайды. Олай болса, не қылу керек.

Голощекин жолдас сөзінің қорытындысында біз жікке қатыспаймыз деп ашып айтсақ, бұл уақытқа шейін істеген жұмысымызды ката деп мойынға алсақ, тағылған айыпты жоюға болады дегенді айтты. Жолдастар, жікшілдік мәселесі әдісшілдікке жатпайды, мен мұны талай ашып айттым. Біз 100 процент коммунист емеспіз, өйткені патша кезіндегі айдалуды, жер аударылуды көргеміз жоқ. Бізде толып жатқан жаңылыстар бар, мұны мойынға аламыз. Мойынға алумен бірге каталықтарды жоюға ынта да саламыз. Әңгіме істеген каталықтар туралы болса, менің істеген қатам жоқ деу адасқандық болар еді. Мынау менің 2-пленумда сөйлеген сөзім. Қаншалық қатам бар екендігі осында ақтың үстіне қарамен сызылып

түр. Жалғыз мен емес, қай қайсымыздың да істеген қатамыз аз емес. Сондықтан көңілдегідей толық өспегендігімізді, мынау нағыз коммунист деп айтатын дәрежеге жетпегенімізді қайсымыз болса да мойындауымыз керек. Жікшілдік тартысының керексіздігі туралы арыз керек болса, мен мұны құттықтаймын. Нұрмақұлы және басқалары мұны екі ай бұрын сезген болса, мұның үшін оларды да құттықтаймын. Айда, олай болса, мұны бірігіп отырып крайком пленумына айтайық. Бұл мәселе туралы көпшіліктің алдында, Қазақстан ұйымының алдында біз бірінші рет шығып отырмыз.

Смағұл жолдас Сәдуақасұлының екінші сөзі.

Жолдастар! Ен әуелі мен бір справка беріп өтейін. Ағарту комиссариаты өлкелік партия комитетінің кейбір қаулыларын орындамапты деген делінді. Жолдас Морозов рабфак туралы айыптады. Шынында рабфак туралы өлкелік партия комитетінің қаулысы октябрьдің аяқ шенінде, менің жоғарғы дәрежелі мектептерге оқушыларды орындау тақырыпты жасаған баяндамама бойынша шығарылды. Биылғы жылдың бюджеті ол кезде бекітілген болатын, сондықтан қанша жармассақ та биылғы жылы рабфак аша алмайтындығымыз беп-белгілі. Және де рабфактың қаржысын Мәскеу бермекші.

Жолдастар! Голощекин жолдастың алғашқы баяндамасында, соңғы қорытынды сөзінде де едәуір мәселелер қозғатылып, бір талай сұраулар қойылды. Мен бұларға жауап бермекшімін. Өзімнің алғашқы сөзімді кеңітіпкіреп біраз түсініс бермекшімін.

Алдымен оқығандар туралы мәселеге келейік. Қазақстанда коммунист партиясының алғашқы құрылған жылдарында алашордашыл оқығандардың әсер еткендіктері рас. Басқалармен қатар мен де солардың әсерінде болдым.

Соңғы кездерде жазған мақалаларымнан, бұл мақалаларда оқығандар туралы пікірлерімнен мен әлі де бол-

си қайтқан жоқпын. Мен әлі де сол пікірімдемін. Тоғжанұлы жолдас өзінің бір кітабында бұл мақаланың бір жерлі үлгі ретінде келтірген де болатын. Осы күнге шейін бұл көзқарас әлі анықталып, зерттеліп жетпеген болса, бұл ретте тарихи материалдар жиналмаған болса, бұларды жинау, зерттеу, анықтау керек. Бұл көптің міндеті. Бұл материалдарды Смағұл ғана емес, жалпы Қазақстан коммунистері жинау керек.

Жолдастар! Енді бай деген сөзге келейік. Менің байға көзқарасым толып жатқан мақалаларымда, кітаптарымда ашық жазылған. Мен әлі де сол пікірдемін. Өзімше байды жақтаған, байшыл болған жерім жоқ. Байшыл дегенді мен жала деймін, бұл айыпты мойынға көтермеймін. Байшыл болғаным жоқ.

Біз байға қандай көзбен қарайтындығымызды, байдың мәнісін, маңызын анықтап ашып алуымыз керек. Менің ойымша бұл жұмыс та жалғыз менің міндетім емес, жалпы Қазақстан коммунистерінің міндеті. Келешекте бұл мәселе тақырыпты бәріміз де жіті көңіл бөлмекшіміз.

Енді қазақыландыру жұмысына келейік. Қазақыландыру ретінде менің пікірім партия комитетінің губернелік партия комитеттеріне жіберген хатында жазылған. Өлкелік партия комитетінің қаулы, қарарларынан шыға жайылған жерім жоқ. Мен мұны алғашқы сөзімде де айтып өткен. Өзімнің сөзімде де, істеген жұмыстарымда да қазақыландыру мәселесінде кінәлі деп білмеймін. Өйткені бұл мәселеде өлкелік партия комитетінің қаулы-қарарларынан шетке шыққан емен, бұл қаулы-қарарларға қарсы үгіт-насихат та жүргізіп көргем жоқ.

Өлкелік партия комитетінің бюросында бұл мәселе талқыға салынған шақтарда кейбір пікірлер айтылған болса, бұдан менің сыңарезулігім табылмайды. Бұл ретте әр түрлі әдістер ұсынылған, көппен қатар мен де өз пікірімді айтқам. Көп сөздің қорытындысында белгілі қаулы шығарылды. Мен бұл қаулыға қарсы болған жоқ-

пын. Қаулыға әбден ырзамын, ешбір қарсылығым жоқ. Сондықтан қазақыландыру ретінде Смағұлдың бағыты өзгеше деу, тіпті, дұрыс емес.

Енді ұлттар арасындағы алақөзділік мәселесіне келейік. Европалық қызметкерлер мен қазақ қызметкерлерінің екі арасы және де Қазақстандағы әртүрлі ұлттардың бір-біріне көзқарасына келейік.

Европалық қызметкерлерді Қазақстаннан қуу керек, орыс қызметкерлерімен ылғиына ұрысып-керісіп тұру керек деп ешкім айтпас. Бұл ақымақтық, және де зор қата. Мұндай сөз ешуақытта болған емес. Менің ойымша: біз европалық қызметкерлермен қолға қол ұстасып, істес болу керек. Аз уақыт емес, өмір бойынша істес болуымыз керек. Өйткені Қазақстанда қазақтардан басқа да ұлттар аз емес. Бұл менің ежелгі пікірім. Мұны бәрінің алдында ашықтан-ашық жариялаймын.

Соңғы мәселе оңшылдық-солшылдық туралы. Менің білуімше, бұл мәселе баспасөз бетінде де, өлкелік партия комитетінің бюро мәжілісінде де жеткілікті түрде талқыға салынған, оңшылдық бағыттың қауіптірек болғандығы анықталған.

Қазақстан жағдайында бай мен байшыл күштермен мықтап алысу зор міндеттің бірі. Оңшылдармен алысу керек емес деу мүмкін емес. Бұлай десек, тірі маскара. Бірақ солшылдық бағыт жоқ деп, солшылдықты да көрмей, көз жұмып өтіп кетуге болмайды. Бұл мәселеде менің пікірім: оңшылдық та, солшылдық та, екеуі де зиянды бағыттар, сондықтан әр екеуімен де бірдей алысу керек.

Негізгі мәселелер ретінде менің пікірім, сіздерге айтамын сөзім осылар. Әрине, бұл мәселелердің қайсысын болса да түсінбеушіліктер, қыңыр жақтықтар болуы мүмкін. Біздің міндетіміз — түсіндіру, болған қателерді түзеу. Құдайға шүкір, біздің біріміз де әлі сексенге келген селкілдеген, төрінен көрі жақын шалдар емеспіз. Алдағы өмір біздікі, әлі өспекпіз. Ал, менің өзім, осы мәселелер-

дің қайсысы болса да дұрыс партия жолы болуын тілеймін. Істеген жұмыстарымызда да партия қаулыларынан шыға жайылмасақ екен деймін.

Інді екі ортамызда таласты деген мәселелердің ұйымдестырушылық жайындағыларына келейік. Бұл менің түсінуімше басқа талас мәселелерден маңыздылау сияқты. Өлкелік партия комитетінің бюросында бұдан былай біздің істес болуымыз бұл мәселеге ашық жауап беруіміз тоқырайтын көрінеді.

Бұл мәселені мен екіге бөлемін: бірі — Ходжанов пен Смағұлдың екі арасында жік бірлігі болғандық туралы.

Осында отырған жолдастардың алдында жасыратын емес — Ходжановпен екі ортамызда бірлік жасалған жоқ, мен Ходжановпен ешбір уақытта да одақтас болған емеспін.

Жікшілдік болды ма? Болды. Мен жікшілдіктен беземін бе? Келешекте жік таластарына кірісем бе? Беземін, бұдан былай жік таластарына қатынаспаймын.

Осы пленумда сөйлеген жолдастардың, әсіресе, орындардан келген жолдастардың сөзінен жұрттың жікшілдіктен мүлде безіп болғандығы, бұдан былай олардың жікшілдікпен алысатындығы ашықтан-ашық байқалып отыр. Мұны біздің көрмеуіміз, байқамауымыз мүмкін емес. Бұл жолдастардың кейбіреулері бұрыннан, кейбіреуі аз уақыттан бері мен бастаған жікте болып та, енді шынымен жікшілдіктен іргесін аулақ салатын болса, мен жікшілдіктен екі есе бездім. Жікшілдікті қоюды өзіме міндет санадым.

Голощекин: Амалсыздан осылай боласың.

Сәдуақасұлы: Осының бәрі рас болып, шынында Қазақстан партия ұйымы жөнделуге, түзелуге бет алған болса, жаңа бір жолдас айтқандай, жікшілдердің әскері таратылып, жананда мен ғана қалған болсам, бұдан былайғы жұмыстарымыздың жеңіл жүріп кетуінде шек жоқ. Мен тағы да айтамын: жікшілдік партия ұйымын ағуруға

шалдықтырады, әлсіздетеді. Осы күнге шейін жікшілдіктің кесірінен жұмысымыз шабан болды.

Бұдан былайғы жұмыстарымызда қандай ғана жағдайлар, қандай ғана жайшылықтар болса да мен мәңгіге жікшілдіктен бездім, бұдан былай қайтып жікті көрмеймін, өмірі жікшілдікке жоламаймын.

ҰЛТ ТЕАТРЫНА БІР ЖЫЛ

Театр өнерлі жұрттың өмірінде үлкен орын алып отыр. Театрдың маңызы әсіресе Европа жұрттарында күшті.

Бұрынғы заманда әңгіме, роман ретінде жазылатын үлгілі сөздердің көбі осы күні театрдан орын алды. Театр ел тәрбиелеу жұмысында үлкен қарудың бірі.

Біздің қазақ ішінде театр жаңа нәрсе. Театрда ойналатын кітаптар қазақ тілінде 17-жылдан бері ғана жазыла бастады. Содан кейін әр жерде театр кітабы бірте-бірте қойыла бастады.

Біздің Қазақстанда ұлт театры өткен жылы құрылды. Бұл жарамды театр кітаптары даяр болғандықтан, нағыз артистер көбейгендіктен туған жоқ, театр жұмысы мәдениет майданында ірі жұмыстың бірі болғандықтан, бір күнде түзеліп, бір жылда көркейіп кетпесе де ілгері басуға ұмтылғандықтан туып отыр.

Бір жылғы тәжірибеміз біздің алғашқы ойымызды анықтап отыр. Жоқтан бар қылып жасаған театр, осы күні жалпы Қазақстан аузына ілініп, қатарлы бір мәдени орын болды.

Театрдың жақсылық жағын сыншылар айта жатар, бір жылдық өмірді артқа салып, ілгері қарай аяқ басқалы отырғанда менің айтайын дегенім: алдымызда тұрған кемшіліктеріміз туралы.

Ең әуелі артистерімізге келейік. Біздің артистеріміздің көбі қазақтың аулынан келген, бұрын көп тәжірибе көрмеген жігіттер еді. Бір жылдық өміріміз бұл жігіттердің ішінен болашақта ірі артистер шығатынын көрсетіп

отыр. Қалибек, Елубай, Серке, Әміре сықылды ойыншылардың түбінде үлкен артист болуында сөз жоқ. Бірақ оларға әлі де болса көп білім, көп тәжірибе керек.

Біз осы күні қазақ театрын сынағанда орыспен салыстырамыз. Орыстың жақсы артистеріндей болмады деп кейде назырқағандай боламыз. Жүз жылдық тәжірибесі бар орыс артистерімен, әрине, қазақ артистерін салыстыруға болмайды. Олармен жарысу үшін бізге әлі көп заман керек.

Әйтсе де осы күнгі күйіміздің өзінде де артистеріміз орыс артистерінен кем еместігі көрініп отыр. Сондықтан біздің сыншылар театрды сынағанда оның кемшілігін көрсетумен бірге жақсы жағын да ұмытпауы керек.

Анық тәрбие, дұрыс тәжірибе сонда ғана беріледі.

Екінші айтатын сөз театрда ойналатын кітаптар туралы. Қазақ әдебиеті, жалпы алғанда, балалық дәуірінен жаңа озып келе жатса, театр әдебиеті онан да жас деуге болады. Алайда бұл уақытқа шейін жазылған пьесалар сан жағынан да, сапа жағынан да едәуір өсіп қалды.

Осы күнгі Қазақстанның белгілі жазушыларының көбі пьесадан құр емес. Әуезұлы, Аймауытұлы, Сейфоллаұлы Сәкеннің пьесалары ауызға аларлықтай болып қалды. Әуезұлының «Еңлік-Кебек», Аймауытұлының «Шернияз», «Мансапқор», Сәкеннің «Қызыл сұңқарлары» орыстың шебер тілмен жазылған пьесаларымен таласуға әбден жарайды. Шанин Жұматтың әнеугі қойылған «Арқалық батыры» қатарлы пьесаның бірі. Бейімбеттің бір перделік қысқа комедиялары орыстың Чехов деген жазушысының жазғандарынан кем емес.

Бытыр ағарту комиссариаты қазақ тілінде жазылған пьесаларға бәйге тікті. Бұл бәйгеге 42 пьеса келді. Қазақ жазушыларының театрды мұндай қарсы алғанына шын қуануға болады. Ойламаған жерден жаңа жазушылар шықты, «Зарлықты» жазған екі баланың сондай жазушы екенін кім ойлаған?

Бұл аяқ алыс мұнан былай да театр кітабын жазатын жастардың көп екенін көрсетеді.

Театр кітабын жазушылар қазақты орыспен салыстырады, неге салыстырдың деп кіналауға болмайды. Сонда біздің әдебиетіміздің түрі мен орыс әдебиетінің түрі екі бөлек. Неше жүз жылдың тәжірибесі бар орыс жазушыларының өзі пролетариат жолына дұрыстап түсе алмай отырса, буыны қатып, бұғанасы бекімеген қазақ әдебиетіне «бір күнде түзел!» деп шарт қою не білмегендік, не қиястықтың ісі. Біздің әдебиет, көбінесе, қазақтың қалың бұқарасының тұрмысы, еңбекші таптың тілегіне жанастырып жасалу керек.

Бұл жағынан қарағанда біздің шаруашылық түріміз Ресейден өзгелігі қандай болса, әдебиетіміз де сондай басқа болуы қалыпты нәрсе. Бұл көзбен қарағанда біздің театр кітаптарымыздың қазақ тұрмысына жанасатын жері де көп, біздің алдағы мақсатымыз әдебиетіміздің ішкі маңызын түзеумен бірге сыртқы көркемдігін де жөндеу. Бұл екі шарт көркем әдебиеттерден табылып отыруы керек. Сырт ажары керек емес, бізге жалғыз маңыз ғана керек дейтіндер, менше, жете алмай жүр.

Біздің ұранымыз: ішкі маңызы еңбекші таптың тілегі болсын, сыртқы көрінісі әдемі көркем болсын!

Тағы бір айтылатын сөз — театрдың қаражаты халжайы туралы. Қазақстанда қандай кедергі болса да көңілдегідей орындалып жатыр деп ешкім айта алмайды. Соның ішінде театрдың да «төрт түлігі сай» деп айтуға аузымыз бармайды. Бірақ оқу комиссариаты қолдан келген жәрдемін аяп отырған жоқ. Былтыр қазақ театрына деп 40 мың сом қаржы жұмсадық, биыл да жұмсағалы отыр. Театрды жөндеу үшін бұл санды 4—5 есе көбейту керек болады. Біздің әлі театрға деп арнай салған үйіміз жоқ. Жақсы театр үйін салуға кемінен 2—3 жүз мың соқ ақша керек.

Мұның бәрін бірер жылда істей қоямыз деп айта алмаймыз. Сондықтан театрға үкімет беретін қаржыға

қоса жалпы ел жәрдемін тигізуі керек. Жәрдем тигізгені — театрға 5—10 тиыннан аямай келіп отыруы.

Қазақ театры орыстікіндей болмады деп өкпелемей, «жаманын жасырып, жақсысын асыруды» ескере жүру біздің міндетіміз.

Ұлт театры екінші жасқа аяқ басқалы отырғанда менің тілегім осылар. «Қызмет қыл да, міндет қыл» дейді қазақ. Жұрт өз борышын ұмытпаса, ұлт театры мойнына жүктелген міндетін өтеуге даяр.

ӘДЕБИЕТ ӘҢГІМЕЛЕРІ

(айтыс ретінде)

I

Соңғы кезде «Еңбекші қазақ» бетінде көркем әдебиет жайынан едәуір мақалалар басылды. Кейбіреулер бұл туралы күдіктенетін де көрінеді. «Анда-санда желпініп алатын қазақтың ескі әдеті еді, бұл жолы да сондай болып шықпаса игі еді» дейтін секілді біреулер.

Меніңше, айтыс үшін уайым жеуге болмайды. Айтыс жаңа пікір, жаңа ой туғызады. Қазақ әдебиеті өзгеден өлсе де, айтыстан өлмейді. Қазақ әдебиетін сынау керек. Сынайтын уақыт жетті. Қазақ әдебиеті ақсаса, сынның көптігінен емес, дұрыс сынның жоқтығынан ақсап отыр.

Орыс жұрты бір нәрсенің аздығын айтқысы келсе, «саусақпен санағандай» дейді. Біздің ауызға алар ірі жазушылардың санының өзі он саусақтан асып кетті. Осылар туралы анда-санда газет бетінде көрініп қалатын бірен-саран мақалалар болмаса, табанды зерттеуді ешкім әлі жазған жоқ. Мағжан туалы былтыр Ғаббастың кітабы шықты. Бірақ бұ да толық Мағжанды бізге көрсеткен жоқ. Ғаббастың кітабынан біз байшыл, ұлтшыл, төңкеріске қарсы адасқан Мағжанды көрдік. Ғаббастың бізге айтқаны Мағжанның жұмбағы, дағдарысы болды. Бірақ тоғыз жыл төңкеріс Мағжанға текке кеткен жоқ. Оған куә — оның соңғы жазғандары, Мағжанды

қайтседе жақсылайын деген ойдан мен, сірә, аулақпын. Бірақ барын бар, жоғын жоқ деу керек. Мағжанды күйдірсек, біз барына күйдіреміз. Қайткенде де мен Мағжанды «доңыздататып, қоңыздатушыларға» қарсымын.

Доңыз демекші, Мағжанның «қоңызы» мен «доңызын» аузынан тастамайтын кісінің бірі біздің Әбдірахман. Мағжанның ол өлеңі Сібірде, Колчактың қара күндері туған кезде жазылған. Мұны өзге жұрт білмесе де, Мағжанмен ол кезде сабақтас-табақтас болған Әбдірахман білсе керек еді. Бірақ амал бар ма: «қазаншының еркі бар, қайдан құлақ шығарса».

Мінекей, ең атақты, ең даулы ақынымыз туалы сыншылар әлі түгел зерттеп жеткен жоқ.

Басқалар туралы жым-жырт десе де болады. Бұдан табан бір жыл бұрын Жүсіпбектің «Қартқожасы» шықты. Ләм деген кісі жоқ. Бұдан бес жыл бұрын басылған Мұхтардың «Қорғансыздың күнін» жұрттың көбі осы күні ұмытып кетті. Анда-санда Сәкең дегенде Нәзірдің «жыны» ұстап қояды. Бәлки, оның да пайдасы бар шығар. Өзгелер туралы о да жоқ.

Осы күні көзі жоқ жазушыларымызға келейін. Абай, Сұлтанмахмұт, Бернияз, тағы басқалар. Анда-санда әйтеуір Абайды көрінен бір аударып қоямыз, онда да жүре салды. Сұлтанмахмұт, Берниязды кім біледі? Қай сыншы бұлардың табысын зерттеп, қорытынды шығарды? Шындыққа келсек, бұл екі ақынның екеуі де ірі кісі. Мүмкін олардың жазғанының көбі біздің марксизм көзқарасымыздан қате де шығар, бірақ осыны айту керек емес пе, сынау керек емес пе?

«Абай-мамайыңды біз білмейміз, Бернияз-перниязыңды біз естігеніміз жоқ, осы күнгіге өзіміз де жараймыз» деушілер де болды. Егер бұлай деушілер бола қалса, олар біздің надандығымыздан басқа ешнәрсені дәлелдемес еді.

Ескіден қалған мұраға біз е боламыз ба, жоқ, болмаймыз ба?

Бұл үлкен, негізгі мәселенің бірі. Біздің көбіміз (мен біл дегенде коммунист сыншыларды айтам) бұл мәселеге әлі үстірт қарап жүрміз. Мысалы: Сәбит жолдас «Еңбекші қазақта» басылған мақаласында «қазақ әдебиеті өзінен-өзі үлгі алатын дәуірге жеткен жоқ» дейді.

Неге жеткен жоқ? Жетпесе, қашан жетпекші?

Қазақ әдебиеті өткеннен де, қазіргі халінен де үлгі-түжірибе ала алады. Өзінен-өзі үлгі алатын дәуірге әбден жетті, Тегінде өзінен-өзі үлгі ала алмайтын әдебиет болуға тиіс емес. Өткенді ұмытып, өткеннің бәрін мансұқ қылып тастағанда жана қайдан өспекші?

Сондықтан біз ескі мұрадан жерімейміз. Ескі мұраның жарайтынын аламыз, жарамайтыны қалады.

Абай да ескі мұра, Бірақ Абайдан қалған мұраның көбі әлі ескірген жоқ. Әлі де қазақ ақындары Абайдан шеберлікке үйренуі керек.

Осы күні орыстың үлкен қалаларында үлкен-үлкен үйлер салынып жатыр. Оны совет өкіметіне үйреткен ескіден қалған инженер білімі. Инженер білімі біздің пайдамызға асса, оны ескіден қалған деп, әрине, далаға тастамаймыз.

Абайдың шеберлігі де сол секілді. Абайдан шеберлікті үйрену керек.

«Шеберлік сөздің сырты, оның іші жұртшылыққа қарсы болса, еңбекші таптың ілгері басқан аяғын кейін шегерсе, ондай сөзге біз қарсымыз» деушілер болар.

Бұлай деушілерге мен әбден қосыламын. Бірақ Абай туралы бұлай деуге келмейді. Абайдың жазғандарының көбі қазақтың жаңа жұртшылығының алдында әлі ескірген жоқ.

Бұдан жүз жыл бұрын жазылған Гогольдың «Ревизорын» орыстар әлі ескірген жоқ дейді. Біз Абайдың «Болысын» қалай ескіртеміз.

Болыс болдым, мінекей
Бар малымды шығындап.

Түйеде қом, атта жал
Қалмады жұртқа тығындап¹.

Бұл болыс әлі тірі емес пе? Абайдың заманындағы әлеумет аурулары бәрі бірдей жойылып кете қойды ма?

Олай болса, ол аурулармен, ол кемшіліктермен күресу жолында Абайдың жазғанын да неге пайдаланбаймыз?

Меніңше, Мыржақыптың «Бақытсыз Жамалы» да ескірмеген ескі мұраның бірі, Бақытсыз Жамал — сүйегіне тие алмаған қазақтың сорлы қызының бірі. Оны бақытсыз қылған — малына сенген таз Жұман.

Осы күні «Бақытсыз Жамал» тіл жағынан болсын, жұртшылық ретінен болсын, ескірді ме, жоқ па? Қазақтың әйелі түгелімен теңдік алып болды ма, Жоқ па? Әлі де ел ішінде «бақытсыз Жамал» бар ма? Жоқ па?!

Өлкелік Комитет жанындағы әйелдер бөлімі «Бақытсыз Жамалды қайта бастырып шығарса, олар көп «обал» істемес еді.

Сондықтан ескіден қалған мұрадан біз ешуақытта жерімейміз. Керегін аламыз, керексізі қалады.

II

Осы күнгі қазақ әдебиетінде басы жанжалда жүрген — партияда жоқ жазушылар. Бұларды кейбіреулер «шөре-шөре» дейді, біреулер «жолбикеш» дейді. Сәбит те, Жүсіпбек те, Мұхтар да «тазалықты сүйетіндігі» үшін бізге еншілес бола алмайды. Мағжан туралы екі сөзге келудің өзі үлкен айып секілді.

Плеханов айтады: «Күлкі сөзге шын жауап берудің өзі күлкі» деп. Әрине, бұл сөз Плехановсыз да ойға қонатын сөз. Бірақ жұрттың көбі өз пікірін «қадистетіп» дәлелдейтінді шығарып жүр. Сондықтан мені де ешкім сөкпеуге тиіс.

¹ Орынның тарлығынан басқа ақындардың өлеңінен мысал келтіруге мүмкіндігіміз жоқ. С.

Мұхтар мен Жүсіпбек тазалықты сүйсе, сүйе берсін, ол өздерінің еркі, бірақ бұдан олардың қазақ еңбекшілеріне қарсылығы табыла ма?

Мұхтардың жазған ірі нәрселері: «Еңлік-Кебек», «Қорғансыздың күні», «Қарагөз» — бұлардың бәрі қара қиынның тұрмысы. Қазақтың ескі әдетінің арқасында ержігіттің басы қандай қиыншылыққа түсетінін көрсетеді. Қазақ елінің ілгері басу жолында ескі әдеттің қандай бөгет екенін сыпаттайды,

Қазақ ішінде жаңа жұртшылық орнату партияның да, үкіметтің де зор міндетінің бірі болса, жаналықты орнату үшін ескіні білу, болғанды білу — оның әр жағында міндетті нәрсенің бірі. Өткенді білмей — қазіргіні түсіну мүмкін емес. Қазіргі тұрмыс — болашақтың негізі.

Көркем әдебиеттің ең үлкен қызметінің бірі: тұрмысты, өмірді таныту. Тұрмысты, өмірді білім жолымен де тануға болады. Мысалы бұрынғы қазақ тұрмысының тарихын жазу, бұрынғы қазақ елінің шаруасын зерттеу, бұрынғы қазақтың әдет-ғұрпын сынау — соның бәрі білім жолы.

Қазақтың осы күнгі тұрмысын да білім жолымен ұғуға болады. Мысалы қазақта пәлен миллион мал бар дейміз, қазақтың жері пәлендей дейміз, солтүстікте қара топырақ, оңтүстікте қызыл топырақ — міне, бұл да білім жолы.

Көркем әдебиеттің білім жолынан айырма жері: көркем әдебиет ұғындыратын нәрсесін суреттеп, сыпаттап айтады. Көркем жазушы көзі көрген нәрсесін білімдінің зерттеп біліп айтқанындай көз алдына елестетеді. Көркем әдебиет пен жәй білімнің айырмасы осы.

Мұхтардың, Жүсіпбектің де жазғандарына өмір тану, тұрмысты ұғыну ретінен қарағанда оларға рахмет айтпасақ, лағынат оқитын орнымыз жоқ.

Жүсіпбектің жазғандары толып жатыр. Оның ең соңғы жазғаны — «Қартқожа». «Қартқожа» туралы біз пікірімізді басқа бір жолы толығырақ жазбақыз. Қазір

айтып кететін нәрсе: «Қартқожаның» көркемдік жағы, тұрмысты сыпаттау түрі туралы, Бұл жағынан қарағанда «Қартқожа»— қазақ әдебиетінде үлкен оқиға. Біздің әдебиетіміз де жалғыз Жүсіпбектің романымен қанаттанбақ емес, бұл үлкен тема.

Тіл жағынан «Қартқожа» қазақша жазылған романның бәрінен артық.

Бұл бұлай болса, Жүсіпбек те, Мұхтар да сөзсіз біздің ішімізде болу керек. Бұлар Коммунист партиясы басқарып отырған жаңа жұртшылықтың дұспаны емес, досы. Жүсіпбек пен Мұхтарды жоқ қылу осы күнгі қазақ әдебиетінің бір қолы мен бір аяғын кесіп тастаумен бір есеп.

Әрине, бұл сөзден Жүсіпбек, Мұхтардың қатесін көрсетпейміз деген мағына шықпайды. Ондай уәдені біз кімге бере алмаймыз. Жүсіпбек бен Мұхтарда қате жоқ емес, бар. Бұлардың кейбір жазғандарынан ұлтшылдық иісі шығатыны да бар. Бұл туралы Қошкенің пікіріне қайткенде де қосыла алмаймыз. Қошке Мұхтарда да, Жүсіпбекте де ұлтшылдық пікірі, тіпті, жоқ дейді. Қошкенің жазуына қарағанда, оның өзі де ұлтшыл емес секілді. Біздіңше, ұлтшылдықтан Қошке де сау емес, Қошкелер бізбен айтысқанда барын жасырудың орнына, барына дәлел табу керек. Олардың дәлелінен біздің дәлеліміз күшті болса, жөнді сөзге қол қою керек.

Біз Мұхтардың, Жүсіпбектің, Қошкенің тіл жағынан, тұрмысты сипаттау жағынан көркемдігін, шеберлігін айтсақ, пікір жағынан олардың қатесін де айтамыз. Бірақ бұлардың қазір кемшілігінен жақсылығы көп. Бұлардың кемшілігі күннен-күнге ұлғайып келе жатқан жоқ, қайта азайып келеді. Бұлар Совет өкіметіне қарсы қайнасып қалған ұлтшылдар емес, бұлардың болашағы әлі алдында.

Біз коммунист жазушылар, бұлардың кей кезде сезіліп қалатын ұлтшылдық сарынына қарсымыз. Құр ғана қарсы болып қоймаймыз, ұлтшылдық пікірімен күресеміз.

міз. Бұл біздің коммунистік міндетіміз. Бірақ бұлар жалпы алғанда қазақ әдебиетіне үлкен пайдалы жазушылар. Бұларды біз пайдаланамыз. Қатесін көрсетіп отырып, қатесімен күресіп отырып пайдаланамыз.

III

Қошке де, Сәбит те мақалаларында Бейімбет, Сәкен секілді жазушыларды төрт аяғы түгел коммунист етіп көрсеткісі келеді, бұлардың ойынша Бейімбет пен Сәкен коммунист партиясының мүшесі болушылығымен бар күнадан тысқары секілді. Расына келсек, Бейімбет те, Сәкен де әлі сөзсіз марксизм негізіне түсініп жетпеген жазушылар, әсіресе, Сәкен.

Сәкен әлі ауылды көксейтін, ауылдың ескі қызығын, ескі мерекесін сағынатын ақын. Сәкеннің кітаптарының аты: «Асау тұлпар», «Домбыра», «Қызыл Сұңқарлар». Бұның бәрі ескі ауылдың сағымы. Қолда домбыра, аста асау тұлпар, Бұл кім?

Бұл — қазақтың кедейі емес, мырзасы. Асау тұлпар мен сұңқарға ашық қылатын Сәкеннің қазіргі халі емес, өткен күні. Сәкен өткендегі «мырзалығын» талақ қылған жоқ. «Өткен күндер» Сәкеннің жүрегін жылытпаса, суытпайды. Өткенді ескергенде Сәкеннің ақындығы өзгеше қозады. Сәкеннің жақсы өлеңдерінің бәрі өткеннің сыпаттары,

Әйткенмен Сәкен ескі жазушылардың ішінде Октябрь төңкерісін ең алдымен құттықтаған адамның бірі, Бірақ бұл жерде ақын Сәкен мен саясатшыл Сәкенді айыру керек болады. Сәкеннің төңкеріс туралы жазған өлеңдерінің ішінде ең күштісі «Азия», «Азияда» Сәкен коммунист емес. Сәкеннің «Азиясы» мен Мағжанның «Күншығысы» ағайындас нәрсе, Мағжанның «Күншығысы» «Азиядан» екі жылдай бұрын шықты. «Күншығыс» туралы жұрттың әңгімесін Сәкен екі жылдай естіп жүрді. Сөйтіп барып жазғаны «Азия», «Азия» пікір жағынан да, әдемілік ретінен де «Күншығыстың» туысқан інісі.

Бертін келе Сәкен оқушыларына «Экспресті» берді. Домбыраның қоңыр үнінен Сәкен тура экспрестің «трак-так-тагіне» түсті. Поездың жүрісі де өз алдына ән екенінде ешкімнің дауы жоқ. Бірақ домбыра мен «трак-так-тактің» арасында едәуір адыр барында тағы ешкімнің дауы жоқ.

Біздің заманымыз білім, техниканың заманы. Оның үстіне қазақ елінің қазіргі тағдыры үлкен төңкеріс дәуіріне кез келді. Бұрын қоламтада бүлкілдеген адам баласының өмірі, осы күні үлкен жалынның отында қайнап жатыр. Аса алмайтын асқар бел осы күні бір-ақ аттап өтетін төмпешік боп қалды. Қазақтың көк бұйдалы түйесі өз өмірінде экспресс поезбен жарысатын халге жетті.

Бұлай болса «Асау тұлпардан» «Экспреске» түскеніне Сәкен кінәлы емес. Сәкеннің бұл жамандығына жатпайды, жақсылығының белгісі. Бірақ бұ да осы күнгі жалпы қазақ әдебиеті «Трак-тактің» әніне қосылсын деген ұран шықпайды. Түйені де таста, биені де таста, домбыраны сындыр, киіз үйдің шаңырағын ортасына түсір дей аламыз ба? Күні кеше домбырасын тартқан қазақ ұлын, енді келіп бір түнде көшіре алармыз ба?

Мүмкін емес.

Біз ауылды өзгертеміз, ауыл электрден жарық алады, трактормен жер жыртады, машинамен шөп шабады. Шым үйдің орнына тас үй, алты бақанды тастап театрға түседі. Бірақ бұның бәрі бір күнде емес, көп заманнан кейін жасалады. Аспаннан тас үй жаумайды, осы күнгі жаман тұрмысын жөндеумен, соны түзеумен, соны өзгертумен, соны көркейтумен барып ауыл дегеніне жетеді.

Олай болса, экспресті бір кісі жазса, қазақтың жаман арбасын он кісі жазуы керек. Болашақтың әдемілігін бір кісі айтса, қазіргі заманды түзету жолын жүз кісі айтуы керек. Олай болса Жүсіпбек те керек, Мұхтар да керек, Қошке де керек. Қазіргіні сыпаттау, қазіргі әлеумет ауруларымен күресу жолында бұлардың пайдасы қазақ әдебиетіне асқар таудай.

Бейімбет — ескі жазушының бірі. Бейімбет адымын Сәкендей емес, мөлшерлеп басады. Бейімбет әлі шолақ атты Мырқымбайдан қол үзген жоқ. Тегінде Бейімбет қайда барса да, Мырқымбайдың әліне қарайтын түрі бар, 20 жылдарда, ашаршылық заманында Мырқымбай аштан өліп қала жаздады. 22-жылдарда Мырқымбайдың түбіне жеткен «подвод» болды. Осы күні Мырқымбай ауылнай болып жүр. Мүмкін, болыс боп кетуі. Бірақ салық шіркін, кейде теріс түсіп, Мырқымбайды кейде есебінен жаңылдырып жібереді. Әйткенмен, Мырқымбай жаман емес, күннен күнге басқан аяғы ілгері қарай жылжуда.

Мырқымбай — анық қазақ, қазақтың нағыз қалың бұқарасы, Бейімбеттің қазақ әдебиетінің алдында істеген зор еңбегі Мырқымбайдың өмірін, соның тұрмысын жауында.

Осы күнгі Қазақстанның кіндігі — Мырқымбайлар. Мырқымбайды адам қылсақ, дүниенің бәрі түгенделеді. Ең әуелі Мырқымбайдың баласын оқыту керек. Өз заманында Мырқымбай экспреске міне алмаса, оған оның баласы мінсін. Екінші, Мырқымбайдың шаруасын түзету керек, оған жер жыртатын соқа керек, шөп шабатын машина керек. Соқаға, машинаға жегетін көлік керек. Оны сатып алар Мырқымбайда ақша жоқ, Қазақстанның ауыл шаруасына жәрдем ететін банкісі неснені алдымен Мырқымбайға беру керек.

Мырқымбайдың көбі ел ішінде аурудан өлгелі жатыр. Оның үсті бит немесе басы таз, әйтпесе көз ауруы бар, әйтпесе мұрт мерезден де Мырқымбай сау емес. Үкіметтің міндеті: Мырқымбайдың ауруына дәрі беру, дәрігер беру. Жаңа жұртшылықтың міндеті: Мырқымбайға жәрдемнің керектігін айту. Мырқымбайды ап-ашық қылып жалпының көзіне көрсету.

Мырқымбайдың әлі ауылдағы билікке қолы жеткен жоқ. Мырқымбай байына қарсы, бірақ қарсыласар ко-

лында қаруы жоқ. Бар-болса, тіпті, аз. Мырқымбайдың көбі партияны да жөнді танымайды.

Жаңа жұртшылықтың міндеті: Мырқымбайды ауылдың саяси адамы қылу. Мырқымбайдың саяси сауатын ашып, сол арқылы баймен күресіп, сол арқылы ауылды билеу.

Мырқымбай — Қазақстанның негізі. Бізде өнер кәсібі күшейсе, біз шойынжол салуға кіріссек, біз фабрик-завод салсақ, соның бәріне жұмыскер болатын тағы әлгі Мырқымбайдың баласы. Айта берсе, осы күнгі қазақтан шыққан азынша жұмыскердің көбі әлі Мырқымбай.

Мырқымбайдың әңгімесі үлкен тема, мұны түгендеу үшін бір Бейімбет емес, әлденеше Бейімбеттің күші керек. Әзірге біреу, болашақта бұлардың неғұрлым көбейгеніне біз тілектеспіз.

IV

Ұлы төңкерістің арқасында қазақ елі ұлт республикасын жасап, шаруасын социализм негізімен түзетуге бет қойды. Көшпелі тұрмыстан капитализм дәуірін аттап өтіп, біздің шаруамыз социализм жолына қарай бет алмақ. Біз бұған сенеміз. Сенетін себебіміз: жалпы Ресейде Совет өкіметі арқылы социализм жасалып жатыр. Егер Ресейде осы күні капитализм үкіметі болса Ресейді билеген орыстың капиталистері мен помещиктері болса, онда әрине, есі бар қазақ біздің қазіргі халімізбен социализм жасаймын деп айтпас еді. Сондықтан қазақ елінің тағдыры жалпы Ресейге байлаулы.

Қазақ елі бұрын Ресейдің құлы болса, енді ұлы болды деп отырмыз. Құлдықтан құтылу үшін қазақ елі төңкерістен бұрын ұлт ұранын көтерді. Әуелі ұлт болып алып, әуелі ұлттық есімізді жинап алып, орыстың капиталының тегеурінен құтыламыз деді. Империализмнің қол астындағы ұлттардың бостандық жолының, Индия, Африка қозғалыстарының — бәрінің ұраны осы. Европа соғысынан кейін өлімші болған түрік елі де ұлт туының

астында бостандық алды. Коммунист партиясы, совет өкіметінің көзқарасы осы.

Ұлт сезімін жинап, әр халық өзін-өзі ұлт деп танушылық, капитализмнен құтылуға қару болса, болашақта социализм орнату жолында да үлкен керек қару. Қазақ елі социализм жасауға кірісіп отырса, мақсатына жету үшін ең әуелі өзінің ұлт екенін біліп, ұлттығын танып алу керек. Сондықтан Совет өкіметі бізге ұлт Автономиясын берді. Біздің бостандығымыз ұлт Автономиясы деп жарияланса да, әзір Қазақстан түп-түгел ұлт республикасы болып жеткен жоқ, Қазақстандағы коммунистердің 5-конференциясы қазақ ұлтының өзін-өзі ұлт деп тануын (консолидация казахской нации) әлі де алдымыздағы міндеттің бірі қылып отыр,

Қазақ жұрты бұрын орыстың байларымен күресіп, ұлт болуға бел байласа, енді, күрессіз, жанжалсыз совет өкіметінің бауырында өзін-өзі ұлт деп танитын халге жетпек. Ұлы төңкерістің қазақ жұртының бүгінгі тағдырына кіргізген өзгерісінің ең үлкені — осы. Сондықтан Қазақстанның еңбекші табының тілегі мен қазақ елінің ұлттық тілегі бір жерден шықты. Еңбекші тап қазіргі Қазақстанның көсемі болса, ол ұлт тілегі мен тап тілегін қоса білгендігі үшін болып отыр.

Бұрын біздің байлығымызды орыстың байлары тартып алып отырса, енді ол байлықты қазақ жұрты қатардағы ел есебінде жалпы социализмнің негізіне аудармақ. Бұрынғы орыстың байлары, поптары біздің тілімізді бұзып, мәдениетімізді жойып, бізді «православный» қылу жолында еңбегін сарп етсе, енді біздің мәдениетіміз жалпы адам баласының мәдениетінің санаулы бір мүшесі болмақ. Жалпы мәдениет базарына біз өзіміз жасаған мәдениет бұйымымен бармақпыз. Біз олардан алсақ, олар бізден де алмақ. Интернационализмнің негізі — мәдениеттің сыртқы түрін (ұлттық кескінін) бір түсті қылу емес, ішкі маңызын бір тілектен шығару,

Қазақ әдебиетінің сыртқы сипаты қазаққа ұсаса, ішкі

мазмұны жалпы адам баласының қызметіне жұмсалы керек. Жалпы адамшылық қызмет еңбекші табының тілегімен қабысады. Сондықтан біздің әдебиет — тап әдебиеті, еңбекші таптың әдебиеті. Бұл біздің жалпы беталысымыз.

Еңбекші таптың жалпы тілегіне бейімделген жол ұлт сарынын да жоғалтып жібермейді. Өйткені, қазіргі қазақ әдебиетіндегі ұлт сарыны жалпы еңбекшілер тілегінен шығады.

Ұлт сарыны дегеніміз қазақ ұлтының әрбір қаулыларда, декларацияларда жарияланған правосын іс жүзінде жүзеге шығару. Мекемені қазақыландыру, оқу-ағарту жұмысында қазақты басқа ұлттардың қатарына жеткізу, шаруашылық жағынан қазақтың шикізатын тиісті бағамен өткізу және басқа ұлт мәселесінің жетіспеген жерлерін жөндеу, бұл туралы осы күні жұмыстар істеліп те жатыр. Бірақ әлі алдымызда тұрған көп қиыншылықтар кез келмекші. Ол қиыншылықтармен күресу керек. Қазақтың ұлттық мақсатын өмір жүзінде шешу керек. Сонда ғана біз ұлт республикасы бола аламыз. Сонда ғана бізге берілген Автономиядан дұрыс нәтиже шығады.

Әдебиеттің міндеті; қазақтың ұлттық сезімін (ұлтшылдық емес, ұлттық) тәртіптеу, қазақтың да мекемеде қызмет істей алатындығын көрсету, қазақша оқып-ақ іске жарайтындықты білдіру және осы секілді басқалар,

Мысал үшін мынадай бір сөз айтайық: қазақ базарға сатуға сиырын алып келді. Распискасы қазақша жазылған. Оны қазақша білмейтін милиция дұрыс таппады. Анаған расписканы орысша жазып әкел деді. Жай қарағанда, бұл әрине ұсақ нәрсе. Ұлттық психология жағынан тексерсек, бұл үлкен жұмыс. Қазақша жазылған расписка жарамағаннан кейін ана қазақтың жүрегінде өз ұлтының кім екендігі сезіледі. Оның көзінде қазақтың жұмысының бәрі орынсыз., осал секілді боп көрінетін болады. Ол өзінің күшіне өзі сенбеуге айналады. Оған

басқа ұлттың алдында жасқаншақтық пайда болады, ол басқа жерде кеудесі көтеріліп, аяғын алшаң басып жүре алмайды.

Өз аулында жүргенде қазақтан көп айқайлайтын халық жоқ. Қалалы жерге келгенде қазақтың үні шықпай қалады. Қаланың көшесінде қазаққа арбамен жүру үлкен азап. Қалай бұрыларын білмей, талай қазақ извозчиктен таяқ жейді.

Осының бәрі ұлт психологиясына, ұлт тәрбиесіне жатады. Осының бәрін қазақ әдебиеті жазуы тиісті. Ұлт мәселесі — қазіргі халде біздің әдебиетке ең үлкен теманың бірі.

Бұл теманы да жалғыз ғана коммунист жазушылар өз еншісіне алады деу үлкен қате пікір. Меніңше партияда жоқ жазушылар (оның ішінде Мұхтар, Қошқе, Жүсіпбек) бізге әбден пайдасын тигізе алады. Бұл жерде жалғыз айтып өтетін сөз — ұлт сарынының ұлтшылдық сарынға түсіп кетпес шарасын ескеріп отыру керек.

Қазақ елінің ұлт теңдігіне жету жолында біреу екінші ұлтты құлдану, екінші бір ұлтқа үстемдік жүргізу мақсатына айналдырса, ондай пікірді біз ұлтшылдық дейміз. Екінші ұлтты құлдану, Қазақстанның ауданында кішкене империализм болу — ол қазақ еңбекшілерінің пайдасына жатпайды. Сондықтан ондай ұлтшылдық еңбекші таптың тілегіне қарсы, онымен қабат жалпы қазіргі көркем әдебиетте империализммен астарласқан ұлтшылдық жоқ. Ондай ұлтшылдық бола қалса, онымен біз, коммунистер күресеміз. Ол — біздің коммунистік борышымыз. Ұлттық, ұлтшылдық — екеуі екі басқа нәрсе. Ұлттық сарын біздің әдебиетте негізі бар, жөні бар, жолы бар сарын. Ұлтшылдық тарихи өлген, орынсыз, жолсыз залалды сарын. Бұл сарынға түскен адамға біз, әрине, қосыла алмаймыз.

Қазақ әдебиетіндегі тап сарынының ұзын ырғасын жоғарыда Бейімбет туралы айттық. Осы күнгі «тапшылмын» деп жүрген акындардың көбі меніңше дұрыстап

тұрмысты біле алмай жүр. «Құдай дегенмен жан қала ма» деген секілді «тапшыл» деген сөзді әлсін-әлсін қақсай бергендіктен жазушының тапшылдығы дәлелденбейді. Бұл бір. Екінші, біздің тапшыл ақындарымыздың жазғанынан айқайы көп. Бұл аурудан Сәкен де сау емес, Сәбитте де әлі айғай көп.

Айғайға зорлайтын ауру жалғыз қазақта емес, осы күнгі орыстың пролетарский ақындарының көбінің әдегі. Жуырда «Правда» газетінде жазған мақаласында Бухарин жолдас былай дейді: «Өмірді зерттеудің орнына, өздерінің білімін толтырудың орнына, бұқарамен қатынасып, бұқараның жырын жырлаудың орнына — біздің ақындарымыздың көбі сыншы боп кетті, саясатшыл, топ жинағыш боп кетті. Кейде бұқараның қысымына шыдай алмай «өлеңдеткен» болады. Бірақ ол «өлеңі» (ішіндегі ең беті қайтпайтындарыныңкі де) екінші біреуден үйреншікті болып шығады...»¹— дейді.

Мәскеудің ақындары туралы Бухарин былай десе, өзіміздің ақындарымыз туралы біздің де Бухаринге қарсы сөйлер дәлеліміз аз.

Тапшыл жазушылардың ішінде осы күні аты шығып отырған — Сәкен мен Сәбит. Сәкен туралы жоғарыда айтып өттік. Сәбит әлі жас. Сондықтан, әсіресе, оған үйрену керек, оқу керек. Сәбит «Еңбекші қазақта» жазған мақаласында «біз орыс әдебиетінен ғана үлгі аламыз» дейді.

Орыс әдебиетінен үлгі алу керек, бірақ өзіміздің қазақтың тарихынан да жиренуге болмайды. Қазақ тарихы бізге үлкен үлгі, Осыны түсінсе, Сәбиттің өсуінде сөз жоқ, түсіне алмаса, жасына жетпей шал болып, құр айқаймен қалғаны.

Меніңше, Сәбит өнерсіз ақын емес. Сәбиттің білімі мен қазіргі табысы — үлкен еңбек. Сәбит Бухарин айтқандай «сыншы» болуды қойып, өзі баяғыда ішінен шық-

¹ Бухарин. Злые заметки, «Правда», № 9.

қан бұқараның тұрмысын түсінсе, сол бұқараның жырын жырлап, екінші жағынан білімін толтыра отырса, Сәбиттің бодашағына біз тілектес.

Қазақ әдебиеті балалық күйінен асып, есеюге бет қойды. Соңғы жылдардың ішінде бұрын естілмеген жазушылар шықты. Олардың көбін біз әлі де білмейміз. «Арқалық батырды» жазған Жұмат, «Құралай сұлуды» жазған Иса, Жетісудан шыққан Ілияс Жансүгірұлы — бұның бәрі болашағы үлкен адамдар.

Біз әдебиет туралы сөйлегенде екі-үш кісіні айналдыра бермей, барлық жазушыларды сынауға кірісу керек, Сонда ғана жас жазушылар әдеби тәрбие ала алады.

Қазақ әдебиетіне толық сын керек. Сынағаннан әдебиет ақсамайды, қайта сынның жоқтығынан әдебиетті тот басады. Жазушының қайрағы —:сыншы. Көркем әдебиет шын өмірді жазсын, Сыртқы түрі: көркем, әдемі болсын, ішкі маңызы: қазақ елінің ұлт теңдігі, еңбекші табының үстемдігі болсын.

ЖАЛА.

Баяғыдан партия жолынан адасқан жікшілдерді «тәубесіне» түсіру ниетімен, бұрын өзі де жікшіл, осы күні «судан таза, сүттен ақ» Ғаббас жолдас қаламын мініп, сапар шекті.

Ең әуелі бас мақала «Қызыл Қазақстанға» түсті. Мақала — нағыз мақала, Төрт тұлғи сай. Жайшылықта бір мұртынан қарап тұратын «Айтыс ретінде» де жоқ. Әншейіндегі көмескі, көлеңке сөздер де жоқ. Бәрінің де аты аталған. Бұрынғы «бірен-саран» «кейбіреулердің» орнына — Сұлтанбек, Жалау, Смағұлдардың өздері тұр. Жайшылықтағыдай емес, Сұлтанбек, Смағұлдардың қателері де тәртіптелген. Бірінші, екінші, үшінші, төртінші... тағы, тағы...» әрі қарай.

«Жақсыны көрсетпек» үшін» дегендей, Ғаббас «Қызыл Қазақстанды» місе тұтпай, мақаласын «Еңбекші қазаққа» әкеп жариялады. «Еңбекші қазақ» басқармасы

атынан «бірсыпыра қателерін түзетіп басып отырмыз» деген. Бірақ мен «Еңбекші қазақта» бұл мақаланың түзетілген жерін көре алмадым. Амал бар ма, барына ырза боламыз та!

Ғаббастың байқауынша, әңгіменің бәрі «пыш-пыштан» басталады. Үшінші пленумда біздің айтқан сөзіміз де бұлай қалады, пленумнан кейін істеп жүрген жұмыс та ауызға алынбайды. Одан бергі айтылған сөздер, жазылған мақалаларда да Ғаббастың жұмысы жоқ. Ғаббастың бар қолынан келгені: пыш-пыш естиді. Ол пыш-пыштарға қарағанда, «жік» әлі жойылмаған көрінеді. Жікшілдер әлі пленумның қаулысын өзінше жорамалдайтын көрінеді, Бұлар әлі партия жолына түспеген көрінеді.

Бұндай пыш-пыштарға Ғаббас шімірікпестен нана салады. Себебі: жікшілдік сыры оған мәлім. Неге десен: өзі бір кезде жікшіл болған. Өткен замандағы жікшілдердің бәріне ортақ айрықша бір мінезі: олар ашып айтпайтын, өтірікті шыңдай, ақсақты тыңдай қылып өтірік сөздер тарататын. Біреуді біреуге шағыстырып, араз қылатын. Қысқасы пікір таласынан гөрі бас таласы басым болатын.

Сөйтіп, біздің үшінші пленумның қаулысына «қарсылығымызды» дәлелдеу үшін «пыш-пыш» әңгімелер Ғаббастың керегіне әбден жарайды. Бірақ өтіріктің құйрығы бір-ақ тұтам, біздің саяси қателерімізге келген кезде «пыш-пыш» іске аспай қалады. Қарап отырсаң, біз баяғы жікшілдер сияқты ешнәрсені жасырмайтын көрінеміз. Көп мәселелер туралы ашылып-ақ айтатын сықылдымыз...

Екінің бірі: не біздің басқа мәселелер туралы пікіріміз бар болса, «жік» туралы да пікіріміз бар, айтатын сөзіміз бар. Олай болса, «пыш-пышты» тастау керек. Не бізде шындық та жоқ, пікір де жоқ. Өтірік-өсек, қате бар. Бұлай болса, бізбен сөйлесудің, күресудің қажеттігі жоқ. Біз өзімізден өзіміз тозып кетуіміз мүмкін. Ғаббас

айтқандай осы күні қазақ коммунистері кімнің қандай екенін, жақсы-жаманды, пайда-зиянды айыратындай болды.

Біздіңше, гәп «пыш-пышта» емес, гәп шын сөзге сену, сенбеушілікте.

Үшінші пленумға шейін жұрттын бәрі жікшіл болды. Көпшіліктің де, азшылықтың да жікті тастадық деген сөзін Қазақстан жұртшылығы үшінші пленумынан кейін естіді. Ендігі әңгіме «пыш-пыш» өсекте емес, үшінші пленумның қаулысын кім қалай іске асырып жүр — міне сонда. Не іс жүзінде, не газет-журнал бетінде Смағұлдардың жікшілдігін Ғаббас қайдан көрді екен? Көрсен, айтсын. Әйтпесе «пыш-пышты» дәлел қылуын қойсын.

Үшінші пленумнан кейін Қазақстанның барлық губерnelерінде партия конференциялары болып өтті. Қай жерде, қай мәселеде Смағұл жігінің адамдары бөгет істеді екен? Губернелік конференция уақытында мен білетінде жалғыз-ақ Ақмолада азырақ шатақ болды. Орынбайұлдарын байшы деп біраз жігіттер Қызылжарда әрекет істеді. Бұлар кімнің адамы екен, оны Ғаббас біле ме екен?

Қазақстанда болған жікшілдіктің түпкі негізі — ұйыстыру, көбінесе қызметке адам белгілеу мәселелерінде — бөлек топтанып, партиядан тысқары ақыл қосу болатын. Партия комитетінде комитетке белгілі пікірмен баратын. Жікшілдер адамның дұрыс-бұрыстығына қарамай, оның кімнің кісісі екендігін көбірек зерттейтін. Менікі-сенікіне бөлінетін жұрт. «Менікі» болғанның ағы да ақ, қарасы да ақ. «Сенікі» болғанның қарасы да қара, ағы да қара дейтұғын.

Қазақстанның бастық коммунистері (олармен қабат біздер де) жікті тастағанда, өткендегі жікшілдік заманды ақтап отырған жоқ. Біреуден қорқып жікшілдікті тастағанымыз жоқ. Жікшілдік партия жолына қарсы, жікшілдікпен отырып, ілгері баса алмаймыз деп жікшілдікті тастап отырымыз. Алты жылдың тәжірибесі, алты жылдай

жинаған саяси бұйымның арқасында жікшілдіктен құтыламыз деп отырмыз. Үшінші пленумда да, одан кейін де біздің айтып жүрген сөздеріміз осы.

Қиястыққа салса, бұған Ғаббас былай деуі мүмкін. «Сендердің сөздерің шын емес, сендер бұрынғы жікшілдіктеріңе тартып, өтірік айтасыңдар».

«Ауру қалса да, әдет қалмайдыға» салсақ, ескі әдет барлығымызға бірдей ортақ мұра ғой. Өткендегі өңкей жікшілдердің жартысына сеніп, жартысына сенбейтін Ғаббастың қандай хақысы бар? Өткенде жікшіл болған өзіне не деп сенеді Ғаббас? Жікшілдіктен құтылып, Ғаббас партия жолына түсе алса, басқалар неге түсе алмайды? Бәлкі, Ғаббастардың бізден гөрі айрықша бір артықшылығы бар шығар, Баяғы бәріміз жікшіл болып жүргенде бұлар сол жіктің ішінде бізден гөрі партияға жуықтау адам шығар.

Бұлай дер едік: өткенін жақсылап отырған Ғаббас жоқ. Қайта олар өткендегі кінасын, қатесін мойнына алғандықты өзгеше бір өзінің сипаты қылып көрсетіп отыр.

Өткендегі жікшілдіктің кінасын да, қатесін де мойынға аламыз. Бұны талай айттық. Тағы да айтамыз. Бірақ бұл үшін ешкімнен мақтау қағаз сұрамаймыз. Ғаббасқа да ондай «ерлігі» үшін мақтау қағаз бере алмаймыз.

Сонымен, жікшілдікті қуып жүрген Смағұлдар жоқ. Смағұлдарға да көпшілікпен қатар үшінші пленумның қаулысы міндетті. Оны бұрмалап, жұлмалап жүрген де кісі жоқ. Жікшілдікті тастадық дегеніміз — деген. Демеді деп мұны ешкім айта алмайды. Бұған сенсеңдер құба-құп дейміз. Сенгілерің келмесе, өздерің біліңдер. Бірақ соларынды ашық айтыңдар. Ашық айтпай, жоқ десеңдер, ондайды жала дейміз. Қазақ коммунистері біріне-бірі жала жауып көсегесі көгеретін болса, бетіңізден жарылғасын, жолдас Ғаббас.

Ғаббастың біз туралы «пыш-пыштан» басқа да білетіні бар көрінеді. Бірінші, Ғаббастың білетіні: біздің

«байшылдығымыз». Мені айтады екен: «Ауылдағы үстем болып келген байлар, әлі де үстем бола берсін» деп. Бұл сөзімен Ғаббас не мені, не оқушысын ақымақ кылғысы келеді. Мен коммунист болады екем, өзім өлкелік партия комитетінің мүшесі болып отырады екем, сөйтіп отырып: «байға тимеңдер, қазақ аулы осы күнгі бойымен тұра берсін» дейді екем. Мұндай тұрпайы сөз миға сияуға мүмкін емес қой. Бұлай әуре болғанша, тұп-тура партиядан шығару керек.

Айтты-айтпады, коммунист партиясының негізі не?

— Негізі — тап күресі. Езілген тап, еңбекші тап күресіп отырып, жұлқысып отырып дегеніне жетпек. Еңбекші тап дегеніне жеткен күні жер жүзінде тап күресі де бітеді. Тап күресі біткен күні партия да жұмысын доғарады.

Осы күні тап күресіне қарсылар өзінен-өзі зорлық-шыл, еңбексіз жатып ішер таптың сойылын соғады. Қазіргі заманда тап күресіне қарсы болу үстем болған капиталшылар, байлар білгенін қыла берсін деген сөз болып шығады. Тап күресіне қарсы тұру коммунистің, Ғаббас айтқандай, қатесі емес, оның өлімі. Тап күресі жоқ жерде коммунист партиясы да жоқ. Сондықтан екінші пленумда да, одан кейін де Смағұл тап күресіне қарсы шыққан жоқ. Және шығуға тиісті де емес еді.

Біздің ішімізде мынадай пікір бар: «Қазақ аулы Октябрьдің дүмпуін көрген жоқ. Ауыл әлі баяғы қалпында. Қазақ ауылы 17-ші жылы орыс қаласында болған талан-таражды көрген жоқ. Сол себепті қазақ даласын кішкене Октябрьмен сипап өту керек. Біздің кім екендігімізді байлар танысын».

Міне, мен бұл сықылды пікірге қарсымын. Меніңше, алай-түлей жасамай-ақ қазақ аулында тап жұмысын жүргізуге болады. Қолына әкімшілдікті алғанша коммунист партиясы мемлекетті бұзуға тырысса, қолына билік тигеннен кейін мемлекетті дұрыстауға тырысады. Біз қазақтың шаруасын бүлдіріп, саясат істей алмаймыз.

Жалпы мемлекет байлығын молайту, шаруаны жөндеу — біздің түпкі мақсатымыз. Еңбекші таптың пайда-сы да осы мақсаттың іске асуына байлаулы. Ауылдағы тап жұмысына жататын нәрселер: кедейді салықтан қорғау, кедейге, орта шаруаларға тиісті жерін әперу, ауылда кооператив жасау. Кедейдің баласын оқытып, оған білім беру. Кедейді осы күні салынып жатқан фабрик-заводтарға, шойын жолдарға көбірек орналастырып, одан болашақта пролетариат жасау. Кедейден өндіріс қызметкерін туғызу.

Осының бәрі тап жұмысы. Бұл іске үкімет жәрдемімен қабат ел күші де жегілуі керек. Бір жерде мектеп салуға қазынамыз қаражаты жетпей жатса, қалғанын сол жердің байынан неге алмаймыз? Бір жерде кооперативтің пұлы кем болса, оған байдың ақшасын неге салмаймыз? Бұл сықылды жұмыстарды айқайсыз, талантаражсыз істеуге болмай ма?

— Әрине, болады.

Олай болса, айқайға қарсы кісіні тап күресіне қарсы деп неге кіналаймыз, айқайға қарсы кісіні ауылда байдың үстемдігі бола берсін деп айтты деп неге мінейміз? Қай уақытта Смағұл кедейден салық алынбауға қарсы бопты? Қай арада Смағұл мектеп салуға байдан ақша алмаңдар депті? Қай заманда Смағұл кооперативке қарсы бопты?

Бұл уақытқа шынғі істелген іске, сайланған сөзге сенсе, Ғаббас бізді байшыл деп кіналай алмаса керек. Ал егер сенбесе — сенгісі келмесе, онда баяғы айтқан жала болмақ, «Қырық мысалдағы» қасқыр мен қозының кебі болмақ.

Ғаббастың екінші жаласы: мекемені қазақыландыру мәселесі туралы. Бұл мәселе жайынан Ғаббас көп сөйледі. Сөйлегенде бүй дейді: Мекемені бұқара жұртқа жақындату үшін оның тілін қазақша ету керек. Смағұл, Жалаулар мұны ескермей, не де болса аты қазақ отырсын деп айтатын сықылды. Біз туралы бұлай деу, әрине,

шип-шылғи өтірік. Қазақыландыру жұмысында басқа қитселер болса да, дәл тіл туралы бізді кіналауға орын жоқ шығар. Бұлай деу ұят!

Ғаббас айтады: «Анау-мынау емес, басты-басты қазақ коммунистері (уіез, губерне, өлкеде) әлі күнге шейін қазақша надандығын жоюын, қазақпен орысшалап отырудың ұят екенін ұғып жетпеген көрінеді».

Ғаббастың бұл сөздерінің бәрі рас, Бірақ олар үшін біз жауапкер емес қой. Аузы-мұрны кисаймай біздің өзімізді қазақша надан деп Ғаббас айта алмаса керек. Уіезде, губернеде, өлкеде басты-басты қоммунистер қазақша надан екен деп қазақыландыру жұмысын тоқтатып қоя аламыз ба?

— Әрине, қоя алмаймыз.

Надандық өз алдына, қазақыландыру өз алдына, надандықты жою керек, қазақыландыруды ілгері бастыру керек.

Қазақыландыру жұмысы туралы біздің бір кінамыз — процент көрінеді. Қазақстанда қанша процент қазақ болса, мекемелерде де сонша процент қазақ болсын дейтін сықылдымыз. Процент туралы бір кезде сөйлеген Жалау, бірақ ол үшінші пленумының процент дұрыс емес деген қаулысына мойынсұнып отыр. Үшінші пленумнан кейін, партия белгілі қаулы шығарғаннан кейін Жалау процентті әңгіме қылған жоқ.

Айналып келгенде процент әңгімесі қазақыландыру жұмысында негізгі мәселе емес. Бұл тек әшейін сөзге сыйғызып айтқан мысал, дәлел. Қазақстанның кейбір уіездерінде тоқсан процент қазақ бар. Мекемесіне келсек, көбі қазақ емес. Қазақпенен мекеме орысшалап сөйлеседі. Міне, осындай уіездерді мысалға алып, қазақыландыру жұмысының шабандығын айтсаң, сен процентпен қолданайын деген екенсің дейді. Процент бізге негіз емес, бірақ процентті ұмытып кетуге де болмайды. Тоқсан процент қазақ уіездерінде мекемені орысшалатып қою қай негізге де жөн бола қояр ма екен?

Ғаббас бір жерінде былай дейді. «Смағұл, Жалаулардың екінші бір шарты — қазақыландыру партия комитетінен басталсын, бақылау комиссиялары, партия комитеттерінің бастықтары қазақ болсын дейді. Бұл екі шарттың екеуі де (біреуі — процент. С.) жоғарғы партия қолдап отырған мекемелердің ісі, тілі қазақылансын деген жолына қайшы жол».

Міне, қызық! Неге қайшы жол? Қазақ коммунистік партия комитетін неге басқара алмайды? Олай болса, алты жылдың ішінде өстік-өндік, жақсы-жаманды, пайда-зиянды — бәрін де білдік қайда? Я болмаса бар өнеріміз «жікшілдерді» боқтау дәрежесінен әлі асқан жоқ па?

Біздіңше, қазақ коммунистік партия комитетін де, бақылау комиссиясын да басқаруға жарай алады. Партияның жолы, негізі бұған қарсы емес. Мекеменің ісі, тілі қазақылансын деген жолға да бұл қарсы емес. Қазақ болса, мекеме ісі, тілі қазақыланбай қалып, қазақ емес болса жақсылап қазақыланады деген сұмдықты қайдан шығарып жүрсіндер.

Бірақ үшінші пленум қазақыландыру мәселесіне партияны басқару әңгімесін қатыстырмау керек деді. Басқа партия салды, біз көндік. Пленумнан кейін бұл әңгімені бәріміз де тоқтаттық. Жалғыз-ақ айтып кететін сөз: шаш аламын деп, бас алып қоюға жарамайды. Партияны басқару әңгімесін қазақыландыру мәселесіне қоспаймыз деп отырып, негізінде партияны қазақ басқарушылыққа қарсы болып қалмау керек,

Ғаббастың бізге қоятын үшінші кінәсы: орыс-қазақ коммунистерінің бірлігі, ынтымағы туралы. Біз Қазақстандағы орыс коммунистерінің 90 проценті отаршыл деппіз. Бұл, әрине, өтірік сөз. Әңгіме орыс коммунистерінің 90 проценті, 9 проценті отаршыл деуде емес. Бұл — қысыр әңгіме. Мұны білгеннен ешкімге келер пайда да, зиян да жоқ. Мәселенің түбірі — аз болсын, көп болсын,

орыс коммунистерінің ішінде отаршылдар бар ма, жоқ па, — міне, сонда.

Жоқ деп ешкім айтпайды. Ғаббастың өзі де айтпайды. Отаршылдар бар. Бар болса, олармен күресу керек. Бұл біздің коммунистік борышымыз. Отаршылдармен күресуді бастаған Смағұл емес. Партия. Партияның мүшесі болып отырып, мен өзгелерден гөрі бұл мәселе туралы қаттырақ айтсам, қызулау болсам, ол «күнамды» мойныма алам. Қырық жерден отаршылдар лағнет оқыса да шыдадық, көндік.

Әрине, отаршымен қабат біз қазақ коммунистерінің арасындағы ұлтшылдармен де күресуге тиістіміз. Ұлтшылдар да жоқ емес, бар. Бірақ ұлтшылдықты туғызатын, көбінесе, отаршыл. Ұлт мәселесі қаралған партияның соңғы съезі 12-ші съезд. 12-съездің қаулысы да осылай: Партияның ішіндегі отаршылдармен де, ұлтшылдармен де күресу керек. Бірақ бұл әңгімені қазақ, орыс коммунистерінің бірлігін жойғалы жүр деп түсіндіру — не қиястық, не жала жапқыштың ісі.

Осы күні басында миы бар коммунист: кел, орыс-қазақ болып төбелесейік дер ме? Мұндай төбелестен кімге пайда? Не мақсатпен, неге сеніп біз ондай төбелесті көтермекпіз? Қазақ пен орыстың қанына жеріген қандай коммунист екен?

Әрине, ешкім жоқ. Біз осы күнгі қазақ пен орыстың арасындағы көңілсіздіктерге қуанып қарап отырғанымыз жоқ, қан жұтып, қайғымен қарап отырмыз. Алдыарты бірдей қараңғы кешегі өткен ескі заманның қалдырып кеткен мұрасы деп отырмыз, Ескі үкіметтің саясатына қазақ жұрты қандай кінәсіз болса, орыс еңбекшілері де сондай кінәсіз. Ендігі міндет сол ескінің зардабын жою. Теңдік, бірдейлік негізіне құрылған Қазақстан ұлттарының жаңа тұрмысын жасау. Білгісі келген кісіге біздің пікір осы. Ғаббастың бұл туралы Парижге шейін сөз байлап, бұрмалағанына, тіпті, көнбеймін.

Біздің төртінші кінәмыз — қазақ коммунистері тура-

лы көрінеді. Мен бұл жерде Сұлтанбек үшін жазаға кіріптар болып отырмын. Ол «антұрған» 25-жылдың басында Ғаббасқа былай депті-ау: «қазақта коммунист бар ма? Қазақ коммунистерін бір шыбықпен айдау керек». Бұл сөзді естіп алып, жақсы коммунист Ғаббас екі жарым жылдай қалтасына салып жүреді. Күндердің күнінде 27-жылдың февраль айында бұл сөз Ғаббастың есіне қайта түседі. Реті келіп қалған соң, әрине, Ғаббас оны іске жаратады.

Мен Сұлтанбектен қазақ коммунистерін бір шыбықпен айдау керек деген сөзді бұдан 2 жыл бұрын да, одан соң да естігенім жоқ. Бұл — бір жауабым.

Екінші. Ғаббас айтады: «Смағұлша коммунист жолы — Ленин жолымен қазақты басқаруға болмайды».

Бұл, әрине, өсек сөз. Ленин туралы мен газет-журналда талай мақала жаздым. «Жастармен әңгіме» деген 25-жылы шыққан кітапшамда Ленин туралы екі бабы бар. Осылардың ішінен мен Ленин жолымен қазақты басқаруға болмайды деген сөзді маған Ғаббас тауып бере ала ма?

Бере алмайды,

Тегінде қазақ коммунистеріне бізді шағыстырғаннан түсетін пайда аз-ау деймін. Ғаббастың өзі айтқандай, қазақ коммунистерін қазір алдай алмайсын. Кімнің қалай екенін ол өзі де біледі. Олай болса, арып-шаршаудың да орны жоқ. Жұртты бізге шағыстырып тапқан малда береке аз болуға тиісті. Біреудің «жаман» болғандығынан, екінші біреудің «жақсылығы» табыла ма? Жақсы болатын кісі екіншінің «жамандығына» сүйенбей-ақ өз өнерінің арқасында неге жақсы ат алмайды? Біреу өлмей, екіншіге күн жоқ деген баяғы ескі қазақшылық емес пе еді? Мұны жаңа саясаттың мәнісін білетін Ғаббас ұғыну керек қой!

Ұлтшыл оқығандар туралы да біз партиядан тысқары жақтан көрінеміз. Көбінесе соларға жағынатын сықылдымыз. Қазақ жұртшылығының алдында абыройды ұлт-

шыл оқығандар арқылы алғымыз келетін сықылды. Әрине, Ғаббасша бұл біздің бейшаралығымызға жатады.

Ай, жігіттер-ай! Дәлел табудың орнына боқтауларыңды қойсаңдар екен! Сен мені бейшара дедің! Сені бейшара деуге менің де тілім жетеді. Сонымен ұпай бітті, тең беті болдық та тұрдық. Қоржынның екі жағында екі «бейшара!» Бейшарадан ештеңе шықпайды. Іргелі сөзге келейік.

Мен ұлтшыл оқығандар туралы талай мақалалар жаздым. Алдыңғы жылы басылып шыққан «Жаңа жұртшылық» деген кітапшасында менің оқығандар туралы пікірімді Ғаббастың өзі қуаттап жазған. Одан бері не болды? Оқығандарға саяси көзқарас өзгерді ме?

Жоқ. Өзгерген жоқ,

Өзгерген не? Өзгерген мынау: Ғаббастың өзі айтқандай, солшылсымақ коммунистеріміз оқығандарды шетінен айдап тастау керек дейді, Оқығандарды жамандап олар саяси олжа түсіріп жүр. Олар оқығандарға оқу құралдарын жазғызуға қарсы, оқығандарды мектепке мұғалім қылуға қарсы.

Біздің ойымызша, оқығандардың білімін пайдалану керек. Олар кітап та жазсын, мұғалім де болсын, бірақ ол кітапты сынап, түзетіп отыратын өзіміз. Айқайды қойып, іске кіріселік. Шетінен боқтамай, жаманын тастап, жақсысын еңбекші елдің керегіне жаратайық.

Бұдан басқа біз ұлтшыл оқығандар туралы не дедік? Олармен саясатты бөлісейік дедік пе?

Дегеніміз жоқ. Дедік деп ешкім айта алмайды.

Ғаббас мақаласын «қазақ коммунистерінің көпшілігі партия жолында» деп бастаса да, ішіндегі сөзінің көбі біздің «қателеріміз» туралы. Ғаббас үшінші пленумының қорытындысын оқушының алдына салғанда мынаны айту керек еді: үшінші пленум Қазақстандағы жікшілдікті жойды. Бұл бір. Екінші — үшінші пленум алдымызда

тұрған негізгі мәселелерді партия нұсқауымен тексеріп, зерттеуге жол ашты. Үшінші пленумда жікті тастадық дегенді бәріміз айттық.

Негізгі мәселелер туралы үшінші пленум жол ғана ашты. Қазақтың аулын зерттеу, оның шаруашылық, мәдени түрін сыпаттау, қазақтың өнерлі қәсіп шаруашылығын күшейту, қазақ арасынан кооператив ашу, қазақ аулының тап жігін бөлу, тағы, тағы, басқалар. Мұның бәрі әлі алдымызда тұрған мәселелер. Бұл мәселелерді шешу үшін көп күш, көп еңбек керек. Ол еңбек бәрімізге ортақ жұмыс. Ешкім бізді бұл жұмыстан шеттете алмайды. Ол біздің коммунистік хақымыз.

Осы бастан біреуге солақай, біреуге оңқай деп ен тағып алмай, бәріміз бірге мәселені екшеуіміз керек, зерттеуіміз керек. Сонда ғана бәріміз бірдей шындыққа келеміз.

Жікшілдіктен құтылудың өзі-ақ бізді жарты жолға жеткізіп тастайды, Жік жойылса, негізгі мәселелер өз орнын өзі еріксіз алады.

Бір-бірімізге сенбеушіліктен де, бір-бірімізге жала жабушылықтан да сол уақытта құтыламыз.

МЕН ГОЛОЩЕКИН ЖОЛДАСТЫҢ СӨЗІНЕ ҚОСЫЛА АЛМАЙМЫН

Жолдастар! Голощекин жолдас жеті сағаттан артық сөз сөйлеп, осы уақыттың қақ жартысында мені сөз ғып, мені кіналап өтті. Маған таққан кіналарының өзін ғана санап шығуға регламент бойынша маған берілген уақыт жететін емес. Сондықтан мен басты-басты мәселелер жайында ғана сөйлеп өтпекшімін. Шамам келгенше қысқа сөйлеуге тырысамын. Ағарту, кооперация мәселелеріне көп тоқтап, айтайын дегенімнің бәрін айтуға да мүмкіндік болмай отыр. Бұл ретте айтайын дегенім — кооператив мәселесінде Ленин жолынан аттап шыққаным жоқ,

Ленин жоспарынан басқа өз алдыма жеке жоспар жасағаным жоқ. Менің мәдениет, ауылдағы жұмыстарымыз және ауылда кооператив ұйымдастыру жайларынан жазған кітаптарым бар, бұл кітаптарымды мемлекет баспаханасы жеті айдан бері ұстап, басып шығармай отыр. Бұған Сәдуақасұлын айыптауға болмайтын шығар. Жер мәселесіне де көп тоқталғым келмейді. Өйткені бұл мәселеге маған қарағанда Сұлтанбекұлы, Қаратілеуұлы сияқты жер-су мекемелерінде қызмет етіп ысылған жолдастар жетік. Тындайтын болсаңыздар сол жолдастардың өздері-ақ сөйлеп өтер. Менің айрықша тоқталайын деген мәселем ауыл туралы болмақшы. Өйткені Голощекин жолдастың баяндамасында да, бұдан кейінгі жұмыстарымызда ауыл мәселесі күрделі орын алып отыр. Менің ойымша, Голощекин жолдастың баяндамасында өлкелік комитеттің бұл мәселеде ұстаған жолында да бір кемшілік — ауылдың орта шаруаларына дұрыс баға берілмей, оларға жіті көңіл бөлінбей отырғандық. Лұқсат етсеңіздер, мұнымды бейнелеп өтейін.

Міне, менің қолымда Голощекин жолдастың «Октябрьдің он жылдық тойында Қазақстанның күйі» деген кітабы тұр, Кеше Голощекин жолдас ауыл шаруашылық салығы жөнінде менің «өтірік» айтқанымды Мырзағалиұлы жолдастан ұстатпақ болды. Менің ойымша, Мырзағалиұлы ешкім жел бермей-ақ айтатын сөзін айтатын шығар. Оны кезінде көрерміз. Бірақ мен сіздердің назарларыңызды мына сандарға салғым келеді.

Биылғы жылы жалпы Қазақстанда ауыл шаруашылығы салығы 738 мың отырықшы, 387 мың көшпелі шаруаларға салынып отыр. Олардан алынатын салықтың сомасы 11 миллион сомнан асыңқырайды. Мұның 9 миллион сомдайы отырықшы, 2 миллион шамалысы мал бағушы шаруаларға түсіп отыр. Ауыл шаруашылығы салығынан мүлде босатылғандар 35 процент, отырықшы шаруалардың 26 проценті, көшпелі шаруалардың 52 проценті салықтан босатылып отыр, Голощекин жолдас осыдан мы-

надай қорытынды шығарып отыр: салық салу жөнінде отырықшы шаруалар мен мал бағушы шаруалар арасында онша айырымдық жоқ сияқты болса да мал бағушы шаруаларға салықтың салмағы отырықшыларға қарағанда едәуір жеңілдетілді, мұны салық алынатын табыс процентінен де байқауға болады. (Егін салып күнелткендерден 5,7 процент, мал бағушылардан 4,5 процент).

Мал бағушы шаруалар салық алынуға тиісті табыстарының 25—30 процентін жасырып отыр. (Егін салушылар 10—15 проценті жасырулы). Мал бағушы шаруалар отырықшыларға қарағанда салықты жеңіл тартып отырғандығы болыстық бюджеттердің құрылысынан да байқауға болады. Отырықшы (орыс болыстары) аудандардан өндірілген табыстың 40—60 процентін көшпелі, жарым көшпелі аудандарға ауыстырып отырмыз. Бұл жағдай жалпы Қазақстанда осындай болып отыр дейді. (Ф. Голощекиннің «Октябрьдің 10 жылдық тойында Қазақстанның күйі» деген кітапшасының 14, 15, 16 беттері. 1927 жылда, Қызылордада, Қазақстан мемлекет баспанасында басылған).

Менің байқауымша, Голощекин жолдас «отырықшы» деп орыс шаруаларын, «көшпелі» деп қазақ шаруаларын айтып отыр, бірақ мына сандарға көңіл бөлмей болмайды: ауыл шаруашылығы салығын 387 мың көшпелі шаруалар тартып отыр дейді. Ал жалпы қазақ шаруасының (түндігінің) саны 700 мың делініп жүр. Сонда қазақ шаруаларының қак жарымындайы отырықшылар есебіне ілініп жүр. Міне, бұған қарағанда қазақ халқының қак жарымы отырықшы есептелініп, соның 26 проценті ғана салықтан босатылып отыр. Менің мұны сөз қып отырғандығымның мәнісі — отырықшы аудандарда қазақ халқының 70 проценті емес 26 проценті салықтан босатылып отыр. Көшпелі аудандардағы шаруалардың 52 проценті босатылып отыр. Сондықтан жерге орныққан аудандарда да, жарым көшпелі аудандарда да орташалар бар дейміз.

Осы биыл егістік, шабындық жерлерді бөлу науқанын жүргіздік. Бәріміз де қазақта орташалар жоқ деп жүрдік. Егістік, шабындық жерлерді бөлу науқанының нәтижесі мұның дұрыс еместігін көрсетіп отыр. Рябаконь жолдастың газеттерімізде басылып шаққан мақаласын оқып көріңіз, Рябаконь жолдас өлкелік комитетте жетекшілік етіп отырғандардың біреуі. Ол кісі өзінің мақаласын жер-жерлерден алынған мағлұматтарға қарай, соларды негіз етіп жазып отыр. Мысалы, «Ақтөбе губернесінде егістік, шабындық жерлерді тегістеп бөлу жұмыстарына 58 мың шаруашылық кірістірілген. Бұлардың 30 проценті салықтан мүлде босатылып отыр» деп жазып келіп, мақаласының басқа бір жерінде «Егістік-шабындық жерлерді бөлгенде үлес алған шаруалардың жарым-жартысы, негізінде кедей шаруалар, бұрынғы жерлері өздеріне қалдырылған шаруалардың төрттен бірі орта шаруалар, егістік-шабындық жерлерді бөлгенде жерлері алынғандардың, ұтылғандардың төрттен бірі орташа және бай шаруалар болып отыр» дейді. Және де «соңғы төрттен бірдің бай шаруалар ғана болғандығын мынадан көруге болады: бұлардың 6-ақ проценті малай жалдап, кісі еңбегімен пайдаланып отыр. Осыдан қандай қорытынды шығаруымызға болады? Бұдан егістік-шабындық жерлерді бөлгенде кедейдің ұтқандығы рас, бірақ орта шаруалардың көбі ұтылып отыр» дейді («За партию» журналының биылғы 3-санынан Рябаконьнің «Егістік және шабындық жерлерді бөлу науқанының сабақтары» деген мақаласын оқып көріңіз).

«Тағы да Қостанай округінде жүргізілген бөліс жұмыстарының нәтижесін алайық. Егістік-шабындық жерлерді бөлу науқанына кірістірілген 24250 шаруалардың жері жоқ, нағыз жалшылары 1540, бұл 6 процент, жері аз, мөлшерлі есепке толмайтындардың саны 12565, бұл 52 процент, жері өзінен артылатындар 10145—41, 6 процент болып отыр. Міне, осы сандарға қарағанда егістік-шабындық жерлерді тегістеп бөлеміз деп жүргенде жері

орта мөлшерден артықтардың көбі жерінен айрылып отырғандығы байқалады. Осы сандардан халықтың едәуірі (бәлкім, негізгі бұқара) орташалар егістік-шабындық жерлерді тегістеп бөлу науқанында ұтылып отырғандығын көруге болады.

Енді жер бөлісінде жердің шұрайлысының қандай болғандығына келейік. Мысалға Семей губернесінің Нарым болысын алып, қарастырып көрейік. Орта шаруаларда бірінші сорт жер бұрын 819 десятина болса, осы күні 215 десятина болып отыр. Екінші сорт 962 десятина болса, 1055 десятина болыпты. ІІІ сорт 555 десятинадан 791 десятина болып отыр. Міне, бұл сандарға қарағанда да орташалардың ұтылғандығын, жердің десятина мөлшерінен ғана емес, әсіресе, жердің шұрайлысынан айрылып қалғандығын көреміз» (сол мақалада).

Тындай беріңіз. Рябоконе жолдас әлгі мақаласында егістік-шабындық жерлерді бөлу науқанының қорытындысын былайша жазады: «Осымен қатар біз ескертіп өтуге тиісті мәселе — бөліс науқанында орташалар туралы істелген қателіктеріміздің себебінен орташалар ұтылып, бұрынғы хұқықтарынан айрылып отыр (әлгі сөздердің астын Рябоконе жолдастың өзі сызып отыр, С. С.). Егістік-шабындық жерлерді бөлу туралы шығарған декретіміз болсын, біздің жүргізген үгіттеріміздің бағыты болсын «орташаларға қол соғылмайды, олар бөліс науқанынан зияндалбайды» деу еді. Бірақ іс жүзінде олай болмады, науқанды жүргізгенде орташалар зиянды болды. Осымен қатар жүргізіп отырған жұмысымызбен саясатымыздың екі ортасында «қайшылық» пайда болды. Осының арқасында орта шаруалар арасында кенес өкіметіне наразылық туды» дейді (Рябоконеңның мақаласы. Астын сызған мен Смағұл.).

Мен ешкімді де ластағым келмейді, бірақ біздің осы мәселе жайындағы саясатымыздың бағыты дұрыс емес, орта шаруаларға тиісінше көңіл бөлінбейді, олардың пайдасы жөнді көзделінбей келеді. Бұл дұрыс емес демекші-

мін, қазақ ауылында орташалардың беделі күшті, салмақты, сондықтан орташалар мен кедейлерді бөлмеске, олардың арасына жік салмасқа керек еді. Ауыл ішіндегі жұмыстарымызды орташалар мен кедейлерді одақтаспыру, біріктіру бағытымен жүргізу керек еді деймін.

Бірі байларды тақымдау, оларға мықтылық көрсету керек деген мәселеге келейік.

Голощекин жолдас «байларға мықтылық көрсету әбден керек, ауыл бұрынғы күйінен өзгерген жоқ, ауылда өлі күнге байлардың, ақсақалдардың үстемдігі жүріп келеді» дейді. Голощекин жолдастың осы сөзін қара басым дұрыс дегім келмейді.

Тоғжанұлы Ғаббас жолдас ауылға барып, біраз уақыт ауылда жұмыс істеп, ауыл жайымен танысып келді. Ауылдан қайтып келгеннен кейін жазып шығарған кітабында: «Осы күнгі қазақ шаруашылығы бұйымды шаруашылық болуға айналды. Отырықшы және жарым көшпелі жеке аудандарда қазақ шаруашылығының түрі, тұрмысы орыс қара шаруаларының шаруашылығынан айырымдығы жоқ, не, болса да аз» дейді (Ғ. Тоғжанұлы. «Қазақ аулы туралы», 4—5 беттер. Қазақстан мемлекет баспасы. Қызылорда, 1927 жыл).

Ғаббас кітабының басқа бір жерінде: «Ленин жолдас суреттеп, пішіндеп өткен орыс жуан жұдырығынан, ауыл «буржуасынан» мұның түк баскалығы жоқ. Бұ да сондай-ақ жуан жұдырық, сондай-ақ «буржуа». Бұларды әрбір ауылдан табуға болады. Қазақ «буржуасымен» орыстың деревнясындағы «буржуаның» айырмасы — қазақ «буржуасының» шаруашылығы орыс «буржуасынікіндей» тәртіпті құрылмай, орыс жуан жұдырығы қазақтың «байсымағына» қарағанда көбірек шаруақор, оның шаруашылығы тәртіпті, қазақтікіне қарағанда мәденилеу.

Міне, осыдан басқа орыс-қазақ «байсымақтары» арасында ешбір айырымдық жоқ. Ауылдағы қазақ, поселкедегі орыс байсымақтарының шаруашылықтары бір қалыпты. Бұлардың шаруашылықтары өнімді, өндіріс-ка-

питалшылдық жолымен болып отыр» дейді. (Ғаббастың «Қазақ аулы туралы» деген кітабының 10-беті. Астың сызған мен — Смағұл).

Менің ойымша, Ғаббастың жоғарыдағы пікірлері негізінде дұрыс, расында да қазақ аулының шаруашылығы бұйым өндіріп отыр. Сол тәртіпке құрулы. Біздің ауылда істейтін жұмыстарымыздың негізін осыған қарай қалауымыз керек.

Қазақ аулының қазіргі күйі әлгіндей болып тұрғанда ақсақалдық дәуірі жойылып, басқа дәуірге басқандығы анық болатын болса, қазақ аулындағы шаруашылықтың түрі орыс аулындағыдай түрде құралып отырса, орыс поселкесін оң жаққа қоя тұрып, қазақ аулын ғана жеке сөз қылуымызға бола ма? Жеке сөз қылудың жөні бар ма? Менің ойымша, қазақ аулын орыс поселкесінен жеке сөз қылуымыздың қисыны жоқ, Голощекин жолдас, Ресейдегі орыс поселкелері жарлылары комитеті жуан жұдырықтарды тақымдап, олардың мүлкін бөліп алу дәуірлерін өткізіп отыр. Бірақ Қазақстандағы орыс поселкелерінде бұл жұмыстар жүргізілмейді. Қазақстанның кейбір аудандарында кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында кеңес билігі жуан-жұдырық қара шаруалардың қолында болды. Мысалы, сол кездерде Жетісудағы орыс қара шаруалары: «осы күні жұмыскер мен қара шаруа өкіметі жасалып отыр, қазақтар туралы ештеңе де айтылмаған» деп соғып жүрген. Бұл ойын емес, ақиқат. Бұл тарих.

Ауыл-поселкеде жүргізілуге тиісті біздің тап саясатымыз бірдей болуы керек. Қазақ аулында бір түрлі, орыс поселкесінде басқаша саясат жүргізуіміз дұрыс емес, қазақтың байымен қатар орыстың да жуан жұдырықтарын тақымдап отыруымыз керек.

Бұл ретте кемшіліктеріміз жоқ емес. Мәселенің негізі — орыс-қазақ байларының, байсымақтарының қолынан артығын тартып алудың — жеке салық шығару я ауыл шаруашылығы салығының салмағын оларға көбірек салу ретімен болуында емес, бұл мәселе туралы сөйлесіп ауыз

бірлік қылуға болады. Голощекин жолдас «ықтиярлы салық ретінде» дейді. (байлардың өз ықтиярымен өзді-өзіне салық салуына менің шегім бар). Менің ойымша, байдың қолындағы артықты қай жолмен алу туралы алдымен сөйлесіп, келісіп алуымыз керек. Бірақ тапшылдық саясатымыз қазаққа ғана емес, жалпы ұлттар арасында бір жол, бір бағытпен жүргізілуі керек.

Жолдастар! Мынандай бір кеп бар: Голощекин жолдас кешегі баяндамасында: «Смағұл орыс поселкесінде социалшылдық құрылысын орнатуға бола ма деген мәселеде бізбен бәсекелес болып отыр» деп мені кіналады. Менің ойымша, бұл мәселеде екі түрлі көзқарас, пікір алалығы болмауға тиіс.

Орыс поселкесі коммунист партиясының саясаты қай жолмен жүріп жатқандығын әбден ұғынулы, кооперацияның мәнісін жіті ұғынулы. Қазақ аулының социалдық жолға бастаушының бірі:— кооперация.

Андреев жолдас өзінің баяндамасында ауыл шаруашылығының 800 мыңнан артығы электрлендіріліп отыр, 30 мыңнан артық трактор бар, тағы тағылар деді. Әттең, осы тракторлар, электрлендірулер көбірек болса, қазақ аулының және социализмнің тетігі осы мәселелерде. Біздің күнделік саясатымыз осы негізге құрылуға тиіс. Жұрттың көбі Смағұл Вайнштейнді сағына береді деп мені кіналайды. Соңғы бес жыл жаңа тарихымыздың беташары-ақ болсын, беташар тарихқа жазылмай ма екен? Анық болған жұмыстарды, оқиғаларды тарихтан өшіріп тастауға болмайды. Вайнштейн бұдан 4 жыл бұрын электрлендірудің керектігін сөз қылып, 4 жыл бұрын осы туралы қаулы да шығарылған болатын. Бірақ бұл жөнде ешнәрсе істелген жоқ.

Өлкелік комитеттің өткен жылғы пленумы тағы да әлгіндей қаулы шығарған еді, ол қаулы да қағазда ғана қалып отыр. Түк істелген жоқ. Әлі күнге шейін орталықта ақша комиссариаты жер-су комиссариатымен ықтиярлы салықты заңға тура келтіру не ауыл шаруашылығы

салығы түрінде жүргізу туралы келісе алмай, керісіп келеді.

Міне, осылардың бәрі туралы да ойлануымыз керек. Электрлендіру мәселесі бұдан төрт жыл бұрын қолға алынып, сөз қылынғанда төңкеріс уақытындағы шаралар істеу үшін емес, өзіміздің төңкерісшілдігімізді көтеру үшін сөз болған еді.

Сондықтан мен бұл тарихи сабақ енді қайталанбаса екен деймін.

Бұл мәселеге менің ойымша,...

Беккер: (бірдеңе сөйлейді, сөзі естілмейді).

Смағұл: Беккер жолдас! Жуан жұдырықтарды жоқтамай-ақ қойыңыз! (Жұрт күліседі).

Мен өнерлі кесіп мәселесіне де осылайша қараймын, Өйткені қазақ кедейінің, Қазақстан кедейлерінің тағдыры ауылға ғана емес, қалаға да байланысты. Патша өкіметінің заманынан бері қалмай келе жатқан қате көзқарастың бірі — ұлт республикаларына шикізаттар дайындап шығаратын аудан деп қате қараушылық. Мұны қою керек. Бұл туралы 12-съезде де сөз болып өткен еді. Өнерлі кесіп лайығына қарай бөлу керек деседі.

Дұрыс-ақ, тері шығатын ауданда — былғары заводтары, жүн-жұрқа бар аудандарда жүн жуатын орындар, шұға фабриктері салынуы керек. Жұмыскерлер табылмайды деуге мүмкін,

Қазақ кедейлері ше? Өнерлі кесіп пролетариатын жетістіру мәселесі — Қазақстанда кеңес өкіметі негізін қалау мәселесі. Осыны ұмытпау, бұл мәселені көз алдында ұстауымыз керек.

Қара шаруаларымыздың күйі туралы сөйлегенде бұл мәселені талқылау міндет болғандықтан емес, мүмкін болғандықтан, амалсыздан қолға алынып отырған сияқты сөйлейміз.

Голощекин жолдас қара шаруа мәселесін ұлт мәселесі деп отыр. Мен ол кісінің бұл пікіріне қосыла алмаймын. Рас, бір кездерде қара шаруа мәселесі ұлт мәселесі

еді. Буржуазия түрлі ұлттардың аудандарында өнерлі кәсіптің өркендеуіне жол бермей, шикізаттар дайындығын тұруға ғана бейімделген шақтарда бұл мәселе ұлт мәселесі де болғандығы рас.

Жиһан, азамат соғыстарынан, түрлі апаттардан күйзелген шаруашылықты, елімізді белгілі арнаға, бір қалыпты өркендеуіне салған кездерде бұрынғыдан қалған жаманшылықты жою негізгі мақсұт болған дәуірде бұл мәселе ұлт мәселесі еді, Осы күнгі қалпымыз бұрынғысындай емес.

Біз шаруашылығымызды басқаша түрмен құруға кірісіп жатырмыз, өнерлі кәсібіміз де аздап өркендеуге айналды. Жаңа фабрик-заводтар салынып жатыр. Енді ұлт мәселесі қара шаруа мәселесі болуға айналып, өзінің ісіне өнерлі кәсіп мәселесін кірістіріп отыр. Міне, бұл жағдайды есімізден шығару дұрыс емес.

Мен ауыл шаруашылығын өркендету керек емес демеймін. Керек-ақ. Мысалға мал шаруашылығын алып қарастырып көрейік. Голощекин жолдастың әлгі кітабында жазған сандарға қарағанда ет саудасы базар саудасында 5-ақ процент орын алып отыр. Мұны қалайша өсіруге болады.

Жол қатынасы жоқ. Бұл былай тұрсын. Мал шаруашылығын өсірмей, ауыл шаруашылығын өркендетуге бола ма? Ауыл шаруашылығы теміржол арқылы өркендейді. Темір жолдар көбейсе, ауыл шаруашылығы ілгері басады. Сондықтан бір қарағанда темір жолдар өнерлі кәсіптің бір тарауы болып табылады.

Өнерлі кәсіпті ірілендіру дегенімді осылайша деп ұғыну керек.

Енді соңғы мәселеге — ұлттар арасындағы қатынас түрі деген мәселеге келейік.

5-партия конференциясында бұл мәселені ең алдымен мен қозғап ем. Голощекин жолдас менің пікірлеріме әбден қосылған болатын,

Сапарбекұлы жолдас күні бүгін 5-конференциядағы сөздердің кейбіреулерін, менің де атымды атап, сөз ғып өтті.

5-партия коноференциясында мен бұл мәселе өте ірі мәселе, бұған көп көңіл бөлу керек деп едім, әлі де айтамын. Бұл мәселе өте мәнді, өте маңызды мәселе.

Голощекин жолдас өзінің кешегі баяндамасында Қарақалпақ облысы жайынан сөйлегенде халық ағарту мекемелерінің Қарақалпақ облысында ағарту жұмыстарына осынша көп қаржы бере алғандығына таң-тамаша қалғандығын айтып өтті. Бұл қаржыны беруде, «әлгі жаман» бір кездерде мен бастаған ағарту комиссариатының да қатынасы болатын.

Ұлттар аралығы деген мәселе — Қазақстанда негізгі мәселелердің бірі. Қазақстанда миллионға жете украин халқы бар. Мен анау күні осыларға өз ана тілінде іс жүргізу, мектептер ашуға лүкшат ету керек деп мәселе қозған едім. Кейбір жолдастар маған күлген, сөзімді елең қылмаған болды. Бұл пікірді елең қылмау, менің сөзіме күлу бекер. Қазақстандағы украиндарға осы күнге шейін көңіл бөлінбей келеді, украиндар жалпы орыстар санына қосылулы.

Енді соңғы бір мәселе — жікшілдік мәселесі. Жолдастар, байқауымша, жікшілдік жойылып келеді. Бірақ осымен қатар әртүрлі бағыттар да туып келеді. Жікшілдікпен күресті ұйымдастыру жұмыстары, жөнімен, бағыттармен күрес салт-сана майданында алысу әдістерімен жүргізілуі керек.

Бұл мәселеде мен Голощекин жолдастың көзқарасына қосыла алмаймын, Голощекин жолдас «жөні түзу ұлтшылдық», «жөні қисық ұлтшылдық» деп келеді. Мен қара басым, осы екі ұлтшылдықтың «түзуінен» де, «қисығынан» да бөлініп шығамын. Ұлтшылдық бағыт — бірақ бағыт. Мұның «түзу», «қисығы» жоқ. Ұлтшылдық — ұлтшылдық болады. Ұлтшылдық қана болғандығынан

партия ұйымының бір дерті болып отыр. Голошекин жолдас әлгі сөзін түсіндіріп берер деп сенемін.

Маған берілген уақыттың өзі енді бітуге де айналған шығар. Сөзімнің аяғында айтайын дегенім біздің партия ұйымында талай қателер, талай адасқандықтар болды. Бұрын төңкерісшілдік пікірлердің иісін де иіскемеген, төңкеріс дегенді Октябрьден кейін ғана сезген Қазақстан сықылды әр жөннен кейін қалған елде, әрине, түрлі қателесулер болмай қоймайды. Құдайларыңа қарап айтыңдаршы: мұндай қателер кімде жоқ, қайсыларыңда болмады.

Партия ұйымы өсіп келеді деп отырмыз, мұның өсу дәуірінде де едәуір аурулар болды. Осыдан партия ұйымының өсуінде бір қалыптылық болмады. Бір қалыптылықтың болмауы Қазақстан ұйымында ғана емес, басқа ұлттардың партия ұйымдарында да болды. Бұл жалпы партия ұйымында болып өтті. Міне осыған қарай партия ұйымымыздың өскендік қалпына қарай саясат жүргізуіміз керек.

Голошекин жолдастың қандай оймен айтқандығын білмеймін, татар коммунистерін келеке қылып отыр, татар коммунистерін емес, «татар» европалықтарды келеке қылып отыр. Забирұлы жолдас — татар, татар болғанымен коммунист — партия мүшесі, Чаадаев орыс, о да коммунист. Менің өз білуімше, барлық европалық, барлық татар коммунистері Забирұлы, Чаадаев жолдастар сықылды болса, біздер де солар сықылды болсақ, теріс болмас еді. Ол уақытта әр қайсыларымыз әртүрлі тілмен сөйлеспес едік.

Менің ойымша, қазақ аулында тап осы күні бектің дәуірі жоқ. Менің білуімше орыс аулы қазір қандай күйде болса, қазақ аулының жайы да сондай-ақ. Екі орталарындағы айырымдық аз-ақ. Қазақ ауылында орталардың беделі өте күшті болып отыр.

Ұлттар арасындағы қатынас жұмысы, олардың бір-біріне көзқарасын осы күнгіден жөндеу керек. Ала көз-

ділікті жою, әр ұлттың өз арасында түрлі жұмыстарды солардың ана тілінде жүргізу сияқты мәселелерді дұрыс шешуіміз керек,

Отырғандардың бірі: Украин мәселесін ше?

Смағұл: Әбден! Украин мәселесі де, қазақ-орыстар жайындағы мәселелер де шешілуі керек. Оған ішіңіз ауырмай-ақ қойсын!

Отырғандардың бірі: Жер мәселесі ше?

Смағұл: Жер мәселесі де шешілуі керек. Бұл мәселелерді ортаға салудан ешкім де қашпайды. Мен енді сөзді тоқтатамын. Біз партия ұйымының бірлігі арқасында ғана Қазақстанда социализм орнатамыз дейміз.

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ ТУРАЛЫ

Өкінішке орай, бұл жерде біздің совет оқырманын бүкіл қазақ әдебиетімен егжей-тегжейлі таныстырып өтуге мүмкіндігіміз жоқ. Сонда да болса оның өзіндік даму ерекшеліктері туралы бір-екі ауыз сөз жазуды өзімізге парыз санадық.

Қазақ жазушылары соңғы кезге дейін тек қана өлең-жыр шығаратын еді. Қазақтар да өлең-жырдан басқаны әдебиет деп қабылдамайтын. Ертегі-аңыз, қисса-жырдан бастап, қыз бен жігіттің бір-біріне жазған хаттарына шейін — бәрі де өлеңмен шығарылатын.

Қазақ әдебиеті көп уақытқа дейін ауыз әдебиетінің үлгісінде болып келді. Ақындар ауылдарды аралап жүріп, өздерінің өлең-жырларын суырып салып шығара беретін. Егер осындай екі акын бір ауылда кездейсоқ кездесе қалса, ол екеуі әдетте айтысқа түседі. Оның әрқайсысы өзінің руын дәріптеп, рудың бай-манаптарын, дана билерін және қадірлі ақсақалдарын мақтап өлең шығарады. Ал оның қарсыласы әлгінің барлық сөзін жоққа шығарып, мақталған бай-билердің неше түрлі жағымсыз мінездерін айтып, оған тойтарыс беруге ұмтылады. Бұл дәстүрінің сөзін өлеңмен айтады.

Сөйтіп, бұл өлеңдердің тақырыбы ағымдағы мәселелерді қамтитын, сондықтан ол кездегі суырыпсалма ақындарды өз заманының фельетоншылары деп атаса да болғандай. Бұндай айтыста жеңіп шығу үшін ақынның суырыпсалма өлеңші таланты болуымен қатар, ол өзінің және көрші рулардың күнделікті өмірін үнемі қадағалап, елдегі барлық іске араласып жүруі шарт. Сондықтан да бұл ақындарды өз заманының алдыңғы қатарлы азаматы болған деп тануымыз қажет.

Ақындар айтысына әдетте халық көп жиналады, және де айтыста жеңген ақынның аты оның руы түгіл, сол өңірдің бәріне жайылады. Шөже, Марабай, Мақат, Біржан-сал (бұл ақындықпен қатар компоозитор да болған кісі) және басқа халық ақындарының шығармалары әлі күнге дейін елдің жадында, олардың өлең-жырлары ауыздан-ауызға тарап, тыңдаушылардың таңдайын қақтырады.

Қазақтың жаңа жазба әдебиетінің негізін салушы — өткен ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген Абай ақын. Өзінің шығармаларында Абай руының ішіндегі теңсіздіктерді көрмей, байқамай, бет-алды руын мақтай беретін ақындарды сынға алады.

Абай орыс әдебиетін жақсы білген, Пушкин, Лермонтов, Крылов шығармаларын өз тіліне аударып, қазақтармен таныстырған.

Абайдан бастап «ақын» деген сөз өзінің бұрынғы мәнін жояды. Енді «ақын» деп жалғыз суырып салма ақындарды ғана атамай, өлең шығаратындардың бәрін де ақын дейді.

Осы ғасырдың бас жағында Абайдың ізін қушылар пайда бола бастайды. Бұлардың қатарына қазір тірі жүрген: А. Байтұрсынов, М. Дулатов, М. Жұмабаевтарды және марқұм болып кеткен: С. Торайғыров, Б. Күлеев, О. Қарапневтарды жатқызуға болады.

А. Байтұрсынов пен М. Дулатов жөнінде айтылар сөз өзгеше. Бұларды дәл мағынасындағы ақын деп айтуға

да болмайды. Бір кезде бұлар қазақтың ұлт-азаттық қозғалысының саяси қайраткерлері және публицист-жазушылары болған, Олар қазақ әдебиетінің ескі дәстүріне сәйкестендіріп, өздерінің мақалаларын да өлеңмен жазған, сондықтан ғана оларды ақын деуге болады.

А. Байтұрсынов — тіл зерттеуші ғалым. Ол — қазақ грамматикасының (әзірге жалғыз) авторы, қазақ емлесін қайта жасаушы және 1913 жылы шыға бастаған алғашқы қазақ газетінің редакторы. Қазір Ахмет Байтұрсынов ғылыммен ғана айналысады, оқулықтар жазады.

М. Дулатов туралы да осыны айтуға болады. Ол тәжірибелі журналист: өлкелік «Еңбекші қазақ» газетінде қызмет істейді.

Ал М. Жұмабаевқа келсек, ол бір кезде қазақ жастарының ең сүйікті ақыны болды. Мағжан қазақ тіліне Лениннің бірнеше том шығармаларын аударған.

Коммунист ақындардың ішінен ең атақтылары: Сәкен, Мұқанов және көп үміт күттіретін талантты Жансүгіров. Өлеңнің формасы жөнінен Сәкен Жұмабаевтан әлдеқайда әлсіз.

Көркем проза саласында қазақ әдебиеті революциядан кейін ғана үлкен жолға түсті. «Бақытсыз Жамал» атты тұңғыш қазақ романы 1910 жылы жарық көрді. Оның авторы — жоғарыда біз айтып өткен М. Дулатов. Қалың малға сатылған қазақ қызының аянышты тағдыры туралы жазылған бұл роман кезінде үлкен табысқа ие болды, автордың аты да қазақ арасына кеңінен жайылды.

«Бақытсыз Жамалға» еліктеп кітап жазғандар болды, бірақ олары онша сәтті болмады, сондықтан қазақ әдебиеті революцияға дейін атын ауызға аларлықтай прозаик-жазушы бере алмады. Ал М. Дулатовтың өзі болса, «Бақытсыз Жамалдан» басқа ірі дүние жаза алған жоқ.

Прозашылар жоғарыда айтқанымыздай, революциядан кейін ғана пайда бола бастады.

Оқырман назарына ұсынылып отырған әңгімелер жинағы Қазақстанның қазіргі кездегі белгілі үш жазушысының шығармаларынан тұрады. Бұндағы бірінші әңгімені жазған — Мұхтар Әуезов. Шығармаларының мазмұны мен көркемдігі жағынан Мұхтар Әуезов қазіргі қазақ әдебиетіндегі ірі тұлғалардың бірі деуге болады. Ол қазақ жазушыларының ішінде қара сөзбен жазатын жалғыз қаламгер. Оның жазып жүрген тақырыбы — революцияға дейінгі қазақ аулының өмірі. Соңғы кезде ол бұрын ешкім батып кіріспеген тақырып — қазақ интеллигенциясының өмірінен шығарма жаза бастады. Өзіндік идеологиясы жөнінен М. Әуезов жолбике жазушылар қатарынан саналады.

Келесі екі әңгімені жазған — Ж. Аймауытов. Ол әрі ақын, әрі прозашы. Жүсіпбек «Интернационалдың» тамаша аудармасын жасаған, комсомол, пионер маршрутшы және басқа революциялық әндердің қазақша тексін жазған. Ж. Аймауытовтың өзіндік стилінде оның ақын екендігі білініп отырады, оның көптеген шығармаларың әдеттегі проза дегеннен гөрі, өлеңмен жазылған қара сөз деген жөн секілді.

Ж. Аймауытов Европа жазушыларын жақсы аударды. Ол А. Пушкин, Дж. Лондон, Герберт Уэллс, Конрад Беркович, Вс. Иванов және басқалардың көптеген шығармаларын қазақша сөйлетті.

Ж. Аймауытов та жолбикелер санатында.

Жинаққа енген басқа әңгімелерді жазған Бейімбет Майлин. Бейімбет — қазір Қазақстандағы ең әйгілі жазушы. Ол азамат-ақын ретінде белгілі болып отыр. Майлин — коммунист. Оның өлеңдерін қазақтың аулы да, шаһары да сүйіп оқиды.

1920 жылдан бастап Б. Майлин әуелі қысқа әңгімелер, кейін повестер жаза бастады. Оқушылардың көңілін ол өлеңнен гөрі проза арқылы көбірек аударды. Оның тақырыбы — қазіргі қазақ аулы. Оның сүйікті кейіпкері — Мырқымбай, қазақтың сіңірі шыққан кедейі.

Жазушы Мырқымбайды қазақ аулының болашағы санайды. Оның пікірі бойынша, Мырқымбай — құрылып жатқан Советтік Қазақстанның негізгі тірегі.

ҰЛТТАР ЖӘНЕ ҰЛТ ӨКІЛДЕРІ ТУРАЛЫ

Ұлт мәселесін талқылаған соңғы жиындардың бірі — XII партия съезінде: «Октябрь революциясы ұсынған ұлттар жөніндегі программаны жүзеге асыру үшін ұлттарды аяусыз қанауға салған патша заманынан бізге мұра болып қалған, бірақ тез арада жедел құтылуға болмайтын кедергілерден арылуымызға керек» деген қаулы қабылданды. Осы қаулыда сондай-ақ: «Бұл кедергілер республикалар одағына енген ұлттардың шаруашылық және мәдени салаларда тең еместігін туғызады. Октябрь революциясы берген ұлттық тең праволық халықтардың ұлы жеңісі болып табылады, бірақ бұның өзі ұлт мәселесін түгелдей шешіп бере алмайды... Бұл теңсіздіктің себебін бұл халықтардың тарихи даму жолдарынан ғана емес, сонымен бірге шет аймақтарды өндірісі дамыған орталық аудандардың езгісіндегі тек қана шикізат өндіретін аудандарға айналдырғысы келген патша өкіметі мен орыс буржуазиясының саясатынан іздеу керек. Бұл әділетсіздікті қысқа уақыттың ішінде жойып, өткеннің оспадар мұрасынан бір-екі жылда құтылу мүмкін емес... Бірақ одан арылуға тиіспіз» делінген.

Партиямыздың XII съезінен кейін, міне, төрт жарым жылдай уақыт өтті. XII партсъездің ең болмағанда негізгі шешімдерінің қалай орындалып жатқанын тексеру үшін бұл әбден жеткілікті мерзім. Біз бұл жерде ең әуелі шаруашылық мәселелері жөнінде айтпақпыз, өйткені оның дұрыс шешілуі Одақтағы ұлттардың шын мәніндегі теңдігінің орнауына басты әсер етеді. Әр түрлі ұлттар мекендеген шет аймақтардың шаруасының жай-күйі туралы әңгіме ететін кез келді, бұлай болатын себебі: біз қазір шаруашылықты қалпына келтіру дәуірін бітіріп, енді оны қайта құру кезеңіне кірдік, Елді индуст-

рияландыру мәселесі Совет Одағын Батыс Европа мен Американың капиталистік кіріптарлығынан азат етіп қана қоймайды, сонымен бірге ол Одақтың ішіндегі ұлт-иралық қатынастарды да социалистік жолмен шешуге тиіс.

Миллиондаған орыс пролетариатының сапына жыл сайын шет аймақтарда тұратын жергілікті ұлт өкілдері көптеп қосылған сайын елді индустрияландыру тез жүріп, ұлттардың одағы да нығая бермек. Деревнядағы кедей шаруалардың жағдайы жерге ие болумен қатар фабрик-заводтардың көптеп салынуына қарай жақсара беретін болса, майда ұлт өкілдерінің жағдайы да сондай болмақ. Кедейлердің тұрмысын көтеру жөнінде жүргізіп отырған саясатымызбен қатар олардың бірқатарының сол тұрған жерлерінде салынып жатқан кәсіпорындарға жұмысқа орналасуын ұйымдастыруымыз қажет.

Қысқасын айтқанда, егер имперналистік орыс буржуазиясы шет аймақтардан шикізатты ішке жөнелтіп, ал фабрик-заводты өзінің қолы жететін жерге салдырса, социалистік өнеркәсіп шаруашылыққа қай жер тиімді болса, сол жерде дамуға тиіс; егер шаруашылықты қалпына келтіру дәуірінде бізге патша заманынан қалған «қарғыс атқан мұраһын» салқыны ретінде әртүрлі ұлттардың іс жүзіндегі теңсіздігі сақталып келсе, қайта құру кезеңінде біз бұл мұрадан құтылып, алдымызда тұрған қиындықтарды «міндетті түрде жеңуіміз» (XII партия съезі) керек. Артта қалған шет аймақтарды социалистік құрылысқа жұмылдыру жолындағы бір іс осы, сонымен бірге ол шет жерлерде совет өкіметін нығайта түсудің кепілдігі бола алады.

Партияның осындай талас тудырмайтын тапсырмаларын шет аймақтағы кейбір басшы қызметкерлер қалай түсініп жүр, енді мәселенің осы жағына келейік. Өйткені XII партъезде айтылғанындай, олардың бұл саладағы қызметі аса зор маңызға ие болуға тиіс.

Өзінің «Генеральная линия» («Правда Востока»),

№ 230, 7.X-дегі саны) деген мақаласында ВКП(б) Орталық Комитетінің Орта Азия бюросының председатели жолдас Зеленский былай деп жазады:

«СССР-дың экономикалық саясатының негізгі міндеті — совет шаруашылығын капиталистік әлемге кіріптарлықтан бірте-бірте арылту мүмкіндігін қамтамасыз ету... Бұл бағыттағы Орта Азия республикаларының міндеті болып, бәрінен бұрын, біздің капиталистік әлемнен кіріптарлығымызды азайтып-әлсірететін шикізат өндіретін шаруашылық салаларын дамыту болып табылады».

Әрине, бұның бәрі дұрыс. Совет шаруашылығы капиталистік әлемге кіріптарлықтан арылуға тиіс; Орта Азия буржуазиялық әлемге кіріптарлықты азайтатын шикізат өндіретін шаруашылық салаларын дамытуға тиіс. Алайда мұның бәрі — мәселенің бір жағы ғана.

Мәселенің екінші жағына келетін болсақ, Кеңестер Одағының, оның ішінде Орта Азияның шаруа жағдайы қай бағытта даму керек деген сауал туады, басқаша айтқанда біз завод-фабрикаларды қай жерден салуымыз керек. Бұл мәселеге келгенде Зеленский жолдас бәз баяғы ұлыдержавалық «сара» жолға түсіп кетеді. Оның: «республикаларды өз алдына жеке, ешкіммен қатысы жоқ организм ретінде құру тенденциясы жалпы социалистік шаруашылықты өркендету биігінен қарағанда зиянды және қауіпті нәрсе» деуін басқа қалай атауға болады?

Біріншіден, Зеленский жолдастың әр республиканың шаруашылығын ешкіммен қатысы жоқ (адам күлдіретін сөз ғой) жабық шаруашылық етіп құрғысы келетіндер (бұнысы жергілікті ұлт өкілдері ғой) бар дегені шындыққа жанаспайды; екіншіден, Орта Азиядан мақта алып шығу — жақсы да, дайын мата алып шығу — ешкіммен қатынаспайтын жабық шаруашылықтың белгісі деген теорияда жазылған.

Сіздің айтқаныңыздай болып шықпайды, Зеленский жолдас! Шаруашылықты пайдалы болсын десек, өнер-

кәсіп орындары шикізат өндірілетін жерге мейлінше жақын болуға тиіс.

Осы жерде баз біреулер белгілі бір ауданда өнеркәсіп орындарын салу үшін онда шикізатпен бірге жұмыс күші және отын көздері де болуға тиіс қой деген уәж айтуы мүмкін. Бұған жауап — Қазақстан, Өзбекстан, Түркменстанның қолында түгі жоқ миллиондаған кедей-кепшіктері, Қазақстан жеріндегі тас көмір мен мұнайдың миллиардтаған пұт қоймалары.

Тағы біреулер бұның бәрі дұрыс, бірақ Орта Азияда темір жол аз ғой деуі мүмкін. Бұған жолды салатын да адамдар ғой дейміз, оның үстіне темір жолды көбейту елді индустрияландырудың бір шарты емес пе.

Сонымен, шаруаның жағдайын ойласақ, бәрі де Зеленский жолдасқа қарсы. Бірақ Зеленский жолдас өзінің «басты бағытынан» таймақ емес. Оның соңғы дәлелі: «Бұл жерде шаруашылық жағдайымен бірге, мәселенің саяси мәнін де ескеруге тура келеді. Шаруашылықты жабық түрде құру идеясын қолдаушылар бізге тап ретінде жау элементтер болып табылады... Орта Азия шаруашылығының жеке-дара дамуын насихаттаушы — белгілі панисламшы қайраткер Мұстафа Шоқаев».

Тап осы жерде біз Зеленский жолдастың өзінің ойларына көзімізді нақты дәлелдермен жеткізудің орнына, бізді соған күшпен сендіруге тырысатынын, дәлірек айтқанда қорқытып-үркіткісі келетінін мойындауымыз керек. Ол Шоқаев деген «контра» бар, сондықтан, жігіттер, байқаңдар, біз сендерді де соның тобына қосып жіберуіміз мүмкін дейді.

Бұған біз былай деп жауап береміз: коммунистерге Шоқаев та, Шоқаев туралы әңгіме де қорқынышты емес, Шоқаевтар ойларына не келсе, соны жазып, айта берсін, ал біздер, жергілікті ұлттан шыққан коммунистер өзіміздің советтік ісімізді істей береміз.

Зеленский жолдастың соңғы тұжырымындағы біз көтеріп отырған мәселеге қатысы жоқ қорқытып-үркітуін

алып тастасақ, онда оның «шаруашылық жағдайы және оның саяси мәні» туралы пікірлері ғана қалады. Зеленский жолдас индустриализация ісінде шаруа жағдайынан басқа қандай саяси мән бар деп ойлайды? Зеленский жолдастың «саяси ойларының» «басты бағытын» білмей-ақ қойдык.

Шет аймақтағы индустрияның ролін басқа бір жауапты қызметкер де дұрыс түсіне алмай жүр.

ВКП (б) Қазақ өлкелік комитетінің секретары ж. Голощекин былай деп жазады: «Өнеркәсіп саласында (Қазақстанда. С. С.) ірі заводтар салудан гөрі жергілікті мәні бар майда және орта (астық өндейтін, жүн жуатын, май жасайтын, техника жөндейтін және т. б.) өнеркәсіп орындары маңыздырақ, ауыл шаруашылығымен байланысты және оны пайдалы ететін кәсіпорындарын салу керек» («За партию» журналы, № 2, 1927 жылдың октябрі).

Голощекин жолдастың түсінігінше ауыл шаруашылығымен байланысы жоқ өнеркәсіп саласы бар сияқты, сонда ол шикізат пен жұмысшылардың азық-түлігін қайдан алады, марстан ала ма? Жергілікті ұлт өкіліне крайком секретарымен теориялық таласқа түсу онай шаруа емес, сонда да болса оның кейбір көзге көрініп тұрған қателіктерін көрсетіп өткіміз келеді.

Голощекин жолдас өнеркәсіпті ауыл шаруашылығының құйрығына құйысқандай қыстырып қойғысы келеді, сөйтіп Қазақстанның мәңгі-бақи ауыл шаруашылығымен ғана айналысатын республика болып қалуын қалайды. Өнеркәсіп орындары туралы әңгіме қозғағанда тек қана жөндеу шеберханалары жөнінде айтуға бола ма? Адам-Ата заманынан бері адамдар аяқ киімдері мен кетпен-күректерін жамап-жасқап келді, бірақ оны ешкім де «өнеркәсіп» деп атамайды, ал осы шеберхананы «өнеркәсіптегі негізгі сала» деп атау, тіпті, келеңсіз. Голощекин жолдас жүн жуатын шеберханадан әрі қарай неге асқысы келмейді, ал шын мәнінде жер-жерде шұға фаб-

рикаларын салу керек қой, Қазақстаннан шұға маталарды бірден алып шығу темір жол үшін әлдеқайда жеңіл емес пе, ал ол болса әуелі жуылған жүнді Москваға, одан кейін сол жүннен жасалған шұғаны кері қарай алып келуі керек.

Шаруа жайын ойласақ, біздің пікіріміз дұрыс сияқты, бірақ Голощекин жолдас өзінің көршісі Зеленский сияқты бізді «Қазақстанның томаға-тұйық шаруашылығын» қорғаушы дейді, немесе бұдан да сорақысы — оның айтуынша біздер «казак аулының әлеуметтік-экономикалық құрылымын қол тигізбей сақтап қалғысы келетіндер» (Қазкрайкомның III пленумында сөйлеген сөзінен, 1926 жылдың декабрі) көрінеміз.

Қазақстандағы ауыл шаруашылығын дамытуды «жақтаушы» Голощекин өнеркәсіптің жоқтығы немесе баяу дамуы ауыл шаруашылығының өсуіне кедергі келтіретінін ұмытып кетсе керек, өйткені ауыл шаруашылығының дамуы өнеркәсіптің дамуына тікелей байланысты ғой. Онсыз ауыл шаруашылығы өспейді де, өркендемейді де және оны коллективтендіру де жүзеге аспайды. Ал ауылдың әлеуметтік-экономикалық құрылымын шын мәнінде сақтап қалғысы келетіндерге келсек, оларды жөндеу шеберханалары мен жүн жуатын кәсіпорындардан басқаны ойлағысы келмейтіндердің арасынан ізеу керек.

Жоғарыда айтқандарымыздан XII партсъездің «шет аймақтарды тек қана шикізат өндіретін аудандарға айналдырғысы келген патша өкіметі мен орыс буржуазиясының саясатын» мүлде жою жөніндегі қағидаларының республикаларда, атап айтқанда Орта Азия мен Қазақстанда жеткіліксіз, шынын айтқанда, мүлдем жеткіліксіз жүзеге асып жатқанын сезуге болады.

Бұған не себеп болып отыр? Жекелеген басшылар ғана кінәлі ме, әлде оның себебі басқа жақта ма? Әлде орталық өкімет орындары ұлт мәселесіне тиісті көңіл бөлмей отыр ма?

Шындықты тура айтқан жөн. Орталық органдар өзі-

нің күнделікті жұмысында ұлт мәселесіне мән беріп отырған жоқ. Өнеркәсіпті дамытудың бесжылдық жоспарында шет аймақтардың жағдайы ескерілмеген. Бұны Куйбышев жолдастың өзі де мойындайы:

«Бесжылдық тұсында жекелеген аудандардың қалай дамитыны жөнінде айқындық жоқ. Әрбір жеке аудан бес жылдан соң қалай өзгереді — бұған жасалған жоспар жауап бере алмайды» («Правда», 13. IX. 1927).

Рыков жолдастың Советтердің Бүкілодақтық IV съезіндегі Қорытынды сөзі де ұлт аймақтары үшін онша қолайлы болмай шықты. Ол былай деген болатын:

«Осы съезде және тағы басқа да көптеген съездерде мынандай көріністі бақылауға болады: жекелеген губерния, облыс, аудан, республикалардың өкілдері трибунаға шығып алады да, сол губерния, аудан және т. б. міндетті түрде пәлен завод, түген фабрика салу керек деп жатады... Егер біз индустрияландыру деп қайткен күнде де әрбір жеке әкімшілік ауданында индустрияны дамыту деп түсінсек, онда біз талай ірі қателер жасап үлгереміз. Бұл пікір түптеп келгенде Одақтың жекелеген бөліктерінде томаға-тұйық шаруашылық жағдайын жасауға ұмтылуға әкеп соғады. Елді индустрияландыру жоспары жүзеге асқан сайын шаруашылық байланыстары, Одақтың экономикалық бірлігі және оның жекелеген бөліктерінің бірінсіз біріннің күн көре алмауы оған сайын өсе түсуге тиіс деп бар даусыммен айта алам» («Правда», 27. IV. 1927).

Рыков жолдас әкімшілік аудандардың қатарына автономиялы республикаларды да жатқыза салады. Ал енді осы жекелеген губерния, облыс, аудан және республикалардың жағдайы бірдей ме? Кейбір губерния мен облыстар бұрыннан бар кәсіпорындарын онан әрі күшейте түскісі келеді, ал республикаларда бұрын да ештеңе болмаған, қазір де ештеңе жоқ. Губерниялар мен республикалардың арасындағы осы айырмашылықты Рыков жолдас байқау керек еді. Өз жерінде белгілі бір кәсіп орнын

салғысы келген ұлт республикасын Рыков жолдастың томаға-тұйық шаруашылық жасауға ұмтылуда деп айыптауы да дұрыс емес. Біздің ойымызша, қазіргі дамыған шаруашылықтың алғашқы қауымдық құрылыс кезіндегі шаруашылықтан бір өзгешелігі — ол ешуақытта томаға-тұйық бола алмайды. Рыков жолдастың Одақтың экономикалық бірлігін, оның әртүрлі бөліктерінің бір-бірімен байланысын нығайта түсу керек деген пікірі жүзеге асу үшін, ең алдымен, ұлт аймақтары тек қана шикізат қоймасы болудан құтылуы керек.

Біз көп уақыттар бойы ұлт мәселесі кедей шаруа мәселесі шешілгенде бірге шешіледі деп келдік. Бұл сөз баяғы патша заманында дұрыс еді, өйткені шет аймақтар орыс буржуазиясының қолындағы отар болатын. Бұл тұжырымды кешегі шаруашылықты қалпына келтіру дәуірінде де түсінуге болатын, олай болатын себебі біз ұлттық қанауға түскен кезеңнен қалған мұрадан түгелдей арылып болған жоқ едік. Ал СССР шаруашылығын қайта құру кезеңінде бұл екі мәселенің басын бір жерге қосуға болмайды, өйткені ұлт мәселесі ауыл-деревняны көркейтуден бірге елдегі барлық аймақтарды индустрияландыру проблемасына келіп қосылады.

ВКП (б) Орталық Комитеті мақұлдаған халық шаруашылығының бесжылдық жоспарын жасау жөніндегі тұжырымдар ұлт мәселесіне «айрықша көңіл бөлінсін» деген сияқты бір-екі ауыз сөз ғана арнаған. Партия жетекші совет органдарына бұрын жіберіп алған қателіктерін ескертіп, бұдан былай жүзеге асыратын шараларын белгілеп беруі керек еді.

Біз назар аударғымыз келетін екінші мәселе — шет аймақтардың ауыл шаруашылығын өркендету, соның ішінде жер мәселесі. Орыс империализмінің айрықша бір өзгешеліктерінің бірі — Орталық Россиядағы бүлікшіл крестьяндардан құтылу үшін оларды шет аймақтарға жер аударып, сонда қоныстандыру саясатын жүргізуі еді. Орыс капиталы бұл жерде өзінің өндірген өнімін сататын

жаңа рынок талса, патша төрелері отарлау саясатын қоса жүргізіп жатты. Патша өкіметінің өлер алдындағы аса күшті өкілі Столыпин Қазақстан туралы былай деген болатын: «қырғыздарды қоя тұрып, қырғыз даласын дұрыстау керек, бүтіннің пайдасы оның бөлігінің пайдасынан көбірек» (Столыпин мен Кривошеиннің жазбалары. «По ту сторону Урала», СПб. 1911.).

Столыпинның осы қағидасын сол кездегі жаңа жерге қоныстандыру басқармасы бұлжытпай орындап отырды. «Бұратаналардың» жері мемлекет иелігіне көшіп жатты, ал осы саясатты жүргізушілер «қасиетті» жекеменшікті қорғаушымыз деп байбалам салатындар еді. Міне, осы саясаттың нәтижесінде Қазақстанның егін егуге қолайлы жерлерінің бәрі бірте-бірте қарашекпендердің қолына көшті де, қазақтар күм мен шөл далаға ығыстырылды. Сөйтіп қазақ даласы көкірек ауруға ұшыраған адамның өкпесіндей шұрқ тесікке айналды.

Ұлы Октябрь патша өкіметінің отарлау саясатын бір ұрғанда жоқ қылды. Кешегі бұратана атанған халықтар кеудесін кере дем алды, олар енді өз өмірінің, жаңа құрылыстың қожасы атанды. Орыс помещиктерінің қожалықтары шаруалардың қолына тиді. Царизмнің барлық іріп-шіріген мұрасынан арылатын заман туды.

Қазақстан сияқты бұрын отар болған елдер царизмнің қарғыс атқан мұрасынан құтылу бағытында мынандай шараларды жүзеге асыра бастады: а) сырттан келіп қоныстануды доғару; ә) жергілікті халықты, соның ішінде бұрын қоныс тепкен переселендерді, жерлендіру; б) революция кезінде өз еркімен қоныс теуіп қалғандарға екінші кезекте жер бөліп беру; в) Қазақстанның топырағын зерттеу, оның қай жеріне егін егуге болады, қай жері оған жарамсыз, бәрін анықтау. Сонда ауысып қалған артық жердің көлемі де белгілі болады.

Республикада тұратын жұрттың бәрін жермен қамтамасыз еткеннен кейін артылып қалған жерді халқы сыймай жатқан аудандардың көшіп келем деген адамдарына

бөліп беруге болар. Көкірегінің саңылауы бар ұлт өкілі, егер ол оның үстіне коммунист болса, совет өкіметінің саясатын қолдаса, компартияның жолына адал болса, ол ешуақытта да «Қазақстан қазақтар үшін ғана» деген ұран тастаған емес, тастамайды да. Бұндай ұран совет өкіметін құртып тынар еді.

Сондықтан да Қазақстанның жер турасындағы саясаты жергілікті халықты жермен қамтамасыз ету және сырттан келушілерді уақытша доғара тұру. Ендігі мақсатымыз кез келген орыс мұжығын басынан бір қойып, Қазақстаннан қуып шығу емес, патша заманында халық жүрегіне түскен жараны жазу. Столыпинның айтқанына сеніп, қазақтың жерін тартып алып, оны шөл далаға қаңғыртып жібергені үшін поптар мен миссионерлердің сөзіне сеніп, «жаман қырғызды» адам ғұрлы көрмегені үшін орыстың қараңғы мұжығын айыптауға бола ма? Өткенге салауат. Нағыз айыптылар өкіметті қолына алған пролетариаттан алар жазасын алды.

Енді біздің алдымызда барлық ұлттардың еңбекшілерін бір сапқа біріктіру міндеті тұр. Ал шет аймақтағы кеңес өкіметі халықтар арасындағы социалистік құрылысқа өте-мөте сай келетін ынтымақты өмір сүруіне жағдай жасауы керек. Совет шаңырағының астына жиылған халықтардың бәрі тең болуға тиіс.

Мәселенің осы жағына келгенде біз ескі мұрадан әлі де арылып болмағанымызды көреміз.

Ескі өкіметтің төрелері сияқты РСФСР жер-су халық комиссариатының мамандары баяғы отаршылдық әніне қайта басты. Чермак, Чиркин, Рудиндер «территориялар дайындау» деген желеуді пайдаланып Смирнов пен Калининнің секілді коммунистердің адал жүрегін өздеріне бұрып алғысы келеді.

Қазір әр жерде айтылып жүрген: «орыс деревнясына адам сыймай бара жатыр» деген не сөз? Сол деревняда арендалық қатынастарды өркендету керек деген не сөз?

«Гап ретінде жойылған кулак» деген не теория, Орталық бақылау комиссиясының (ЦКК) кейбір мүшелері шет аймақтардағы ұлтаралық қатынастардың шиеленісуі туралы не жазуда (Митрофанов, «Большевик», № 13, 1926)? Осы соңғы пікірде бір мән бар сияқты. Шамасы ол «коньс аударушының шет аймақтағы мәдени ролі» жөнінде партия ішінде қоғамдық пікір туғызу үшін керек болған болар?

Сондай-ақ Рыков жолдастың XV партия съезінде жазаған баяндамасының тезистерін қалай түсінуге болады: «коньс аудару жұмысын онан әрі күшейту керек, ол ауыл шаруашылығының өндіргіш күштерін ұлғайтуға және кедей-шаруалардың жағдайын жақсартуға көмектеседі, сонымен бірге «еліне сыймай жатқан» адамдардың санын азайтады».

Қазіргі орыс деревнясында адамның көптігінде дауымыз жоқ, аса күшті өркендеп кеткенінің өзінде біздің өнеркәсібіміз жақын жылдардың ішінде деревнядағы миллиондаған артық адамға жұмыс тауып бере алмайтыны да анық. Бірақ бұның өзі проблеманы шешудің басқа зиянсыз жолдарын іздемей, осындай тартысты жолмен шешу керек деген сөз емес.

Проблеманы шешудің бірінші жолы, біздің ойымызша, Совет Одағындағы индустриализацияны қазіргіден де күштірек жүргізу, маңызды да сенімді екінші жол — ауыл шаруашылығының өзін онан әрі жетілдіре түсу.

Белгілі бір территорияда тұрып жатқан адамдардың саны аз да көп те болуы мүмкін. Оны көп екен деп шешуға да болмайды. Мысалға Бельгиядағы шаруалар біздің кез-келген губернияға қарағанда тығызырақ орналасқан. Сондықтан Одақтың орталық аудандарында адамның саны көп болса, ол салыстырмалы түрде ғана көп. Сонымен бірге деревняда арендалық қатынастардың даму фактісін де ешкім жоққа шығара алмайды.

Деревняға «сыймай жатқан» жұмысшы күшінің қолында жеткілікті мөлшерде жер бар, сондықтан партия-

ның алдына қоныс аударуды күшейту керек деген ұсыныс енгізуге ерте.

Ұлт аймақтарындағы жер саясатының қазіргі кездегі нақтылы міндеті мынау болуға тиіс: 1) жергілікті халықты, соның ішінде ертерек келін қоныс тепкендерді де жермен түбегейлі қамтамасыз ету керек; 2) түгелдей жерлендіру жұмысын жеделдетіп жүргізу керек (бұған өз еркімен келіп қоныс тепкендерге жер бөліп беру жұмысы да кіреді, сондай-ақ халықтың өсімін ескере отырып, белгілі бір жерлерді бос қалдыра тұру керек); міне, осы жұмыстардың нәтижесінде мүмкін артық жерлер де белгілі болып қалар.

Жергілікті халыққа жер бөліп беру жұмысы таптық тұрғыдан жүргізілуі керек екендігі жөнінде айтпаса да болады. Жер бөлісі кезінде байлардың басып алған жерлері кедейлерге үлестірілуге тиіс, баяғыдан келе жатқан рулық-патриархалдық қатынастардың түбіріне балта шабылуы керек. Бұндай жер бөлісін қазірдің өзінде Қазақстанның тиісті органдары жүргізіп те жатыр.

Шет аймақтардағы партиялық басшылық жөнінде де бүкіл партияны құлаққағыс қылған абзал. Партияның XII съезі өзінің қаулысымен шет аймақтардағы «жауапты қызметкерлерді» өте-мөте мұқият таңдап отыруды Орталық Комитетке тапсырған болатын, олар өздерінің күнделікті жұмысында партияның ұлт мәселесі жөніндегі шешімдерін шынымен жүзеге асыруды қамтамасыз етуге ұмтылуы керек деп табылды.

XII съезден бергі уақытта жергілікті ұлт өкілдерінің арасынан жаңа кадрлер дайындау ісінде айтарлықтай табысқа қол жеткізіп отырмыз, бірақ осыған қоса партияның ұлт мәселесі жөніндегі шешімдерін жүзеге асыру ісінде айтарлықтай бұрмалаушылық та бар.

Күнделікті партия жұмысында шыңдалып өскен ұлт өкілі-коммунист өзіне тек қана ұлт өкілі ретінде ғана емес, республикадағы басшы қызметкер ретінде үлкен сенім артылғанын қалайды. Бұндай пікірге ұлт өкілдері

өкіметті басып алып, «Одақтың басшылығын мойындамай кетеді» деген кейбіреулердің пікірі сай келе ме? Олардың айтуынша, жергілікті ұлт өкілдері «томаға-тұйық мемлекет жасап, соны басқаруға» тырысуда, «орыс пролетариатының басшылығына қарсы» (Нодель, «Правда Востока», № 215, 20. IX. 1927), «өздері туралы ғана ойлайды, ат төбеліндей аз ғана топтың күшіне сенеді», «партияның қамын жемейді, жеке кара басын ойлаған жікшілдер» (Голощекин. ВКП (б) қазақ өлкелік комитетінің III пленумда сөйлеген сөзінен. 1926 жылдың декабрі).

Тіпті де олай емес, Нодель және Голощекин жолдастар, дегіміз келеді. Бұндай пікір айтатындай ұлт өкілдерінің арасынан шыққан коммунистер мүлде теріс бағытқа түсіп кеткендер емес қой. Егер ол Нодель мен Голощекин ойлағандай адам болса, бұндай жолдастың пайдасынан зияны, ондай адамның пайда болуы СССР-де құрылып жатқан социализмнің ұлы трагедиясы болып шығар еді. Алайда Компартия мен совет өкіметінің бақытына қарай ол да коммунист. Ұлт өкілдерінің арасынан коммунистер шығуға тиіс, шығады да. Бұған ұлт аймақтарының бұрынғы бейшара өмірі және коммунистік партияның ұлттар жөніндегі программасы кепіл бола алады. Қазіргі кезде ұлт арасынан шыққан коммунист тек қана «өз ұлтының қамын жеумен» шектеліп қала алмайды, одан енді жай ғана партиялық жұмысты емес, ұлт аймақтарындағы басшылық мәселелерін де сұрауға болады. Компартияның ұлттар жөніндегі программасы негізінде партия қатарына кірген ұлт өкілі ендігі жерде белгілі бір түсініктер аясында қалып қоймай, коммунизмнің бүкіл адамзатқа тән идеалы үшін қызмет етуге тиіс. Ұлы Октябрьді дүниеге әкелген орыс жұмысшы табы мен оның жетекшісі коммунист партиясының даңқы арта берсін! Ұлы Октябрьдің бел баласы — ұлт коммунисіне сенім көрсетілсін және ол басқалармен тең дәрежеде болсын!

Егер қазір ұлт коммунистерінің шет аймақтардағы

«жауапты қызметкерлердің» саясатына ырза болмай отырғаны байқалса, онда бұны олардың (ұлт коммунистерінің) Одақтың пролетарлық басшылығынан бөлініп кетуге тырысуы деп түсінбеген жөн. Бұл жердегі әңгіме қыңыратқушылармен күрес жөнінде, дәлдеп айтқанда, партиямыздың XII съезі «ерекше зияндылығы мен айрықша қауіптілігін» атап өткен ұлыдержавалық шовинизм жағына қыңыратқушылармен күрес туралы.

Егер ұлт коммунисі өзін-өзі «сүттен ақ, судан таза» қылып көрсетсе, бұл нағыз жергілікті шовинизм болып шығар еді. Жұмыс үстінде ол да қателесуі мүмкін, бірақ сенімді интеллигенция өкілдерін көбірек жұмысқа тарту арқылы аппаратты жергіліктендіруді күшейте түсу керек деген ұлт коммунисінің ұсынысына ЦКК мүшесі Митрофановтың былай деп жауап бергеніне қалай қынжылмасын:

«Жергілікті халықтың түгелдей сауатсыздығы жағдайында бұл ұсынысты жүзеге асыратын болсақ, бұрынғы патша чиновниктерінің (?) бәрі басқару аппаратына кіріп алады және қазір бұғып отырған бай-манаптар ауылдық, болыстық советтерді басып алады» («Большевик», № 13, 1926).

Ұлт республикаларының аппаратында жұмыс істейтін европалықтардың бәрі бірдей коммунист емес екені ешкімге де құпия емес, олардың бірталайы партияда жоқтар, тіпті олардың арасында саяси жер ауып келгендер де бар. Ал Митрофановтың ойынша жергілікті интеллигенциядан бұлар әлдеқайда пайдалырақ сияқты. Сондай-ақ жергілікті интеллигенцияны патша чиновниктері деген не сөз, әлде патша тұсында чиновниктердің бәрі тек қана жергілікті интеллигенциядан тұрды ма және ол бай-манаптар советтерді басып алады деп кімді қорқытқысы келеді.

ЦКК мүшесі Митрофанов жолдастың өзінің ұлыдержавалық тақаппар биігінен аппаратты жергіліктендіру жөніндегі партия нұсқауының мәнін түсіне алмағаны өкі-

нішті-ақ, ал ұлт коммунистінің Митрофанов жолдасқа жауап ретінде жазған мақаласының «Большевик» редакциясының архивінде жылдан астам уақыт жатып қалуы одан да өкінішті.

Ұлт коммунистерінің жергілікті қызметкерлерді Қазкрайкомның басшы органдарына көбірек сайлау керек деген ұсынысына ВКП (б) Қазақ өлкелік комитетінің жауапты секретары Голошекин жолдастың оларды «қара басының қамын ойлаушылар» деп кіналауын қалайша европа адамының ұстамдылығы, кішіпейілділігі, адамға деген ілтипаты деп түсінуге болады. Осыдан кейін ұлт коммунистері оның өзі сияқты ойына не келсе соны айта бастаса, Голошекин жолдастың ренжуі де мүмкін-ау.

Аппараттың төрешілдікке ыңғайланып тұратыны оның жергілікті халықтың тілінде сөйлей алмайтындығында ғана емес, сонымен бірге ол аппаратта ескі патша заманында орын тепкен бюрократтар әлі отыр. Сондықтан, егер партия алдында Совет Одағының орталық аудандарындағы аппаратты жаңарту және оны көпшілік халыққа жақындату міндеті тұрса, ұлт республикаларында бұған қоса жергілікті ұлт ерекшелігін ескеру қажет болады. Шет аймақтағы бюрократтың басқалардан айырмасы, ол төрешіл болумен қатар мылқау, өйткені ол жергілікті халықпен олардың өз тілінде сөйлесе алмайды.

Жергіліктендіру мәселесі төрешілдікке қарсы күрестің бір бөлігі болумен бірге ұлт республикаларының жағдайында ұлт мәселесіне де айналып кететіні анық.

Жергіліктендіру мәселесінің маңыздылығына мән бермей шет аймақтарда төрешілдікпен күресу туралы сөз де болмауға тиіс. Керісінше, жергіліктендірудің ролін дұрыс түсіну аппаратты жаңартумен бірге жергілікті халықты басқару ісіне көбірек тартуға көмектеседі.

Көптеген адамдар ұлт коммунистері 100 процент жергіліктендіруді талап етеді деген лақапқа сенеді. Бұл — болмайтын әңгіме. Көп ұлтты автономиялық рес-

публикаларда аппаратты 100 процент жергіліктендіру, әрине, асыра сілтегендік. Бұндай жағдайда аз ұлттар, соның ішінде мысалға Қазақстан халқының 35 проценттейін құрайтын орыстардың правосына нұқсан келеді. Жергіліктендіру жұмысы аз халықтардың құқығына қол сұғылмайтындай болып жасалуы керек, қол сұғылса, ол ұлтшылдыққа әкеп соғады, бұндай тенденция пайда бола бастаса, онымен партия аяусыз күресуге тиіс.

Бірақ біз бұл жерде нағыз жергіліктендіру ісіне жасалып отырған кедергілер жөнінде айтып отырмыз, мысалы халқының басым көпшілігі қазақтардан тұратын Шымкент (Қазақстан) қаласында 200-дей сауатты ұлт өкілі еңбек биржасының есеп-қисабын шығарып отыр да (ВЦИК қызметкерлері Ружейников пен Галли жолдас-тардың баяндамасынан, 1927 жылдың марты), аппарат өзінің жазу-сызуын басқа тілде жүргізіп жатыр, ал олардың төрешілдік қитұрқылары өз алдына бір әңгіме.

Жергіліктендіру ісінің әсіресе шығыстағы республикаларда кешірілместей баяу жүріп жатқаны туралы айтқымыз келеді, мәселе ол республикалардың мәдениет жағынан артта қалып отырғанында емес, сондағы аппараттың қасарысып жұмыс жүргізбей отырғанында.

Артта қалған мешеу Қазақстан түгіл мәдениетке қолы жеткен Украина сияқты республиканың өзінде де жағдай мәз емес екен. Олар да «біз украиналандыру ісін бірте-бірте ұмытып барамыз» (Затонский жолдастың Украина Компартиясы Орталық Комитетінің пленумында жасаған баяндамасынан. Октябрь, 1927 жыл) деп мойындап отыр.

Осыдан жеті ай бұрын ғана «беймаза» Шумскийдің «жергіліктендіру» жөніндегі пікірлерін артық айтылған сөз деп санаған Украина жұмысшы-шаруа инспекциясының наркомы Затонский жолдас осылай дейді.

Өкінішке орай, Қазақстанның осындай наркомы Морозовтың пікірі бойынша Қазақстанда жергіліктендіру жұмысы тамаша жүріп жатыр, тек «жергілікті ұлтшыл-

дар» ғана іске кедергі келтіруде. Әрине, «партияға қарсы ұлтшылдар» жауапқа тартылар, бірақ XII партсъездің ескертуіне қарамастан Қазақ өлкелік бақылау комитеті әлі күнге дейін бірде-бір отаршыл таба алмай отыр. Морозов жолдас ақ пен қараны ажырата алмайтын күйге ұшырап қалмады ма екен деп қорқамыз.

Шет аймақтарда партияның ұлт мәселесі жөніндегі нұсқауларын жүзеге асыру ісінде көптеген кемшіліктер бар екені анық. Кемшілік болғанда, көзге бадырайып көрініп тұрған кемшіліктер.

Оларды түзеу керек.

Ұлт мәселесінде Ленин бағытынан айнымайық.

ҒЫЛЫМИ -
ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ
ЕҢБЕКТЕР

ЖАСТАРҒА ЖАҢА ЖОЛ

Сөз басы

Былтыр қыс Семейде шығатын «Қазақ тілі» газетінде «Жастарға жаңа жол» деген бір мақала басылды. Осы мақалада жастардың жаңа жолы туралы қысқаша ғана айтылған еді. Содан кейін газет бетінде болсын, іс жүзінде болсын, жастарға көңіл қойып, олар үшін жұмыс қылған жолдастар аз болды.

Тұрмыс жаңа, заман өзгерілді. Асса бүкіл қазақ, қалса жалпы жастарға оянатын, ойланатын уақыт жетті. Жетпек түгіл, асып та барады. Енді бөгелерлік, кідіреттік жөн қалған жоқ.

Соңғы уақыттарда жастардың ойлағандығы біліне бастады. Ауылдарда жастардың ұйымдары ашылып жатыр. Бірақ жергілікті жолдастардан алған хаттарға қарағанда ашылған ұйымдар тек қағаз жүзінде ғана қалып жатқан түрі бар. Қолданарлық, мағлұмат аларлық әдебиеттің жоқтығы үлкен қыншылық жасайтын көрінеді. Осы айтылған мұқтаждықты жою жолында аз да болса себеп болар ма екен деген ниетпен бұл кітапшаны жолдастарымыздың алдына ұсынып отырмыз.

Мұндағы жазылған сөздер биыл Орынборда болып өткен жастар курсінде оқыған жазушының лекциялары. Уақыттың аздығын һәм басқа жұмыстардың қабатталуы себебінен кітапша бола алмады.

Тиісті материалдар тауып, әр бір мәселеге жетік сын беруге көп уақыт керек.

Әйтсе де жолдастарым осы күйінше болса да бұл кітапшаның дүниеге шығуын өтінді. Кітапшаның жазылуы

жақсы ма жаман ба, оны сынау менің міндетім емес. Бұл кітапшаны жазғандағы мақсатымыз: жастардың көңілін оңту, пікірін қозғалту, жігерін туғызу, басын қосу.

Осы айтылған мақсұттардың оннан бірі орындалса жазушының еңбегі босқа кетпегені.

Смағұл Сәдуақасов.

Орынбор, 31 декабрь, 1920 жыл.

I. Қазақ жастарының бұрынғы тұрмысы

Мысал үшін алайық: Сен бір кедейдің баласы екенсің. Туғаннан еш жақсылық көрмедің. Сені жөндеп тәрбиелейтін әкеңде қаражат болмады. Апыл-тапыл аяғыңды басып сен төрт-беске келдің. Шешен сені бір байдың баласын тербетуге қойды. О ғып, бұ ғып жеті-сегізге жеттің. Жұрттың балалары мектепке бара жатыр. Қолдарында — әдемі кітаптары, қарындаштары, қағаздары бар. Сенің де барғың келеді. Жоқ, бара алмайсың! Шешен сені бұзаудың соңына салып қойды. Онға, он бірге келдің. Оқуға барса әлі де болса кеш емес.

Жоқ. Енді саған әкең ие болды. Ол сені бір байға жалдады. Өз еңбегінен шыр бітпеген соң, сенің де еңбегіңді пайдаланғысы келді. Сен жұмыскер болдың. Пысық болсаң, шөп шабуға жарадың, мал бағуға жарадың. Ынжық болсаң, қазан асуға, самауыр қоюға, сиыр сауғызуға жарадың.

Қызғалдақтай жаңа өсіп келе жатқан жас денең жас басыңнан сола бастады. Асыл тастай жаутандаған екі көзің, қып-қызыл алмадай дөңгелеген екі бетің күннен-күнге шырайы кетіп, бозара бастады. Жаңа лепіріп келе жатқан көңілің басылып, мұңая бастады. Сен басқа жұрттан бөлек бір адам секілдене бастадың. Өзгеден гөрі ақылсыз, өзгеден гөрі төменірек скендігің білінген секілді болды. Анау қораның көңі, анау ас үйдің түтіні сенің еншіңе біткен, сен үшін жаралған секілді болды.

Саған одан басқа тәтті тұрмыс, жақсылық, рахат, басқа жұрттың көрген адам секілді өмірі жоқ болғандай болды.

Сені адам санына қосатын кісі болмады. Әкең де ұрысады:

— Тыңда, оңбаған, байдың сөзін, бай теріс айтпайды,— дейді.

— Ойнамай жүр, сорлы бала боп туған қағынды. Жұмысыңды біл,— дейді.

Саған бай да ақырады:

— Айда, бас аяғыңды қылжандамай, маған істемейсің, малыма істейсің,— дейді.

Саған көңілі ашыр, достық етер бір кісі жоқ.

Мұндай қиын жұмысқа шыдай алмай, сен ауруға шалдықтың. Тұрмысың бұрынғыдан да ауырлады. Сол кезде сен кітап көтерткелі молдаға барасың.

— Молдаеке, ауырып жүрмін, кітап көтеріңізші,— дейсің.

О да саған көңіл жұбанарлық сөз айтпайды.

— Қайтесің, шырағым, адамнан көрме, құдайдан көр. Құдайыңа жыла, құдай аямаған адамды кісі аяғанмен түк шықпайды,— дейді.

Сен жылайсың!.. Ойлайсың!.. Дүниеге адам болып жаратылғаныңа риза емессің...

Сөйтіп азап шегіп жүргенде сен жігіт болып қаласың! Үлкен, отызға келген кісі боласың. Әлі баяғы қалпың, оңған ештемең жоқ. Әкең селкілдеген шал болды, шешең алжыған кемпір болды. Екеуі де жұмысқа жарамайды. Оларды асырау керек, сақтау керек. Қалтаңда тиының жоқ, қораңда жалғыз қараң жоқ. Үйіңде тірі өлік, селкілдеген екі қарттан басқа дымың жоқ. Сен отыздан асып барасың. Сақал шықты, мұрт өсті. Әлі дым жоқ. Көңіл жұбанарлық, дүниенің қызығы балаң жоқ. Бала түгіл, бала табар «анаң» жоқ. Оны алатын қалтаңда сенің сылдыраған дәнеңе жоқ. Қарасаң алдың жар, артың — соқпақ.

Маңайыңа айнала көз салсаң, жұрттың бәрі тегіс сендей емес. Олардың көбі сенен бақытты. Оларда бәрі бар. Күні кеше өзің ойнатып жүрген байдың баласында бір түгіл, екі қатын бар. Екеуі де әдемі, сұлу, жақсы, ақылды, әдепті. Бір өзінде бес бала бар. Балалары да әдемі, жақсы, «ақылды».

Сен сорлы төрт жасыңнан бері бір қатынға шамаң келмеді. Жасың отыздан асқанша әйелдің махаббаты не екенін білмедің. Оның «қарағым, сәулем» деген тәтті, жылы сөздерін әлі бір естіп көрмедің.

— Анау? Бай баласы?

— Ол, міне екеуді алып отыр. Екеуі де күні-түні соны күтуден босапбайды. «Біздің мырза, біздің батыр» дейді. Мырзаны өз қатыны түгіл, бүкіл ауылдың қатындары құрметтейді. Бәрі де шын атын атамай, біреуі «еркем» дейді, екіншісі «төрем» дейді, үшіншісі «батыр», төртіншісі «сал жігіт» дейді. Оның бәрінің үстіне бұл байдың баласын бүкіл жұрт біледі. Бұл да көпті біледі. Бұл оқиды, бұл газет алдырады. Бұл кітап оқиды. Дүниенің бәрі бұған таныс.

Сонысына қарай ол өзі түк істемейді. Жатады. Оған дүниенің бәрі «көктен түседі». Жұрттың бәрі оның пайдасын іздейді.

Сен ше?

Сен бақытсыз, сені ешкім қолдамайды. Сен ешкімге сүйікті емессің. Сені ешкім білмейді, көрмейді, аямайды. Сен де ешкімді білмейсің, көрмейсің, аямайсың...

Сенің елжіреген жас жүрегің қап-қатты, қас болып бітті. Сенің үлбіреген жас тәнің бұжыр-бұжыр мүйіз болып бітті. Жаудыраған екі көзің тұнжырап, тот басқан асылша, алмадай қызыл екі бетің қап-қара, ыстаған қара қазанша болып, сені бір түрлі өзгертіп жіберді.

Сен жылайсың. Көктен тілейсің, жерден тілейсің. Ақырында құрғақ тілеген екі көзің төрт болады. Сөйтіп жүріп, бір күні «рахат» табасың. Көзіңе топырақ құйылады. Топыраққа көзің бір тояды.

II. Неліктен бұл бұлай болды?

Жоғарғы айтқандардың бәріне себеп — ол ескі заң, ескі тәртіп. Бұрынғы заң бойынша қазақтың байында көп жер болатын. Ол жерді бай тілесе сатады, тілесе өзі пайдаланады. Кедей екі дөңгелек жалғыз арбасымен қыстаудан жиырма, отыз шақырым жерден шөп тасығанда ауылдың маңайының бәрі байдікі. Ол жерге қысты күні байдың жабағылары, арықтары жайылады. Кедей сорлы шолақ атымен яки соқыр өгізімен он бес-жиырма шақырымға итпектеп жүргенде, қыс түсіп кетіп, ол шөпсіз қалады.

Сөйтіп жүріп ол кедей — байдың құлы. Оның биесін сауғызу, қиын үю, помыштап (үмелеп) үйін салу — мұның бәрі кедейдің міндеті секілді. Бұл істеген жұмыстар үшін кедей байдан саумал ішеді. Шала мүжілген сүйегін кеміреді. Бұдан басқа кедей байдан ат майын мінеді. Сиыр сүтін сауады. Бірақ ол аттың арқасын жауыр қылса, табандаған үш жыл жалшылыққа жүреді, сиырдың сүтін сауса, оны қыстай асырап береді.

Қазақта бір сөз бар: «кедейдің байда, кем дегенде, жылында тоқтылы саулықтың құнындай ақысы кетеді» деген. Біз айтар едік: «Бір саулықтың емес, он саулықтың құны кетеді» деп.

Бұның бәрінің үстіне байда барлық билік. Ол — болыс, ол — би, ол — ауылнай. Салық келсе, кедей мен байға бірдей салынады. Лау болса, үй басы бірдей тартады. Шығын болса, түйдікке түседі. Ал енді бір жақтан түсім болса, оны бай жеке олжаланады. Жұрттың бәрі оны құрметтейді. Оның сөзін сөйлейді. Жұмыс караса да, төрені оған береді.

«Пайданы бай қылады» дегендей, бай күннен-күнге ұлғая береді, кедей құлдырай береді.

Бұл айтқанға қосымша: бай біліп тұр. Ол мектептен оқиды. Ол молда ұстайды. Молда оның сөзін сөйлейді. Ол жұртқа тоқтау салған болады. Ашаршылдық болса,

байдың рақымсыздығын айтпай, берекенің кеткендігін айтады. Жұрт ауырса, тұрмыстың ауырлығы себеп болды демей, «көктен түсті» дейді. Кедей байға қарсы сөйлейін десе, «ақырзаман жуықтады, жұрт бірін-бірі сыйлаудан қалды» дейді.

Бір жағынан тұрып, ескінің шалдары соғады:

— Ойбой!.. Пәленшенің байлығын кім жоюшы еді, құдай бергенді кім алушы еді. Атасы түгеншеден бері қоры үзілмей келе жатқан ол дәулет тепкілесек кетуші ме еді,— дейді.

Олардың кедейге айтатыны.

— Ата-бабаң оңбаған, сен қайтіп оңасың? Дәулет кісің біледі. Орнайтын жеріне өзі орнайды,— дейді.

Туғалы естігенің осы секілді сөздер болған соң өзіңнен-өзің көніп, мойынсұнып, әлгі айтылғандарға илана бастайсың. Пәленше мырзадай бай болу, ондай рахат тұрмысты көру саған бір түрлі қол жетпейтін, ақылға сыймайтын сандырақ секілді көрінеді. Өзіңе-өзің бір түрлі осал, әлсіз адам деп сыналасың. Таңертеңнен кешке дейін жүресің, өндірген ештемең жоқ. Саған жалқаулық кіріп, сенің еңсең түсе бастайды. «Бір теңге тепкілесе кетпейді, мың теңге қайткенде де бітпейді» дейсің де, әртүрлі лайықсыз жұмыстарға айналасың. Қарта ойнайсың ба, керек, насыбай атасың ба, керек, басқа пайдасыз орындарға жұмсайсың ба, әйтеуір қалтандағы барыңды жібере бересің. Ақырында сен — қайыршы. Сен — жалшы. Сен — сорлы. Сен бақытсыз...

Қарап отырсақ, бәрінің қожасы сен. Анау топтаған жылқыны, сиырды, қойды бағатын сен. Олар сенің еңбегіңмен тұрады. Анау үйлерді, қораны салған, шөпті шапқан сен. Анау арбаны істеген, қамыт-сайманды жасаған сен. Бәрі сенің еңбегің, сенің табан ақы, мандай терің. Олай болса, пеліктен сен бақытсыз болып отырсың?

Жауап біреу. Бәрі тұрмыстан, заң-жобадан. Тұрмысты өзгертсе, заң-жобаны өзгертсе, адамның өмірі де өзгермекші.

III. Болашақ кімдікі?

Кейбіреулер айтар:

— Сөзіңнің бәрі де рас. Тұрмыс әділсіз, бірақ маған бәрі бір. Енді біраз жылдан соң өзім де жоқ боламын. Сондықтан сақалымның ағында, өлерімнің шағында әуре болмаймын,— деп.

Жастар бұлай айтпайды. Олардың көретіні алдында. Қазіргі тұрмыстың жақсысы да, жаманы да — бәрі соңыра жастардың мойнына түседі. Сол себепті жастар: «маған бәрі бір, қалған жасымда осылай-ақ күнелтем» дей алмайды. Бәлкі, болашақ тұрмысын әділдік негізімен орнату үшін олар осы күннен іске кірісуі керек.

Біздің алдымызда адам айтар емес көп жұмыстар жатыр. Қазақ халқы бөлек автономиялы жұрт болды. Өз билігін өз қолына алды деп отырмыз. Бұл алған автономияны дұрыстап жүргізіп әкетпесек құр бөлек мемлекет болдық деп мақтанғаннан ешнәрсе шықпайды. Бізге бостандықты орыстын еңбекшіл табы әперіп отыр. Сондықтан автономиямызды да еңбекшілер билейтін болуы керек.

Қазақтың еңбекшілеріне келсек, олар әлі білімсіз, қараңғы, надан. Олар билікті бір күнде алып кету түгіл, совет өкіметінің заң-жобасы, түпкі негізі қалай екенін де білмейді. Оларды үйрету керек, ұғындыру керек.

Айтса тез түсінетін, көңілі тез жібітін жастар. Соларды үйретіп, ұғындырып, бар күшті соларға салу керек.

Бүкіл мемлекет ісін түзету, неше миллион халықтың тағдырын шешу, Каспий теңізі мен Қытай граніне (шекарасына) шейін созылған байтақ кең даланы дұрыстап ұстап тұру оңай жұмыс емес. Бір күннің ішінде көз ашып-жұмғанша бұның бәрін аударып-төңкеріп тастауға келмейді. Шаруаның ыңғайына қарай, тұрмыстың жайына қарай бірте-бірте өзгеретін нәрсе.

Ең әуелі бізге оқу керек. Не бар, не жоқ, не жақсы,

не жаман соны білу керек. Одан соң дұрысын айтқанда, осымен қатар шаруаны түзету керек. Жер мәселесі — шешілмеген мәселенің бірі. Оны шешу керек. Азық-түлік мәселесі бар. Оған көзқарасымыз анық-ашық болуы керек. Бұл екі мәселе бұрынғыдай болып шешілуі дұрыс емес. Нашардың хақын жуандар жемейтін қылу керек.

Одан кейін әскерлік мәселесі бар. Байдың баласы калып, кедейдің баласы нахақ кетеді. Бұны да тоқтату керек. Әділдік, бірдейлік тәртібі құрылсын.

Онан соң әйел мәселесі бар. Қазақтың әйелдері осы күнге дейін күн болып келді. Қақ жартысы әлі құл болып отырған жұрт мен еркіншілік алдым деп кеудесін қаға алмайды. Сексендегі байға он алтыдағы уылжыған келіншекті құшақтатып қойып, оған адамшылық негізін табанына бастырып, отыздағы, жиырма бестегі қылшылдаған жас жігіттерді жазығы малы жоқ деп, адам санына қоспай тастау жарамайтын жұмыс. Түп-тура пышақ кескендей бұл секілді әділетсіздіктің тамырын түбінен қырку керек. Бұл жұмысты үлкендер істемейді. Олар аларын алып, тиері тиіп қойды. Оларға ендігі қалған жасына бәрі бір. Сондықтан бұл да жастардың жұмысы.

Қазақтың жұмыскер балаларын, нашарлардың балаларын алсақ, бұлар аты адам, екі аяғы бар дегенің болмаса, әлі адам санына қосылған жоқ. Ертеңнен қара кешке дейін істейтіндері жұмыс. Қой бағу, сиыр суару, су тасу, бие сауғызу, шөп шабу, отын бұтау. Жұмыстан босағандағы істейтіні бұзакылық, боқтау, төбелесу, ұрлық қылу. Бұлардың тұрмысына қарасақ, биттеу, кірлеу, ауру, үсті-басы жыртылу. Қазақтың бәрі бірдей мың айдап отырған жоқ. Көбісі осындай тобанаяқ, жыртық күпілер. Біз қазақтың еңбекшілерінің, нашарларының пайдасын іздейтін болсақ, бұларға көз салып, бұл мәселені бірінші жұмысымыз қылып ұстау керек. Бұл кімнің жұмысы? Кімнің қолынан келеді? Әрине, жастардың жұмысы. Солардың қолынан келеді.

Ал енді мынаған келейік. Осы күні біз ел ішінде со-

вет өкіметін орнатып жатырмыз. Ауылдық советтер һәм болыстық исполкомдар (атқарушы комитеттер) сайлап отырмыз. Байлар, жуандар, баяғы ел билеп, жөн сілтеп үйреніп қалған өңшең «сабаздар» билікті анық еңбекшілерге билетпей, өздері алып кетіп жатыр. «Нашар — білімсіз, нашардың қолынан түк келмейді» деп отыра берсек, ол нашар өмірінде билікті қолына ала алмайды. Сондықтан осы бастан іске кірісу тиіс. Кәрілер билікті берсең де алмайды. «Мені, шырақтарым, әуре қылмаңдар, маған бұл дүниеден ол дүние жуық» дейді.

Бұл жұмыс кімдікі?

Әрине, бұ да жастардікі.

Сонымен алдымызда тұрған қай мәселені алсақ та, бәрі — жастардікі. Оқуды алайық. Жер мәселесін алайық. Азық-түлік, шаруа, совет билігіне қатынасу — бәрі де жалғыз-ақ жастардың қолынан келетін жұмыстар.

Олай болса, болашақ жастардікі!

IV. Қайтсе жастар мақсаттарына жетеді?

Әлгі айтқандар көңіліне жақпайтын біреу былай деуге мүмкін:

— Жаным, жастар, жастар деп байыттың. Сол жастарың қайда? Қойшыбайдың нас баласын әкеліп болыс қылам дегенің маскара емес пе, — деп.

Бұндай сөзге біз былай жауап береміз:

— Әрине, құр жастар дегеннен ешнәрсе өнбейді. Айту бір басқа, ол айтқанды орындау бір басқа. Жастар осы күндегідей езіліп-жаншылып, айтқанға көніп, арбаға жеккен өгізше жүре берсе, қазан асқаны қазанын біліп, одан басқа ешнәрседен хабардар болмаса, енді мың жыл өмір сүрсе де түк өндірмейді. Баяғы қалып, баяғы салт бола бермекші. Онда жоғарғы айтқандардың бәрі желге кеткен бір сөз болып шығады.

Сонымен жастарға не істеу керек

Оларға ұйымдасу, бірлесу керек.

Ол ұйымдарында жастар болашақ тұрмысқа даярла-

нып, өткеннен тәжірибе алып, үйреніп, білімін толтырады.

Қазақ ауылдарының аралары бірінен-бірі алыс. Бір ауылда көп болса елу-алпыс, әйтпесе он бес үй. Кейбір жерлерде екі үй, бір үйлерден отырған ауылдар да бар. Бұл ауылдардың жастары бірін-бірі жақсы білмейді. Жақын таныс емес. Ұйымдасса, бірлессе аралары жуықтап сөздерін бір жерден шығаруға жақсы болады. Оның бір жағынан әртүрлі жиылыстарда, кеңестерде біреуі ананы айтып, екіншісі мынаңы айтса, керекті сөздерінен жаңылып қалуға мүмкін. Я болмаса, екі жерде екі жас біріне-бір қарсы айтып салуы да ғажап емес. Осындай өзара тәртіпсіздік болмас үшін жастарға тағы ұйымдасу, бірлесу қажет болады.

Жоғарыда біз айттық: жастар үйрену керек, оқу керек деп. Әр қайсысы өз білімін көздеп, әрқайсысы өз ойына келгенді үйренсе, онда тағы жастар мақсатына жете алмайды. Өйткені жігіт басы бір-бір газеттен алдырып, бір-бір мектептен салдыруға болмайды. Сондықтан бұның да ұйымдаспай, бірлеспей реті келмейді.

Онан соң, жастар дегенде, жалғыз қазақтың жасын алуға тағы болмайды. Себебі (мысал үшін алайық) қазақтың жастары әділдік болсын деп отырғанмен, орыстың жастары айтқанына көнбесе, баяғы Николай заманы қайта тұрған есебі болды. Сондықтан орыстың жастары да ұйым жасап, олар да біздей ақ жүрек болу шарт. Сонда ғана олардың өздері бір жерден шығады. Бұлай болғанда орыстар бізбен жеке-жеке сөйлесіп отырмайды (өте қолайсыз). Бұл ретінен қарағанда ұйым жасау керек.

Тағы да бір айтатын сөз: әйтеуір жас екенмін, менің күнім туды деп, біреулер көрінгенге соқтыға берер. «Мен — кедей, әкел маған» деп, біреудің атын тартып алар, «менің қатыным жоқ» деп, еріксіз біреудің қызын алып кетер һәм басқа сол секілді бүліншіліктер жасар. Онда жұрт жастардың айтқанына көнбек түгіл, бүкіл

жас атаулыға өш болып кетер. Оларды жердің жүзін жалмай келген яжуси-мәжусиден кейін көрмес.

Анық еңбекшіл жастар — ақ жүрек жастар. Ол секілді жаман істі істемейді. Сондықтан аты жас екен деп, бәрін бір шұңқырға тыға бермей, оның ішінен нағыз адалын, нағыз дұрысын алу керек болады. Мен жаман деп өзінен-өзі ешкім айтпайды. Сондықтан ондай жастардың атын былғайтындардан бөлек болу үшін өңшең ашық пікірлі, адамшылықтың жолын құған жастар бірлесу керек болады. Бұл ретінен де жастардың ұйымы қажет.

Ұйымның ішінде де қой терісін жамылып жүрген қасқырлар болады. Ондайлар туралы ілгеріде сөйлерміз¹.

V. Ескеретін бір сөз.

Біздің ұйымдарымыз коммунизм негізіне құрылған деп аталады. Бұлай дейтін себебіміз: біздің түпкі көздеген мақсатымыз, ұйымшылдық, ағайыншылдық, бауырмалдық тұрмыс. Бұндай тұрмысты орыс тілінде «общественная жизнь» дейді, неміс тілінде тағы басқаша, бүкіл европаның тілімен айтқанда «коммунизм» дейді. Осы күні «коммунизм» деген жалпы сөз болып кеткенінің мәнісі: ол айтуға ыңғайлы. Бір халықтың тілінен бір халыққа көшіріп әуре болып жатқаннан да «коммунизм» десе, жұрттың бәрі түсінеді. Бірақ «коммунизм» деген сөзді әркім әртүрлі мағынамен ұғынып жүр. Әсіресе, қазақ ішінде бұл сөзді айтқанда едәуір адамдар селк ете түседі.

Тексеріп қарасак, «коммунизм» деген сөздің кісі қорқарлық ештемесі көрінбейді.

1. Бәрі жастардікі дегенде, үлкендер ешнәрсеге жарамай қалады екен деп қорқуға жарамайды. Бұл сөз өзінің керекті мағынасында айтылып келеді. Өзі үлкен болса да, пікірі жас, істеген ісі түзу, адамшылық жолына түскен үлкендер толып жатыр. Олар туралы, әрине, олай-бұлай сөз де болмауға тиіс. Қайта біз, жастар, сол ақ жүрек, адал ниет, шын халықшыл, шын еңбекшіл, жұртты сүйетін оқығандардың ізін басарларымыз.

«Коммунизм деген — ұйымшылдық тұрмыс» дейді. Оның мәнісін мысалмен түсіндірейік, шаруашылық ғылымда айтады: «неғұрлым шаруа бір жерден істелсе, солғұрлым еңбек жемісті болады» деп.

Мысалы: бір үлкен дөңбекті кезек-кезек он кісі көтерсе, орнынан да қозғай алмайды. Оны біржолата көтерсе, ұшырып жібереді. Бір киіз үйді бір қатын өмірінде тіге алмайды. Біреуі шаңырақты көтеріп, біреуі уық шаншыса, жарты сағатта тігіп тастайды. Он кісі жиылып, бір шым үйді бір күнде салып кетеді. Бір кісі жиырма күнде әрең бітіреді. Сонымен шаруа істегенде неғұрлым бірлесіп істесе, солғұрлым еңбек жемісті болады.

Бұдан гөрі үлкенірек мысалға келейік. Ауыл шаруасын түзету үшін осы күнгі шалғы-орақтың орнына үлкен трактор керек. Екі дөңгелек арбаның орнына автомобиль машиналар керек. Жаман соканың орнына өзі жүретін трактор керек. Қол диірменнің орнына отпен жүретін диірмен керек. Егінді атпен соқтырғаннан паровой машинамен соқсаң, әрі жылдам, әрі пайдалы. Осы айтылған машиналардың бәрін үй басы сатып ала ала ма?

Әрине, ала алмайды.

Бәрі түгіл, нашардың біреуіне де шамасы келмейді. Олай болса, бұны бір ауыл я екі ауыл болып бірігіп алады. Міне, осыны бірлесті, ұйымдасты дейді.

Машиналарды бірігіп ауыл алды. Онымен қалай пайдалану керек? Кедейдің үлкен машинаға жегетін көлігі бар ма? Паровойды жүргізетін көп жұмыскерлері бар ма?

Жок.

Олай болса, барлық ауыл болып, бірігіп пайдалануға тура келеді. Бұны да бірікті, ұйымдасты дейді.

Әрі қарай жүре берейік. Ауылда әркімнің азды-көпті малы бар, әркім өзінікін біліп, бас-басына жеке бағуға бола ма?

Болмайды.

Күнінде үй басы бір кісіден әуре болғанша, анда-санда

да бір-ақ қабат кезекке барып қойса, анағұрлым қолайлы.

Ауылдың қыс отырған қыстауы, жаз жайлаған жайлауы бар екен, «өзіме жеке болсын» деп, үй басы жерді бөліп алуға бола ма?

Болмайды.

Әйткені жер бөлек болса, малды да бөлек бағу керек. Олай болмас үшін жер де көптің ортасында болғаны жақсы. Бұл айтылғандарды не дейді?

Бұны да ұйымдасты дейді. Айта берсек, толып жатыр. Шаруаның қандай түрін алсақ та, бәрі ұйымдасса жақсы болатын секілді. Олай болса, ұйымдасқандықтан яғни коммунизмнен қашатын ешбір себеп жоқ.

Осы айтылғандардан қазақ ішінде ұйымшылдық негізіне құрылып отырғандары да бар, құрылмағандары да бар. «Коммунизм негізіне құрылған» деген сөз бен «нағыз коммунизмнің» арасында көп парық бар. Бұны анықтап түсіндірмей болмайды. «Коммунизм негізіне құрылды» деген сөзбен нағыз коммунизмді орнатып тастадым екем деп ойлауға жарамайды. Нағыз коммунизмге әлі көп заман бар. Бәлкі, ол заманға жеткенше осы күнгі жүргендердің бәрі өліп қалар. Әйткенмен қолды қусырып қарап отыруымыз тағы орынсыз. Ұйымшылдық тұрмысын жақсы, әділ деп сенген соң, біз сондай тұрмыстың тез болуына ыждаһат етуіміз тиіс. Біздің істеген жұмыстар коммунизм алыстайтын болмасын, бәлкі, жақындайтын болсын. Коммунизм бүгін таңда болмайды екен деп бүгін де, ертең де, бір жылдан соң да түк істемей отыра берсек, ол коммунизм өмірінде болмайды. Коммунизмді әдемі бір сарайға ұқсатсақ, біздің осы күнгі жұмыстарымызды сол сарайдың бірінші кірпіштерін тасығанға ұқсатуға болады. Сарай бір күнде салынбайды. Әуелі бір кірпіш, сонсоң екі кірпіш, сөйте-сөйте өсіп, үлкен үй болады. Коммунизм де сол секілді. Адам баласы жүріп-жүріп бір күні түсінен шошып оянған кісіше ұшып тұра келіп: «Ал енді, коммунизм жасалды» демейді. Бұ-

ның бәрі ыждағат етсек, өзінен-өзі болады. Бір күнгі күн ертеңге ұқсамайды. Ертең арғы күнге ұқсамайды. Сөйтіп өзгере-өзгере біраз жылдар өткен соң, артыңа қарасаң, коммунизмнің жартысы істеліп қалыпты. Сонымен біздің ұйым күні бүгіннен бастап, дүниенің бәрін коммунизм қылып жібер демейді.

Бәлкі, бір жолдас айтар: ол айтқаныңа қол қойдык, бірақ осы күні жігіттердің көбі коммунист болып алып, қиратып барады, қашан коммунизмді орнатқанша тамтұғымызды қалдырар емес.

Бұған не дейсің? Бұл секілді сұрауға беретін жауап мынау: «Қотыр ешкі қойды былғайды» дегендей, коммунизм жолын қуған адамдардың ішінде де бірен-саран қотырлары көпке залалын тигізбей қоймайды. Бірақ біз оларды дұрыстамаймыз. Коммунизм деген асыл сөзді былғаушы ондай қотырларды арамыздан шығарып тастаймыз. Ендігі жастар ондай бейбастықтарды көргенде солай екен деп ұқпай, қайта оларды ұстап алып, тиісті орынға тапсыруы керек. Я болмаса, қағаз арқылы білдіруі керек.

Осының бәрін оқығаннан кейін әлгі жолдас тағы да былай деп айтуы мүмкін:

— Апырмау, бұл айтқандарың болып тұрса, мен де коммунист, тіпті, жер жүзінде коммунист болмаған кісі қалмас. Жалғыз-ақ коммунистер қатын көпке бірдей болсын, құдай жоқ, пайғамбар дегенің біздей кісі деп айтады дейді. Жастар ұйымы да соны айтып жүрмесе,— дер.

Бұл сұрауларға бас-басына жеке жауап берелік.

VI. Ұйымның әйелге көзқарасы.

Қазақтың бозбалалары, көбінесе, байдың қызын алғысы келеді. Қыздар бай балаларына, мырзаларға барғысы келеді.

Бұның себебі не?

Себебі: Байдың қызының көп жасауы бар. Ақ отауы бар. Күмістеген, оқалаған жақсы шапандары, батсайы, пүліштен тіккен онды көйлектері бар. Байдың қызынан көп көлік келеді, пәуеске келеді! Ол қыздың әкесі бай болған соң (жоғарыда айтып өттік) жұрттың бәрін аузына қаратады. Би де, болыс та, үлкен де, кіші де — бәрі оның сөзін сөйлейді. Бұл жағынан қарағанда пайдасы көп. Ертең ұрыс-төбелес, сайлау, я басқа бір жұмыс болып қалса, қайның тіреу болады.

Қыздар байдың баласын «сүйетін» себебі: Оған да өлмес күнді ойлау керек. Байға барса, жаны тыныш, жұмыс істемейді. Тамағы тоқ, көйлегі көк. Абай айтқандай: «Жұрт мақтаған жігітті қыз жақтаған» деп. Бай баласын барлық жұрт «мырза» дегенде, оның келіншегін де бос қалдырмайды. Ол келіншек болып, одан соң бір-екі-үш баланың анасы болған соң «бәйбіше» атанады. «Пәленше мырзаның үйіндегі әдемі түгенше бәйбіше-ай» деп жұрттың аузына ілінеді.

Байқап карасақ, қазақ ішіндегі осы уақытқа дейін болып келген оқиғалардың ең көбі осындай есеп-кисапқа байланған.

Сексендегі бай шалға он алтыдағы кедейдің қызының қашып баратындығы, жиырма бестегі бозбала қырық жасар кемпірді алатындығы махаббатты көрсетпейді.

Мал! Мал! Мал!..

«Аузы қисық болса да, бай баласы сөйлесін».

Өзінен-өзі сұрау туады:

— Сүйіспеншілің қай жерде? Ескі тәртіпті мақтандарға істеп отырғандарың мынау ма? (Бұған ақсақалдар не деп жауап берер екен?)

Біз айтамыз: мал деген қалсын. Малдың құлы болу деген жоғалсын. Әйел өз басына ерікті болсын. Ал енді бұл уақытқа дейін кейбір әйелдер байларында еріксіз жүр екен, малға сатылып келген екен, ондай әйелдер өздері білсін, бұрынғы байында қалам десе, қалсын, одан

кетем десе кетсін. Анық махаббат, нағыз сүйіспеншілік сонда туады¹.

VII. Ұйымның дінге көзқарасы.

Бұл мәселені де жұрттың көбі теріс ұғынып жүр.

Орыстарға келсек, олардың жастары өздерінің поптарын жек көреді. Олай болу себебі: бұрын патшаның заманында поптар ылғи патшаны қуаттайтын, «патшаға қарсылық қылма, сұрағанын бере бер, көкте құдай, жерде патша, қарсылық қылу обал» дейтін. Мұжықтар кішкене ғана мұң-мұқтаждығын айта бастаса, әлгі поптар: «үндеме, тіл тигізбе, сен қайта дүниеде мехнаттан, ахиретте рақаттанасың, ана тұрған сүгіретке шоқын, сонда күнаң кешіледі» деп алдандыратын.

Сөйтіп жүргенде патша құлап қалды. Поптар баяғы заманнан айрылды. Енді мұжықтың балалары поптың айтқанының бәрі өтірік екеніне көзі жеткен соң һәм поптың қолынан түк келмейтінін білген соң, әрине, оны құрметтеп, шанынан сипап отырмайды.

Қазақ молдаларына келейік. Бұлардың тұрмысы поптардікінен анағұрлым жаман болды. Патша өкіметі бұларға қазынадан ақы төлемеді. Патшалықтан бұларға мешіт салдырмады.

Сондықтан қазақ молдалары орыстың поптарындай патшаны жақсыламады. Бәлкі, бұлар патша өкіметінің жоғалуына тілектес болды. Мұжықтың бақытсыздығына себеп болған, көбінесе, поптар болса, қазақтың бақытсыздығына себеп болған молдалар емес.

Онан соң бір ескеретін жұмыс: орыстың поптары ертеңнен кара кешке шоқынудан басқаны білмеді. Қазақтың молдалары бір жағынан дінді үйретсе, екінші жағынан балаларға хат танытуды үйретті: (соңғы жұмыс үшін орыстарда учитель дегендер болушы еді).

1. Еркін сүйіспеншілік туғаннан кейін де әйелдер бай адамдарға қаша берсе, оның тетігі басқа нәрседе. Ол туралы басқа бір жерде сөйлерміз.

Қысқасын айтқанда, орыстың поптары мен қазақтың молдаларын бір көзбен өлшеуге болмайды. Олай болса, орыстар поптарын жамандайды, біз де молдаларымызды жамандайық деудің қисыны жоқ.

Ал, енді, қазақтың жастарына келейік.

Біз жоғарыда айтып өттік, жастар ұйымы деген жалғыз қазақ ішінде болып отырған жоқ, бүкіл жер жүзінде болып отыр деп. Жер жүзіндегі халықтардың бәрі бір дінде емес. Егерде біз орыстарға: «сендер орыс дінінде-сіндер, біз сендермен бірге ұйымдаспаймыз» десек, бізді олар өздеріне қас екен деп ойлайды. Орыстар бізге: «сендер — мұсылмансындар, сендермен біз бірікпейміз» десе, оларға біз де жақсы көзбен қарамаймыз. Мәселе бұлай болғанда, бірігіп бәріміз дос боламыз деп жүргенде, бір-бірімізге қас болып аламыз. Ондай болмашы нәрсеге уақытты өткізсек, біз ең керекті жұмысымыздан — тұрмысты жаңа тәртіппен өзгерту деген негізден айрылып қаламыз. Сондықтан біз дін дегенді қозғамаймыз. Әркімнің өзі білсін: «құдай да бір, дабыр-дүбір де бір».

Сен, егер, мен мұсылман деп, кеуденді қағып, өзін ұрлық қылып, өтірік айтып, біреудің хақысын жеп отырсың, ол мұсылмандық болмайды. Баяғы айтқан өтірік коммунист секілді сен онда өтірік мұсылман. Партиядан шығарып тастаған коммунист секілді сені құдай тағала әлдеқашан мұсылмандықтың санынан өшіріп тастады.

Олай болса, басқаны сынап, жыртықсыз жерге жамау жапсырғанша ондай «сыншылар» әуелі өзіне айналып қарауы керек.

Бұл жерде қазақ молдаларын аппақ сүттей қылып ақтап алайық деген пікірден біз аулақпыз. Қазақ молдалары балаларға хат танытса, ол танытқан хаты өте қымбат бағаға түсуші еді. 4—5 жыл оқып, хат танымайтын қазақ баласы көп еді. Бұл секілді жұмыстар, әрине, молданың жақсылығына жатпайды. Әйткенмен бұл мәселенің өзі көп сөз хәм сөйленетін орны бұл емес.

VIII. Жастар ұйымы һәм әскерлік мәселесі

Айтылмай қалып бара жатқан бір сөз: әскерлік мәселесі. Кейбір жастарды ұйымға кіресің десеқ, біздің дұшпандарымыз былай азғырады: — Сені алдап жүр, әйтпесе қаншама жаны ашып кетті дейсің! Үйретіп-үйретіп алып, соңыра солдатқа айдайды.

Бұл туралы былай дейміз: қазір біз Қазақстан деп бөлек республика болып отырмыз. Кімде-кім бір нәрсені істеймін десе, оның әуелі құралы болуы керек. Бұ да сол секілді. Республика болған соң оның әскері болады. Уықсыз шаңырақ тұрмайды. Сол секілді әскеріміз республикада болмайды, сенің алатыным бар, беретінім жоқ деп отыруына бола ма? Автономияны сұра, мектепті сұра, болыстықты сұра, билікті сұра — ал енді солдат бол десе, жоқ оған көнбеймін дейсің! Бұлай айту жүзеге аспайды. Сен сырғақтағанмен, орыстың еңбекшілері көнбейді.

Олар айтпай ма? — Ау, қазағым, сені Николайдан құтқардық, автономия бердік, бостаншылықты бердік, тағы оның үстіне өзіңді күні-түні күзетіп тұр дейсің. Алып берген бостаншылықты пайдалануға шамаң келсе, пайдалан, әйтпесе бізге ас ішіп, аяқ босатардың керегі жоқ, — десе, сонда соларға не дейсің? — Біз қорқамыз. Өмірімізде соғысқа барып көргеніміз жоқ. Ондайың болса, автономияңды да, бостандығыңды да өзің ал! — дейміз бе, жоқ, басқаша бір сөз айтамыз ба?

Ішімізде алғашқыны айтатын да болар. Бірақ олай деу, бізге — өлім. Онда манағыдан бері ауызды ауырытып, пәлен-пәштуен деп сөйлеу керек емес.

Біз сенеміз, қазақтың жігіттерінің көбі айтар: — Орыстардың бізге солдат бол дегенінен болма дегені қорлық. Орыстар барғанда, қазақ бара алмай ма, — деп.

Былтыр Колчак, Дутовтардың заманында ақтар келіп, елді талап, жұртты шулатқанда кісілердің көбі баяғыдан солдат болмай жүргеніне өкінді. Бүйтіп қор бол-

ғанша біреуімен жағаласып өлсең, арманың жоқ қой десіті. Дәл сол кезде елді тонап жүрген казак-орыстардың мылтығын тартып алып базбалалар талай ақ казак-орыстың өзін бауыздады. Қане, солдат болмаған? Бұны да қоя тұрайық. Республика болған соң оның басында тұратын біздің сайланған адамдарымыз бар. Халық оларға барлық тағдырын тапсырып отыр. Ертеңгі күні сол сайланған адамдар (үкімет) пәленше жастағы жігіттер солдаттыққа алынады деп жарлық шығарса, оған жұрт көнбеу керек пе? Онда ол үкіметке тағдырын тапсырмағаны, оған сенбегені болып табылады. Осы күні жігіт алынып жатқан елдер не қылып отыр? Көнбей жатырма? Ана жылғы Николай заманындағы Жетісу қазақтары құсап, Қытай жеріне қашып жатырма? — Жоқ. Қазақтар жігіттерін беріп жатыр. Қазақ халқы Николай мен қазіргі үкіметтің айырмасын білмейтін мал емес. Әбден біледі. Бұлай болғанда солдаттыққа әйтеуір баратын болғанда жастардың үйренгені жақсы. Өнер-ғылымнан пайдаланып, үстіміздегі тұрмыспен танысқаны жақсы. Қорқатын ешнәрсе жоқ. Ұйымға жарағандар аман қалмайды. Сондықтан жоғарғы айтылған азғырушылардың сөзі өтірік сөз.

IX. Бұрынғы һәм қазіргі соғыс

Үш жылдан артық Россияның жұмыскерлері сыртқы дұшпандармен соғысып жатқаны бәрімізге мағлұм. Олар не мақсатпен һәм не себепті соғысып жатқанын бұқара халыққа түсіндірушілер аз. Сондықтан аз сөзбен болса да, айтып өтпей болмайды.

Бұрын Николай заманында солдат алып, соғыс жасағанда байлардың пайдасына жасайтын. 1916 жылы казак-қырғыз жігіттерін окопқа айдағанда казакқа бөлек патшалық әперу үшін я болмаса олардан алатын контрибуцияны¹ казакқа бөліп беру үшін айдаған жоқ

¹ Контрибуция деп жеңілген мемлекеттің жеңген мемлекетке төлейтін ығын-шығынын айтады.

еді. Орыстың байларының пайдасы үшін айдап еді. Орыстың байлары, төрелері көп жер алса, көп ақша алса, байлығы бұрынғыдан да артпақ. Жұрттың өлгеніне, шаруаның күйзелгеніне олар қарамайды. Қайта, дүние неғұрлым кымбат болса, солғұрлым саудагерлердің пайдасы: нәрселерін пұл қып сатады.

Сондықтан 14-жылдан 18-жылға шейін соғыстағы төгілген қан, дария болып аққан өңшең жетім-жесір, қаріп-қасерлердің көз жасы текке кетті. Ол соғыстан жұмыскерлер мен бұқара халық шығыннан басқа пайда көрген жоқ.

Копенгаген деген шаһарда бір білімпаздардың ұйымының есебі бойынша европа соғысында өлтірілген адамдардың саны отыз бес жарым миллион. Соғыстан бұрын соғысқан мемлекеттерде әйелдің саны еркектен жарым миллион кем екен, соғыстан кейін еркектен әйелдер он бес миллион артық болып шыққан.

Осыншама қырғын, бүліншілік, тәртіпсіздік — бәрі байлардың жасаған соғысының кесірінен болды.

Ал енді осы күнгі соғыс еңбекшілердің пайдасына болып жатқан соғыс. Бұрынғыдай соғысқа беруді мүлде қойғызамыз деп жатқан соғыс. Егерде жер жүзінің ірі байлары, төрелері жойылатын болса, олардың шығарған соғысы да жойылады.

Еңбекшілер бірімен-бірі өмірінде соғыспайды. Соғыспайтыны: бірінен-бірі байлығымды асырам, басқа жұртты өзімнің қол астыма кіргізем, оларды күл қылам деп айтпайды. Барлық жұрт бірімен-бірі аға-інідей өмір сүрсін дейді. Сол себепті осы күнгі соғыс ең ақырғы соғыс. Егер бұл соғыста еңбекшілер бүкіл жер жүзінің байларын жеңсе, онда одан кейін соғыс атаулы жоғалар еді. Жұрт тиыштық өмір сүріп, қазіргі зеңбірекке, мылтыққа кетіп жатқан темірді соқа, темір, күрек қылып соғар еді. Қазіргі соғыстың керек-жарағын істеп жатқан фабрика-заводтардың бәрі киім-кешек жасап һәм шаруа аспаптарын істер еді.

Қазіргі солдат болып, киім киіп, тегін тамақ ішіп, сауды бүлдіргеннен басқа, тіріні өлтіргеннен басқа түк бітірмей жүрген солдаттар — бәрі үйіне қайтып, шаруаларына кірісер еді. Бұлар егін салып, шөп шауып, мал асырар еді.

Сөйтіп, соғыстың бітуі осы күнгі жер жүзіндегі байлардың бітуіне байланған мәселе. Неғұрлым Германияның, Францияның, Англияның, Американың капиталистері¹ тез бітсе, солғұрлым соғыс та тез бітеді. Соғыс бір бітсе, енді қайтып болмайды да.

Бұған қарағанда, бұрынғы замандағы мен қазіргі соғыстың айырмасы үлкен. Бұрынғы соғыс екінші соғысты тудыра берсе, қазіргі соғыс сол екінші соғысқа қарсы соғыс. Бұрынғы соғыс пен қазіргі соғыстың айырмасы мәселені түпкі негізінен қарағанда осылай.

Бірақ осы күні Россияның еңбекшілері соғысты тілеп отырған жоқ. Мейлі баймен болсын, мейлі пәштуанмен болсын, соғысам деп, құлшынып отырған адам жоқ. Сондадағы орыстың жұмыскерлері соғыстан көз аша алмай отыр. Бұлай болудың себебі: орыстың байлары күллі байлығын, билігін жұмыскер-еңбекшілерге тегін жібермейді. Тістесіп, шайнасып, тісі сынғанда ғана қояды.

Орыстың байлары шет мемлекеттерге шығып алып, ондағы байларды көндіріп, олардан қару-жарақ, киім алып, бізбен соғысып жатыр. Сонымен бұрын жұмыскер бұқара халық байлардың пайдасы үшін соғысса, енді өз пайдасы үшін соғысып жатыр. Ескі соғыстың жаңа соғыстан айрылатын жері осы.

Х. Тағы² да ұғындыратын бір сөз.

Ел ішінде мынадай бір сөздер бар: — Совет өкіметін жақсы деп мақтағаныңды қайтейін, шаруаның күннен-күнге күйзеліп бара жатқанын қайтейін.

¹ Фабрик-завод һәм басқа ірі пайдалы орындары бар адам капиталист деп аталады. Капиталистің байлығының бәрі жалдама күшпен табылған.

Бұл секілді сөздер істің байыбына жетпегендіктен айтылады.

Мысалы осы күні елден мал, тері-терсек, жүн-жұрқа алып жатыр. Солардың көбін жұрт өз ықтиярымен емес, амалсыздан беріп жатыр. Оның үстіне елге шыққан азық-түлік мекемелерінің агенттері елдің тұрмыс-жайына қарамай, көп жерді әбігерге салып қойды.

Бұл секілді тәртіпсіз жұмыстар болуы жарамайды. Бірақ совет өкіметінің агенттеріне өкпелеп, бүкіл совет өкіметіне қас болуға тағы жарамайды. Желкесінде қотыры бар әдемі арғымақ болмай ма? Бір жақ бұрышында нәжісі бар әдемі үйлер болмай ма? Қазіргі совет өкіметі де сол секілді. Анау жүрген бейбастақ агенттер совет өкіметінің желкесіндегі қотыры, бір жақ бұрышындағы нәжісі. Сондықтан оларға қарап совет өкіметін сынауға болмайды.

Совет өкіметінің жолсыз жерін бәріміз айтамыз. Мына жері былай болу керек, ана жері мынадай болу керек деп, кей кезде таласып та қаламыз.

Елдегі қазақтар да солай болу керек. «Қолымдағы бауырсағымды алып кетті» деп шешесіне жылайтын жас балаларша: «менің қызыл сиырымды алып қойды, қоныр тайыншамды алып қойды» деп, жылай бермей, оянып, түрегеліп, іс қыл. Беретін болсаң, жөнімен бер, жолынан алғызба! Жөнімен берсең, өзің де жыламайсың. Оған шамаң келмесе, өзіңді-өзің кінала.

Жұрттың бәрі арпалысып, жұмысты істеп жатыр. Орыстың жұмыскерлерінің істемегені жоқ. Мектебін де салдырды, кітабын да шығарды, газетін де шығарды, қолына билікті де алды. Бәрін істеді. Қазақ ше?

Қазақ әлі аспаннан шұға жауады деп отыр. Осы күнгі жаңа талап жастар іске кірісу керек. Күні-түні дамылсыз оқуға кірісу керек. Бәрін көру керек, білу керек. Үлкен жиылыстарға бару керек. Ондағы айтылған сөзді естіп, өзі де сөйлеп, үйренуі керек. Ондағы шығатын газеттерді оқып, өзі де газетке сөз жазып үйренуі

керек. Ондағы жүрген жақсы, ақжүрек коммунистерді көріп, олардың істеп жүрген істерімен танысу керек.

Осылай болып ысылып, бір жыл бір қыс жүрсен, Қазақстанның үлкен шаһарына барсаң, Орынборды көрсен, реті келсе Мәскеуді көрсен сен елге қайтып келгенде, тіпті басқаша боласың. Сен білімпаз, законшік кісі болып аласың. Содан былай елге біреу келіп, тәртіпсіздік істеп жатса, сен оның аузын сындырасың. Сен ең әуелі ондай төренің қағазын сұрайсың. Қағазында не жазылса, соны ғана істейтін боласың. Сөйте-сөйте одан үлкенге аяқ саласың. Қалада отырған іс басындағы адамдар елге салықты әділсіз салса, сен қалаға барып, олармен сөйлесесің. Ондағы отырғандар сенің айтқаныңды тыңдауға міндетті. Тіпті болмаған күнде саған жұмысының мәнісін түсіндіреді. Сен келіп елге түсіндіресің. Сонымен біраз уақыттың ішінде әжептәуір¹ ел боласың.

Ал енді осы күнгідей: «ойбай өлдім, таландым, пәлен, пәштуан» деп, құр жылап отыра берсең, бостандық болмақ түгіл, жерге жұмақ орнаса да, сен соған кіре алмай қаласың.

Ұзын сөздің қысқасы: совет өкіметінің байыбына бармай, бекер жамандама. Бостандыққа жетем, теңдік алам десен, өзің қимылда. Аспаннан саған құймақ жаумайды. Оны бір деп біл.

XI. Жастардың бұрынғы һәм қазіргі ұйымдары

Қазақ жастарының ұйымдары бұрыннан бар еді. Ең алғашқы жастар ұйымы Омбы қаласында 1914 жылы ашылды. Ол ұйымның аты «Бірлік» еді. «Бірліктің» мақсаты оның программасында (тұтынған жолында) айтылған. «Қазақ халқын мәдени һәм әдеби жағынан ілгергі қатардағы жұрттарға қосу, ұлтшылдық сезімін туғызу

¹ Ақмола, Семей жағында «әжептәуір» жақсы деген сөз, Бөкейлік жақта «әжептәуір» жаман деген мағынада айтылады.

Һәм ұлттықты сақтау. Бұл айтылған мақсаттарға жету үшін жастар арасында ұлтты сүю сезімін сіңдіре беру. Халық әдебиетін жинау, ол әдебиетті кітапша һәм үлкен кітаптар етіп бастыру. Театр кітаптарын шығару¹, газет-журналдар шығару. Бастауыш, орта дәрежелі мектептерге кітаптар жазу, шkolға түсемін деген шәкірттерді даярлайтын курстар ашу, мұқтаж шәкірттерге жәрдем көрсету, спектакль², концерт³ һәм басқа ойындар жасап, қазақтың ішінде театр туғызу.

Ұйымның саяси һәм шаруашылық туралы ұстаған жолы: кедейлерді, жіңішкелерді байлардың, күштілердің зорлығынан құтқару, әйелге теңдік әперу».

«Бірліктің» бұдан басқа да істеген жұмыстары толып жатыр. 1916 жылы «Бірлік» «Балапан» деген жазба журнал шығарып тұрды. «Балапан» заманында ауызға ілініп, жастарға көрсеткен оның қызметі көп болды.

Ол кезде қазақ халқы жалпы қорлықта, зорлықта, тепкіде еді. Орыстың миссионерлері⁴ елді кезіп, жұртты орыс дініне аударам деп, қазақ тілінде мектептер ашқызбай жүрген заман еді. Оның үстіне орыстың төрелері елді біріне-бірін соғыстырып, еңбекшіл мен еңбексіздің арасын жіктендірудің орнына, жұртты ата-атаға жіктендіріп, партияға салып қойған заман еді. Орыстың урядниктері, начальниктері елдің бостығын әбден біліп алып, асулы бір тамағындай етіп алған заман еді. Осылардың бәрінің үстіне қазақтың өзінен шыққан бірен-саран оқығандары «төре» болып, шілтиіп, өз елін өзі танымай, әлгі айтылған кәззаптарға еріп алып, сорлы қазақты қабат жүндесіп жүрген заман еді.

¹ Театр деп әдеби ойын ойналатын үйді айтады.

² Театрда ойналатын ойынды спектакль дейді.

³ Театрда айтылатын ән-күйлерді концерт дейді.

⁴ Патша заманында Россиядағы халықтардың бәрін орыс дініне кіргізем деп ел қыдырып жүрген орыстың поптарын миссионер дейді.

Соңғы кездегі қазақтан шыққан оқығандардың да жылтыр түймелерге көзқарасы оңды емес еді.

Бір жағы осы айтылған себептер бар, екінші жағы «оқуға талпындыратын сезім» туып, 10-шы жылдардан былай қарай қазақ жастары оқуға кірісе бастайды.

Дәл сол кезде бірінші жастар ұйымдары да шығады. Бұл ұйымдардың көздеген мақсаттары: өз халқының көзін ашу, оны өнерлі халықтың қатарына қосу, қазақ арасында мәдениет тарату һәм басқа осы секілділер. 12-шы жылдан 17-ші жылғы төңкеріске шейін бірен-саран ашылып келген ұйымдардың бәрі жасырын іс жүргізіп келді. 17-жылдан былай жастар ұйымдарына ашылуға ерік болған соң, әр жерлерден бұрқ-бұрқ етіп ұйымдар шыға бастады.

1917 жылы Қазақстанда мынадай ұйымдар ашылды:

- 1) «Еркін дала»— Орынборда.
- 2) «Жанар»— Семейде.
- 3) «Оқытушылар ұйымы»— Семейде.
- 4) «Талап»— Семей облысы, Шыңғыс болысы.
- 5) «Игілік»— Орынборда.
- 6) «Қамқор»— Торғайда.
- 7) «Жас қазақ»— Уральскіде.
- 8) «Үміт»— Тройцкіде.
- 9) «Талап»— Қызылжарда.
- 10) «Оқығандар»— Көкшетауда.
- 11) «Ұйым»— Екібастұз заводы, Семей облысында.
- 12) «Ғылым ұйымы»— Керекуде.
- 13) «Ынтымақ»— Атбасарда.
- 14) «Жас жүрек»— Спасск заводында.
- 15) «Жастар ұйымшасы»— Бөкей ордасында.
- 16) «Жас қазақ»— Ақмолада.
- 17) «Қазақ жәрдемі»— Зайсанда.
- 18) «Ерік»— Баянауылда (Семей облысы).
- 19) «Қызмет»— Керекуде.

20) «Жас тілек»— Ақтөбеде.

21) «Ғылым»— Керекуде.

Бұл ұйымдардың ішінде «Еркін дала», «Жанар» ұйымдары да көп жұмыстар істеді.

18-жылы Омбыда жалпы қазақ-қырғыз жастарының жиылысы шақырылды. Бұл жиылыста қазақ-қырғыз жастарының ұйымдарының бәрі бірігіп «Жас азамат» деп ат қойып, кіндік комитет сайлады. Артынан тез уақыттан соң Омбы шаһарында билік Сібір үкіметінің қолына көшіп, жастардың кіндік ордасы мен басқа жастар ұйымдарының қатынасы үзіліп қалды. Әйтсе де, «Жас азаматтың» басында қалған біраз азаматтар істі жүргізе берді.

Бұл арада айтып өтетін бір сөз бар. Қашанда болса қазақ жастары үлкендерден шет жайылып, өз бетімен жөн тауып я болмаса өз алдына пікір жасамаушы еді. Бұлай болудың мәнісі: Бұрынғы қазақ ұлтшылдарының басшылары өте қадірлі болды. Сонымен жастар үлкендер қайда барса сонда, олардың соңынан еріп, жетекшіл болып жаман үйреніп алды. Бұл сөзден жастар үлкендерге ылғи қарсы болып жүру керек деген мағына тұмайды. Жастарда өзін-өзі менгеру пікірі аз болды деген мағына туады. Пәленше ағайдың айтқанына қарсы келу сұмдық емес пе, ол пәлен уақыттан бері пәлендей жұмыс істеп келе жатқан жоқ па деген секілді сөздер көптің аузында еді. Барлық қазақ жастарының ұйымдары, 18-жылғы «Жас азаматты» қабат қоса, осы айтылған аурудан жазылған жоқ еді. Сонымен «Жас азамат» басындағы жастар осы күнгі жаңа пікірлердің көбін бойына сіндіре алмады. Егерде сіндіретін болса, үлкендерге қарсы келуге бата алмады.

Бұл ұйымдарды ә дегеннен жалпы адамшылық пайдасын көздемеді, тар ауданды ұлтшылдық пікірін ұстады деп бізге кіналауға бола ма? Әрине, болмайды.

Ол замандағы тұрмыс солай еді. Ол кезде маңайын толған дұшпан, қасқыр еді. Біреу сені өлтіріп бара жатса, сен жағаласпай, мен сопымын деп қарап отырмайсың. Маңайыңнан бәрі сені құл қылуға жаны шығып жүрсе, сен ұлтшыл болмайтын шараң қалмайды. Маған бәрі бір, мен қазақ, орыс деп бөлмеймін дегеніммен, сені біреу бөлшек-бөлшек қылып, сирағыңды сирақтай, басыңды бастай мүжіп жатса, қарап отыруыңның өзі құна болып шығады. Сондықтан жүрегінде жалыны бар, кеудесінде адамшылықтың ұшқыны бар жігіт ұлтшыл болмай отыра алмайды. Сол секілді ол кездегі жастардың ұлтшыл болғанын кіналауға жарамайды.

Адамшылық қазіргі қалыпқа астан-кестен болып, бір күннің ішінде жеткен жоқ. Әр нәрсе өзінің тәртібімен. Іштен шыққан балаға туған күні тіл бітпейді. Сол секілді күніміз тумай, мезгіліміз жетпей, біз де ешнәрсе дегеніміз жоқ.

Баяғыда қазақ халқы соры қайнап, көзі жайнап, Николайдың урядниктерінің ойыншығы болып жүргенде біз: «Жастар ұлтшыл емес, оларға бәрі бір» десек, онда бізді көршілес отырған патшалықтардың жастары тұп-тура жыңды деп ұғар еді.

Ұзын сөздің қысқасы: қайткенде де өткеннің басын ауырта бермей, біз болашақты ойлауымыз керек. Тарих соңынан жазыла жатар! Бұдан былай жастар бірігіп, бірлесіп жүретін жалпы жол салу керек.

Осы күні совет өкіметті Россиядағы халықтардың бәрі тең. Бұрынғы бірін-бірі құлдану енді қалды. Әр халықтың өз еркінше мәдениетке жетуге жолы бос.

Жастардың ұйымы енді қалай болу керек? Біз әлде болса да, қазақтан басқаға күн тумасын деп, отыра береміз бе, жоқ. Жалпы еңбекшілер табының қатарына қосыламыз ба? Ең керекті мәселе осы.

Артымызға анық көңіл, алдымызға ашық көзбен қарасақ, мәселенің шешілуі оңай. Бұрын біз жан-жағымыз-

ды қымтап, басымызды жағамыздың ішіне тығып жүре берсек, ол күнде сақылдаған аяз еді. Жадырап жаздың күні туып, рақымды сәулесін көпке түсіргенде, біз баяғы жыртық күпіні шешіп тастап, жалпы адамшылық жолына түсуіміз керек. «Бұрын қазақты сүйсең, енді жек көр» деген бұл сөзден мағына шықпайды. Бұрынғы жүретін жолымыз түбірлі, ойлы-шұңқырлы, кедір-бұдыр еді. Ендігі жол — даңғыл, жайлы, тиышты. Бұл жолмен жүре берсең қорқыныш, қауіп-қатер жоқ. Жол жаңа!...

Пікірінді жаңарт!

ХІІ. Ел ішіндегі ұйымдардың жасалу тәртібі.

Бүкіл қазақ жерін шамалап екіге бөлуге болады. Семей — Ақмола — Ақтөбе — Оралға тартылған сызықтың солтүстік жағы бірінші бөлім, оңтүстік жағы екінші бөлім.

Солтүстіктегі қазақтар, көбінесе, егін салады. Мал да асырайды, Шаруалары тәртіпке салынуға айналған. Елі отырықшылдыққа бет қойған. Қыстаулары көп үйлі болады. Бұл жерлерде жүз үйлі, елу үйлі ауылдар табыла береді.

Екінші бөлімдегі елдер, көбінесе, мал бағады. Өмірінің көбін көшумен өткізеді. Бұл жерлердегі ауылдар алды алты, арты бір үйге шейін болады.

Біз жастар ұйымдарын ашқанда осы айтылған басқалықтарды еске алуымыз қажет. Ойға қалдыратын жұмыстың бірі: қазақтың көшетіндігі. Қыс жасалған ұйым жаз сол бойымен тұрып қалуы емес. Жаз жасалған ұйым қысқы күнгі тұрмысқа қарай өзгеруі тиіс.

Қыстыгүні қазақ ауылдары жеке-жеке отырады. Бір маңайда көп ауыл болғанда, үлкен ағаштың панасына я бір сайдың, өзеннің ық жағына жиылады. Жаздыгүні ауылдар, көбінесе үлкен көлдің я өзеннің жағасына жнылады. Бұл секілді қазақтың тұрмысының екі басқалығы ауылдағы жұмысты да екі басқа қылады. Бір жазғы жұмыс, екінші қысқы жұмыс.

Осы күнгі ұйымдардың тәртібі

Ұйымның басқармасына үш кісіден артық сайлауға жарамайды. Ол үшеуінің бірі секретарь¹. «Ұйымның бастығы» деген сайланбайды. Ауылда ұйымның өзіне белгіленген бір ұй болуға тиіс.

Ұйымның барлық жұмыстары секретарьдың қолында болады. Секретарь келген қағаздарға жауап қайтарады. Ұйымның атына келген газет-журналдарға, әр басқа әдебиеттерге ие болады. Секретарь ұйымның басқармасының мәжілістерін шақырады. Әр ұйымның өмірінде болатын басқа жұмыстарды атқарады. Секретарьдың қалтасында ұйымның мөрі (печать), ақшасы сақталады. Секретарь жалпы мүшелердің жиылысында ұйымның атынан баяндама (доклад) береді.

Жазды күнгі ұйымның жасалу тәртібі.

Ауыл бас сайын бір-бір ұйымнан болмау керек. Бүкіл бір көлдің басындағы я бір өзеннің бойындағы ауылдардың жастары бір-ақ ұйым жасайды. Әрбір ауылда бір-бірден «отан ағасы» деген сайлануы керек. Барлық отан ағалары жиылып келіп «ұйымның советін» жасайды. Ұйымның советі ортасынан үш кісілік комитет сайлайды. Сол комитет бір көлдің басындағы жастар арасындағы жұмыстарды жүргізіп отырады.

Жұма (жеті) сайын ұйымның советі жиылыс жасап, комитеттің істеген жұмыстары туралы баяндама (доклад) сұрап тұрады. Комитет сол жайлаудан ел көшкенше ғана заңды деп саналады. Ел көшердің алдында барлық ауылдардың жастарының жалпы жиылысы шақырылып, комитет һәм ұйымның советі жиылыстың алдында жаздайғы жұмыстары туралы есеп береді. Жиылыс тарқағаннан кейін комитет орнынан түсті деп саналады.

¹ «Ұйымның советі» һәм «совет мекемелері» деген екеуі екі басқа сөз. Ұйымның советі кеңес деген мағынада ұғу керек. Совет мекемесі — совет үкіметі деп ұғылады.

Ел қыстауға көшіп келген соң, жастар жиылып, қайтадан үш кісілік жаңа басқарма сайлайды. Одан арғы жұмыс жоғарғы көрсетілгенше болмақ.

Бұл ауылдың ауданындағы ұйым туралы.

Егер бір аймақта жоғарғы айтылғандай әлденеше ұйымдар болса, олар қосылып келіп, бір аймақтық я уйездік ұйым жасайды. Болыс сайын жеке-жеке ұйым жасаудың қажеттігі жоқ. Бәрі бір құр қағаз жүзінде бұл секілді ұйым жасалғанмен, іс жүзінде одан дұрыс пайда шықпайды. Осы күні болыстарда жасалып жатқан совет мекемелері жөндеп ісін жүргізе алмай отырғанда, ұйымдар олардан артық өндіреді деуге болмайды. Бұлай дейтін себебіміз: болыстың ортасында үнемі сол болыстың кіндігі саналған белгілі бір жер жоқ. Сондықтан ауылда ашылған жастар ұйымдары тұп-тура уйездегі үлкен ұйымға барып, мүше болып кіреді. Тура уйезге мүше болуға мүмкіндік болмаған күнде әлденеше болыстың ұйымдары бірігіп, аудандық ұйым жасайды. Аудандық ұйым барып уйезге кіреді.

Барлық уйездегі ұйымдар бір губернаға (облысқа) кіреді. Губерналар жиылып бүкіл Қазақстанның кіндік ұйымын жасайды.

Қазақстандікіндей үлкен аймақтық ұйымдар келіп бүкіл Россиялық ұйым жасайды. Барлық жер жүзінің жастары жиылып, дүниелік ұйым жасайды. Оны бүкіл дүниенің жастарының ұйымы — «Жастар интернационалы» дейді.

ХІІІ. Ұйымның істейтін жұмыстары нәм соларды іске асыру үшін тұтынатын әдістер.

Ұйымның жұмыстарының ішінде ең керектісі — саяси нәм ағарту жұмыстары. Бұл туралы ел ішінде қолданын әдістер өте жеңіл, өте қолайлы болуға тиіс. Карл Маркс айтқандай: «ақыл тұрмысты билемейді, тұрмыс ақылды билейді» деп, біз елдің тұрмысында жоқ нәрсені айтып, жастардың өмірінде көрмеген өнегелерінен тәжі-

рибе алдырып, іс істейміз десек, ол уақытта біз ешнәрсе-ні білмегендігіміз. Жаңа тұрмысты орнату үшін жалпы еңбекшілдер тобына бірігу үшін біреу желкелеп, сүйретіп апару керек емес, бәлкі, өзіннің ықтиярыңмен, шын ожданмен сеніп баруың керек. Сол ретінен қарағанда, жастарды ағарту жағын өте қымбат ұстау қажет. Бұл мәселеге келгенде біздің бір бөгелетін жеріміз — қазақ тілінде әдебиеттің жоқтығы. Жазылған біраз кітаптар басылмай жатыр. Басылуға тез уақытта үлгеретін де емес. Сондықтан біздің жастардың бар күшін салатыны газет-журнал.

Газет осы күнгі дүниенің айнасы. Жер жүзіндегі болып жатқан оқиғалардың бәрі газетте жазылады. Сол себепті білім арттыруға, көңілді ашуға, қазіргі халді аңғаруға газет табылмайтын бір шара.

Газетті оқымаған ұйымның бір мүшесі болмасын! Бәрі онда не жазылғандығынан хабардар болсын. Жастардың көбі хат танымайды. Хат білетіндер білмейтіндерге түсіндіруге міндетті. Ауылға жаңа газет келісімен жастардың бәрі жиылып, оны оқуға тиісті. Ұйымның жұмысына үлкен пайда келтіретін бір шара — витрина (афиша). Витрина дегеннің мәнісі: ауылдың бір ыңғайлы жеріне үлкен, жалпақ тақтай орнатылады. Содан кейін ол тақтайға газеттер жапсырылады. Мұндай витриналар ел ішінде, тіпті, керек нәрсе. Қысты күні жастар малын жайлап, шаруасын бітірген соң, бәрі витринаның жанында жиылып, ондағы жапсырылған газетті оқыр еді. Жазды күні витриналар өте көрім¹ болады.

Саяси һәм ағарту жұмысында «Қызыл пәуеске» деген де қолайлы нәрсеңің бірі. «Қызыл пәуеске» деген бір үлкен пәуеске арбаға шаһардан кітап салып, газет салып шығады. Ол пәуеске түскен жерлерінде бұл әдебиеттерді таратып, һәм ауыз насихат айтып отырады. Егер пәуеске

¹ Акмола, Семей жақта көрім деген жақсы сөз. Бөкейлікте көрім жаман деген мағынада айтылады. Бұл жерде «көрімді» жақсы деген мағынада ұғу керек.

көп болса, онда артистер¹ қабат жүреді, елде спектакль жасап жіберуге де болады.

Ел ішінде совет мекемелері көңілдегідей болмай отыр. Олардың істерін тексеретін кісі жоқ. Әлгіндей қызыл пәуескелер елдегі үкімет мекемесінде отырғандарды тексеруге хұқығы болуы мүмкін. Олай болғанда оның пайдасы екі есе артық болып шығады.

Көп үйлері бар үлкен ауылдарда кітапхана я қирағатхана ашу керек. Қирағатхананың іші таза, көңілді болса, ауылдың жастары оған өз үйіндей үйреніп алады. Әр уақытта жастардың өз арасынан біреу шығып бір нәрсе туралы айтып өтпек бола ма, әйтпесе қирағатхананың ішінде газет оқып, басқа әдеби сөздер бола ма — ол жастардың еркі. Қайткенде де қирағатханалар үлкен ауылдарда ашылуға мүмкін хәм ашу өте керек.

Тағы да бір айтып өтетін сөз: курс-жиылыстар туралы. Бір аймақтың я бір уездің жастары жиылысқа жиылады. Қарамаққа әртүрлі мәселелер қойылады. Ортасынан қалыпты жиылыс секілді президиум² сайлайды. Содан кейін мәселелер туралы бір адам баяндама (доклад) жасайды. Мәселе туралы сөз берілгенде уақыт кесілмейді. Қанша сөйлесе де әркімнің еркі (әрине, бет алдына керексіз сөздерді өзі де сөйлемес). Осындай тәртіппен бұл жиылыс мүмкін бір айға созылар. Созылса, созылсын. Оның есесіне ол курс-жиылыста болған адамдар әжептәуір мағлұмат алып қалады.

Керекті бір жұмыс — оқу бөлімдерімен тізгіндестік жасау. Елдегі мұғалімдер, учительдер — бәрі жастар ұйымының жолбасшысы, іс басқарушысы болу керек. Мұғалім, учительдер ел ішіндегі біздің нағыз сенімді, нағыз керекті жолдастарымыз. Олар осы күнгі ауылдың шамшырағы. Азды-көпті білімін қазақ баласы солардан

¹ Театрда ойын ойнайтындарды артист дейді.

² Мәжілісті тәртіппен жүргізу үшін сайланған адамдар президиум делінеді.

алып отыр. Сондықтан мұғалімдер мен учительдеріміз өте жуық болуы керек.

Мұғалімдердің міндеті: өзінің мектебінде жастар ұйымын ашу, ол ұйымға бас-көз болу, жастардың саяси білімін ұлғайту, жастардан жігерлі, қайратты, пікір білетін алыптар шығару.

Уйездің, губернаның жастар ұйымдары оқу бөлімдеріне өздерінің кісілерін жіберіп, солар арқылы халық ағарту жұмыстарына қатысып тұруы керек.

Ең соңында ескеріліп өтетін бір нәрсе: жастар, көбінесе, өзіне-өзі қарамай өседі. Өткен өмірінен тәжірибе алып, істеген жұмыстарын бір тәртіпке салып жүретін жастар аз. Бұл туралы біздің ойымыз: әрбір хат білетін жас «күнделік» жазып жүруі керек. «Күнделік» дегеннің мағынасы: бір дәптерге күнінде не істелгендік туралы жазылып отырады. Біраз уақыт өткен соң әлгі күнделікті оқып қарасаң, қайта жасағандай болып қаласың. Өткен уақытта істеген лайықсыз істерің болашақта есінде болып, адам өзін-өзі түзеуге мүмкін. Сондықтан әрбір хат білетін, тіпті болмағанда ұйымның секретарлары, комитеттің мүшелері «күнделік» жазып отыруға тиіс.

XIV. Жастардың шаруашылық һәм хұқық пайдасын көздейтін жұмыстар.

Бұл мәселе фабрик-заводтары көп мемлекеттерде өте қымбат ұсталатын мәселенің бірі. Германия, Австрия, Бельгия секілді кәсіпкершілігі зор жұрттарды алсақ, оларда әуелгі кезде жастар ұйымдары ашылған себебінің өзі осы шаруашылық ретінен еді.

Фабрика, завод ашып, мәдениеті күшейген Европа соңғы ғасырда бір түрлі жүгенсіз кетті. Байлықтың соңына түскен фабриканттар, заводчиктер адамшылықты ұмытып алды. Байлардың дәулеті зорайып, өнері күшейген сайын жұмыскерлердің тұрмысы нашарланып, өмірі

осалдана бастайды. Бір үйлі жанды бір жұмыскердің күнімен асырай алмайтындық білінді. Жұмысқа әйелдер, балалар түсті. Бұлар жұмысқа айналғаннан кейін жұмыскерлердің жайы, тіпті, ауырланды. Он жасар, он бес жасар балалар күніне 12 сағат жұмыс қылатын болды. Жастар әуелде бұл секілді әділетсіздікке шыдаса да, артынан ояна бастады. 1880 жылдарда Бельгия патшалығында бірінші жастар ұйымы ашылды. Содан кейін жастардың қозғалысы ұлғая-ұлғая осы күні барлық жер жүзіне жайылды.

Қазақ ішіне келсек, жастардың ұйымын туғызып отырған жалғыз шаруашылық жағы емес. Біздің жастардың қандай кемшіліктері бар екендігін жоғарыда айтып өттік.

Әйтсе де шаруашылық¹ мәселесіне біздің жастардың өздерінің анық, ашық көзқарасы болу керек.

Бұл мәселеге қелгенде есте болатын бір сөз мынау. Ауыл шаруасындағы кедейлердің көбі кәсіпкершілік шаруасындағыдай жұмыстың көптігінен сорлы болып жүрген жоқ. Бәлкі, істеуге жұмыс таба алмағандықтан сорлы болып жүр. Маңайында кәсіп қыларлық жер болмаған соң, қазақтың кедейлері еріксіз байдың биесін сауғызып, атын ерттеп, содан ішкен саумалына риза болып жүр. Жаздыгүні көп кедейдің жұмысы ел қыдыру, қыстыгүні ет аңду. «Ел ішінде кедей тоқ» дейді қазақ.

Қазақ ішінде реттеліп, ғылым жүзінде бір тәртіпке қойылған еңбек жоқ. Әлі түгел еңбекке қатысқан жоқ. Бізге бақытқа жету үшін, тұрмысымызды түзету үшін бәріміз бірдей еңбекке кірісу керек. Қазіргі күннің ұраны «Еңбек!» болсын! Осы заманның бір белгісі: адамның мойны ешнәрсеге жар бермейді. Алты жылдай созылған соғыс, жалпы шаруаның күйзелгендігі жұртты әбден шар-

¹ Шаруашылық дегенді шаруалық деген сөзбен шатастыру жарамайды. Шаруашылық — экономический, шаруалық — хозяйственный.

шатты. Жастар бұл ретінен қарағанда өздерінің атын ақтау керек. Қайтпас қайрат, қажымас жігер керек. Жастар қай уақытта болса да, кеудесі түсіп, болашақтан үміт үзіп, жалқаулыққа салынбауы керек. Біз «болашақ жастардікі!» дейміз. Олай болса, жастар, көбінесе, болашаққа қарасын. Ілгергінің тағдыры солардың қолында екенін ұмытпасын.

Енді жастардың хұқықтары туралы. Қазақ ішінде бұл туралы осы күнге шейін болып келе жатқан көңілсіз істер бар. Кедейдің баласы оқымайды, кісілікке саналмайды, ел билеу істеріне қатыспайды, қашанда болса кедейлер жалпы ағымның сыртында қалады.

Қазақтың жастары ұлтшылдық заманында да мұндай қисық жұмыстарға қарсы болатын. Біздің жазушыларымыздың жазғандарын, ақындарымыздың өлеңдерін оқып қарасаң, олар ылғи ондай тәртіпті сөгетінін көресің.

Біздің жастардың ендігі ашылып отырған ұйымдары бұл мәселеге өте ашық көзбен қарауы керек. Бұрынғы тәртіпті шіріген тамырымен қопарып алып, анадай (жерге) лақтырып тастауы керек. Біздің ұйымымызда барлық еңбекші жастарға есік ашық.

Әсіресе, байларда жүрген жұмыскер балалар, жас жігіттер бар. Соларға көздің қырын салып, белсеніп іске кірісу керек. Бұл уақытқа шейін байлардың оларға істен келген жәбіршілігін жөю керек.

Біз қазақты түзеу керек, оны бақытқа жеткізу керек дегенде олардың байларын, билерін алмаймыз. Қазақтың ішінде залалды байлар, билер жүзден он-ақ. Өзгесінің бәрі еңбекші. Сондықтан өркеуде 5—6 адамның пайдасы бізге тым-ақ керек емес. Біз жалпы қазақтың еңбекшілері түзелсін, жақсылық көрсе бәрі тұтас көрсін дейміз. Бұл сөзге басында ақылы бар қазақ өзі де қарсы айтпайды.

КООПЕРАЦИЯ ҒӘМ ҚАЗАҚ ШАРУАСЫ

Жазушыдан:

Алты жыл төңкерісті басымыздан кешіріп, жетінші жылға аяқ басып отырмыз. Алты жыл ұдайымен арпалысқан заман болды. Ең әуелі сыртқы соғыс, одан кейін ішкі соғыс, одан кейін аштық, жұт — осының бәрі ел шаруасын өте күйзелтті.

Өткен өнеге болуға жарағанда, ол өнегеден сабақ ала білу біздің міндетіміз. Сыртқы, ішкі соғыстар басылып, жұрт шаруасына айналды. Ендігі совет өкіметінің алдында тұрған мәселе: халықтың шаруасын түзету, әсіресе, ауыл шаруасын күшейту. Бұл кітапшада қазақ шаруасының қазіргі халін тексеріп келгендегі біздің жасаған қорытындымыз: қазаққа кооперация ашу керек дегендік болды.

Бұл пікір дұрыс па, бұрыс па — оны сынау көптің ісі.

I.

Кооперация деген не нәрсе?

Кооперация деген қазақтың тілі емес. Бұл европаның сөзі. Қазақшылап кең мағынамен айтқанда кооперацияны «ұйым» деуге болады.

Ұйым әр түрлі: Жастардың ұйымы бар. Жазушылардың ұйымы бар. Басқа да ұйымдар болады. Кооперация шаруа ұйымы, шаруаның ішінде сауда-саттық жолындағы ұйым.

Кооперация ұйымы шыққалы көп заман болды. Ең әуелгі ұйымның жасалғанына жүз жылға жуықтап барады. Алғашқы кооперация ұйымы Англия патшалығында ашылды. Ашқан кісінің аты Роберт Оуэн деген еді.

Роберт Оуэн әуелде кедейдің баласы болған екен. Жас күнінен көргені мұңдық, мұқтаждық болыпты. Кө-

ңілі зерек жас баланың ойлаған ойы ылғи нашарлардың жайы болған да жүрген.

«Әй, өсіп, үлкен жігіт болсам!... Көрсетер едім дүниеге бір қызықты!» дейді екен жас Оуэн жолдастарына.

Роберт Оуэннің заманында Англияда бірінші от машинасы шыққан. От машина шыққаннан кейін шаруаның түрі танымайтын болып өзгеріп кетті. Бұрын қол кәсіппен күн көрген адамдардың көбі фабрик-заводқа жұмыскер болып кірді. Бұрынғы қолмен тоқитындық қалып, бұлардың орнын машина алды.

Фабрик-завод істеп шығаратын нәрсе көбейген сайын оны сататын саудагерлер де көбейеді. Саудагерлер байыған сайын жұмыскер халықтың халі нашарлана түсті.

Роберт Оуэннің өсе келе бар күші, бар қайраты осы саудагерлерге қарсы жұмсалды.

Роберт Оуэннің айтуынша саудагердің еңбегі жаңа бұйым туғызбайды. Бұл сөздің мағынасы — түсінікті қылып айтқанда былай: егін салушы адам әуелі жер жыртады. Сонан соң тұқым шашады, ол тұқым өсіп егін болады. Егінді орады. Одан кейін соғады. Бидай болады.

Бір десятина жерге 5 пұт тұқым шашылса, одан елу, алпыс пұт бидай түседі.

Адамның еңбегінің арқасында бес пұт бидайдан ақырында елу пұт бидай шықты. Қырық бес пұт артық. Міне, осы қырық бес пұт бидайды ғылым тілінде жаңа бұйым деп атайды. Бұл жаңа бұйым егін салушының еңбегінің жемісі.

Екінші мысал алайық. Біреу мал бағады. Ол малды суарады, шөп шабады. Қора салады. Қыс боғын күреді. Жазғытұры сиыр бұзаулайды.

Адамның еңбегінің арқасында бір сиыр екі сиыр болады. Бұл секілді өсімді де жаңа бұйым деп атайды. Бұл да еңбектің арқасында болады.

Үшінші мысал алайық. Жұмыскер фабрикаға жұмыс қылады. Кездеме (мата) тоқитын фабрикаға әуелі жүнжұрқа келіп түседі. Оны жұмыскер жіп қылып өреді.

Жіпті кездеме (мата) қылып тоқиды. Тоқылған кездемені бояйды. Содан кейін ол тоқыма киермендік нәрсе болып шығады. Әуелде құр жүн-жұрқа еді, жұмыскердің еңбегінің арқасында ақырында ол жүн-жұрқадан киермен кездеме шықты. Мұны да ғылым тілінде жаңа бұйым деп атайды. Бұ да адамның еңбегінің арқасында шықты.

Ал енді жоғарыда айтылған саудагерге келейік: Роберт Оуэннің айтуынша саудагер жаңа бұйым туғызбайды дедік. Бұлай деудің себебі: Саудагер бір нәрсені екі нәрсе қылмайды. Егер саудагер біреуден қырық тиыннан елу пұт бидай сатып алса, ол бидайды екінші жерге апарып, 70 тиыннан сатады. Пұт басы 30 тиыннан пайда қылады. Саудагер 50 пұттан 15 теңге ақша туғызды. Осы 15 теңге жаңа бұйым деуге келе ме, жоқ па?

Әрине, келмейді. Өйткені бидайдың саны көбейген жоқ. Бәрібір алғашқы 50 пұт сол бойымен қалды. Жалғыз-ақ пұт басына 30 тиыннан қосылды. Саудагердің апарған жеріне өзі апарса, ол 30 тиын бидай иесінің қалтасында болар еді. Сондықтан істің асылына келгенде, ол 30 тиын бидай иесінікі.

Біреу үйінде отырып 5 теңгеге бір тері сатады. Сол теріні былғары болғанда екінші саудагерден 20 теңгеге қайта сатып алады. Бір тері екі тері болған жоқ. Бірақ бұрынғыдан төрт есе қымбаттап кеткен. Мұның себебі не? Бұл да әлгідей бір саудагерден екінші саудагердің қолына түскен сайын қымбаттап, ақырында бағасынан 4 есе асып кетті.

Сауданың екінші жағын қарайық: фабрикте тоқылып сиса шығады. Бұл сисаның кезі 10-ақ тиын, саудагер 10 тиыннан сатып алды. Екінші біреуге ол 15 тиыннан сатады. Үшінші саудагер ауылға әкеліп 30 тиыннан сатады.

Бұл жолда жаңа бұйым туған жоқ, әуелгі сиса ауылға келгенде де сол бір кез бойымен қалды. Бірақ үстіне 20 тиын жиналып кетті. Егер ауылдың қазағы фабрикке өзі барып сатып алса, ол 30 тиынның орнына 10-ақ тиын төлер еді.

Бұл мысалдар ауызбен айтуға қандай оңай болса, олардың өмір жүзінде іске асуы сондай қиын. Бір қазаққа он кез сиса керек екен. Ол оны фабрикаға барса бір-ақ теңгеге алады екен, үйде отырса үш теңге төлейді екен. Жарайды, екі теңгені пайда қылу үшін ол қазақ ат жегіп қалаға бару керек. Аттың майы бар, жолдың шығыны бар, үйдегі жұмысын тастайды. Осының бәрі шығын. Әрине, бұл шығын екі теңгеден анағұрлым көп. Сондықтан қазаққа қалаға барып 10 тиыннан алғанша, үйінде отырып шығынданбай 30 тиыннан алғаны көп тиімді.

Қазақтың сататын нәрсесі де осы түрде. Ат терлетіп, шығын жұмсап, сиырдың терісін қалаға апарып 10 теңгеге сатқаннан, үйде отырып ол теріні 5 теңгеге бергені пайдалы.

Саудагерге жегізбейтін де айла бар. Ол айла — кооперация. Кооперацияның негізі — сауда. Кооперация саудагердің өз қаруын өзіне жұмсайды. Халық кооперация арқылы өз саудасын өзі істейді. Халықтың сайлаған адамдары қаладан өз бағасымен нәрсе алып келеді. Ауылдың жүн-жұрқа, тері терсегін қалаға алып барып, қымбат бағамен өткізеді. Жоғарғы айтылған саудагердің пайдасын халық өзі көреді.

Осы секілді халықтың ұйымын европа тілінде кооперация дейді.

II.

Ұйым дүкені.

Кооперация әлденеше түрге бөлінеді. Шаруаның ретіне қарай кооперацияның да түрлері өзгереді. Осы күнгі шаруашылықта, көбінесе, үш түрлі кооперацияның орны бар. Оқушыға түсінікті болу үшін біз бұл үш түрді өз алдына жеке-жеке қарамақпыз.

Бірінші немесе ең әуелгі шыққан кооперацияның түрі — ұйым дүкені деген.

Ұйым дүкені орысшалап айтқанда: «потребитель» дейді. Орыс қалаларына жақын жерлердің қазақтары потребительдің мәнісін әбден біледі.

«Потребитель» (қазақшалап айтқанда ұйым дүкені) ең әуелі Англияда шыққан. Англияда Рождельдін деген кішкене қала бар. Сол қалада он шақты жұмыскер жиылып, кісі басы елу тиыннан ақша жинап сауда ашады.

Әуелгі кезде бұларды жұрт мазақ қылған. Ешкім бұлардың ұйымына жазылмаған. Бірақ бұған Рождельдін жұмыскерлері қайғырмаған. Әрқайсысы кезекпен дүкенде қызмет қылған. Дүкен бірте-бірте өсе бастаған. Ақырында едәуір сауда жүргізетін орын болған. Рождельдін жұмыскерлері іс түзеле бастағаннан кейін дүкеніне приказчик жалдап алған. Сөйте-сөйте бұлардың дүкені біраз жылдан соң үлкен магазин болған.

Бұлардың кішкене дүкені ұлғайып, магазин болып кеткен себебі: ол ұйымға жазылған адамдардың бәрі де пәрсені сол дүкеннен алғандықтан, екінші, бұрынғы саудагерге кететін пайда дүкеннің өзінде қалғандықтан.

Мысалы: дүкен жүз теңгеге нәрсе әкеледі екен. Ол оны жүз жиырма теңгеге сатады. Екінші жолы жүз жиырма теңгеге нәрсе алады. Оны жүз қырық бес теңгеге сатады. Үшінші жолы жүз қырық бес теңгеге нәрсе алынады. Айдан айға, жылдан жылға ұйым дүкенінің қаражаты осылай өсе берген.

Оның бер жағында, бұл пайданың бәрі ұйымға жазылған мүшелердің қалтасында қалып отырған. Әрі пайда, әрі арзан! Сондықтан Рождельде жасалған кішкене дүкен жер жүзіне өнеге боларлық үлкен игілік іс болған.

Ұйым дүкенінің тәжірибесі Англияда басқа патшалықтарға да тарады. Осы күні Европада ұйым дүкендері нышылмаған жер жоқ.

Ұйым дүкенінің мақсаты: алынатын нәрсені арзандату. Жоғарыда айтып өттік, нәрсе неғұрлым көп саудагердің қолынан өтсе, солғұрлым бағасы қымбаттайды деп.

Ұйым дүкенінің нәрсені арзандататын себебі: бір қолдан алады да, бір қолдан сатады. Екі ортада саудагерлер кірісе алмайды. Сондықтан оларға төленетін артық баға ұйым дүкенінің өз қолында қалады. Ұйым дүкені халықтың өз ұйымы болғандықтан, әрине, нәрсенің бағасын халық арзан қояды. Өйткені бәрібір ол дүкеннің пайдасы да айналып келіп халықтың өз қалтасына құяды.

Әрбір ұйым дүкендері бірігіп өз ортасынан үлкен ұйым жасауға болады. Мысалы, барлық Англияның ұйым дүкендерінің ортасында кіндік бір ұйым бар.

Россияның барлық ұйым дүкендерінің ортасында да үлкен бір ұйым бар. Ол ұйымды орысша «Центросоюз» дейді. Қазақшалап айтқанда бұл сөз «Кіндікұйым» деген.

Осы күні барлық Қазақстан республикасының ортасында да үлкен бір ұйым бар. Бұл ұйым туралы ілгеріде толығырақ сөйлемекпіз, сондықтан бұл жерде тек атап қана кетеміз.

Үлкен ұйымдардың жасалуында көп пайда бар. Өйткені кішкене ұйымдар өз ауданынан шыға алмай, ілгері дәуірлей алмайды. Мысалы: Россия патшалығы Англиямен сауда жүргізетін болса, оған көп ақша керек, көп күш, көп қаражат керек. Кішкене ұйым дүкендерінің бұл қолынан келмейді. Үлкен ұйымдардың қолынан әбден келеді. Мысалы, жоғарғы айтылған «Центросоюздың» өз алдына жеке пароходтары бар, фабрик-заводтары бар. Бір өзінде әлденеше миллион тенге ақша бар. Толып жатқан қызметші, толып жатқан магазиндері бар. «Центросоюз» осы күні шет жұрттармен сауда жасап отыр. Кооперацияның жолында «Центросоюздың» жәрдемі күшті.

Қазақстан республикасында ашылып отырған осы «Центросоюздың» бөлімі. Бұл бөлім Қазақстан республикасының ұйым дүкендерінің кіндік ұйымы деп есептеледі. Қазақстанға деп ашылған ұйым. Губерналық ұйымдарға кіндіктен жіберілген нәрсені үлестіреді хәм өз ал-

дына жеке сауда қылады. Саудасы, көбінесе, мал, тері-терсек, жүн-жұрқа.

1922 жылғы сентябрьден бастап 1923 жылға дейін бұл ұйым мынадай нәрсе жиған:

мал	3479	кара
ет	27717	пұт
тері	39477	дана.
жүн	231437	пұт.
кыл	263132	пұт.
аң терісі	81808	дана.
бидай	6458926	пұт.

Жалпы Қазақстан ұйымдарынан басқа Қазақстанда губерналық ұйымдар бар. Әрбір губерналық ұйым өз алдына сауда жүргізеді. Бұлар қаладағы ауылдағы ұйым дүкендеріне нәрсе үлестіреді. Екінші жағынан мал, тері-терсек, жүн-жұрқа жинайды. Губерна бас сайын тексеріп қарағанда, олардың істеген саудасы мынадай: Семей губернасының кооператив ұйымы өткен жылы жинаған: бір жарым миллион пұт бидай, 279954 пұт ет, 164984 тері, 122891 пұт жүн.

Ақмола губернасының ұйымы жинаған: 145309 пұт бидай, 164702 пұт ет, 12800 пұт май, 97147 тері, 39634 аң терісі.

Орынбор губернасы: 21376 пұт бидай, 26846 пұт ет, 465 пұт май, 29940 тері, 13574 аң терісі.

Ақтөбе губернасы: 2466 пұт бидай, 35000 пұт ет, 37107 тері.

Орал губернасы: 34184 пұт бидай, 5776 пұт ет, 7715 пұт балық, 2519 тері-терсек.

Қостанай губернасы: 15888 пұт ет, 12418 тері-терсек.

Бөкей губернасы: 5700 пұт бидай, 32400 пұт ет, 450 пұт май, 12000 тері, 2000 пұт жүн-жұрқа.

Бұл цифрларға қарағанда Қазақстан республикасында кооперацияның жұмысы ілгері басып барады деуге әбден болады.

III.

Қарыз серіктігі

Кооперацияның екінші түрін қарыз серіктігі дейді. Орысша айтқанда оны: «Кредитная кооперация» деп атайды.

Кредитная кооперацияның бірінші туған жері — Германия. Германияда Англиядай емес мұжық көп болады. Мұжықтың шаруасы, тұрмысы қала жұмыскерлерінің тұрмысына анағұрлым бөлек болады. Мұжықтың мұң-мұқтаждығы өз алдына басқаша болады.

Мысалы: егін салатын бір мұжықтың соқасы тозды. Соқа сатып алайын десе, ақшасы жоқ. Атын сатып соқа алайын десе, көліксіз қалады. Бидайын сатайын десе, тұқымсыз қалады.

Кейбіреудің аты болып соқасы болмайды, кейінің аты болып, тұқымы болмайды. Осындай кемдік көрген шаруа адамы толып жатыр. Бұлар қысылғанда көбінесе ақшасы бар көршісіне барады. Ол көршісі берген қарызына екі есе, үш есе өсім алады. Мұжықтар залалды көбінесе осындай өсімқорлардан көреді. Сондықтан Германияда қарыз серіктіктері ашыла бастады.

Қарыз серіктіктерін бірінші ашқан Рейгейзн деген кісі. Рейгейзн деген жасынан қалада болып, мұжықтардың арасында өскен адам. Олардың хал-жайын өз көзімен көріп, олардың мұң-мұқтажын жүрегімен сезген кісі.

Рейгейзннің айтуынша ауыл шаруасындағы кедейлердің көбі еңбегін біреу жегендіктен емес, олардың өздері еңбек етпегендіктен кедей болып жүр дейді. Кедейдің еңбек етпейтін себебі: еңбегінің жанбайтынына көзі жетеді. Біреуден тұқым сұрап алу керек, біреуден ат сұрайды. Ақырында еңбектегіп салған егіннің көбін аналарға өсімге төлейді. Сөйтіп өмірінде шаруасы құралмайды. Ақырында мұжық: «Бір тенге тепкілесем де кетпейді, мың теңге қайтсемдағы бітпейді» дегенге түседі.

Ол еріншектікке салынады. Ұйқыға айналады. Сөйтіп кедей еңбектен шығады.

Қарыз серіктігін ашқандағы пайда: қаражаты жоқ үйлерге қарызға қолайлы ретпен ақша беріледі.

Мұқтаж үйлерге қарыз беру үшін бір қала болып ортасынан банк ашады. Бұл банкіге тілеген адамдардың бәрі де мүше болып жазылады. Әрбір мүше тиісті пай төлейді. Барлық мүшелерден жиналған пай банкінің түпкі қаражаты болып есептеледі. Осы қаражаттан керек уақытта банкіге жазылған адамдар қарызға ақша алып тұрады. Банк жай кісілердей екі есе, үш есе өсім сұрмайды. Банк көп болса жылында 6 тиын, 7 тиын өсім алады. Мұндай өсімді қай шаруа болса да көтере алады.

Әсіресе, нашар үйлерге банкінің пайдасы күшті. Мысалы: қазір алым төлеу керек. Нашардың қалтасында ақшасы жоқ. Бидайын сатайын десе, саудагер арзан баға береді. Біраз күтіп сатса, ол бидай екі-үш есе қымбатқа өтуі мүмкін.

Міне, осындай уақытта нашар банкіден қарызға ақша алады. Сонан соң бағасы келгенде бидайын сатып, банкіге қарызын төлейді. Банкінің басқа да пайдасы толып жатыр. Қалаға егін соғатын машина керек. Бір кісінің бұған шамасы келмейді. Банк бар. Банкіден ақша алып, машина сатып аласын. Тағы да бір мысал: біреудің қолында ақша бар. Ол оның қалтасында текке жатады. Ол ақшаны банкіге салып қоюға болады. Банкіден өсім алады.

Қарыз серіктігі, әсіресе, Германия патшалығында көп. Еуропаның барлық мемлекеттерінде осы күні қарыз серіктігі өте күшті. Олардың банкісінде мыңдаған, миллиондаған ақша бар.

Біздің Россияда да банк жұмысы соғыстан бұрын ұлғайып еді. Төңкеріс уақытында бұл жұмыс азырақ сөнуге айналды. Осы күні Россияда қарыз серіктігі тағы ұлғайып барады.

Қарыз серіктігі соғыстан бұрын Қазақстанда да көп

ашылды. 1917 жылы Орынбор губерниясында 450 қарыз серіктігі болды. Бұл серіктіктердің ақшасы әлденеше миллиондаған еді. Орынборда қарыз серіктіктерінің губерниялық кіндігі болды. Оны орысша «Народное дело» деуші еді.

Орал губерниясында 291 қарыз серіктігі болды. Ақтөбе губерниясында 1916 жылы 34 қарыз серіктігі, Қостанай уезінде 42 қарыз серіктігі болды.

Ақмола губерниясында 1915 жылы 163 қарыз серіктігі болды. Ақмоладағы серіктіктердің мүшелерінің саны 66506 адам, түпкі қаражаты 740423 теңге еді.

Бұл қарыз серіктіктері Қазақстанның жерінде ашылғаны болмаса, қазақ халқының арасында аз таралды. Азырақ Орал губерниясында қазақ ішінде қарыз серіктіктері ашылды. Басқа жерлерде атымен болмады деуге болады.

Осы күні Қазақстанда ауыл шаруасының банкісі ашылып отыр. Бұл банкінің түпкі қаражаты бір миллион теңге алтын. Қазіргі ашылып отырған ауыл шаруасының банкісін нағыз қарыз серіктігі деп атауға келмейді. Өйткені мұның ақшасын патшалық салып отыр. Қарыз серіктігі болғанда оның түпкі қаражаты мүшелердің өзінен жиналады. Әйткенмен осы күнгі ауыл шаруасының банкісі бұрынғы қарыз серіктіктерінің орнына жүреді. Бұрынғы қарыз серіктіктері қазір жоқ. Қазіргі ауыл шаруасына арналып отырған жалғыз ауыл шаруасының банкісі.

Бұрыннан кенже қалып, қенжелікке әдеттенген қазақ еңбекшілері бұл жолы да ескі әдетті қолдануы, әрине, жарамайды. Ашылып отырған банкіден қазақтың нашары тиісті сыбағасын алуы керек. Ел ішінде қызмет еткен азаматтар, кеудесі тек, жөн білетін жастар бұл жұмысқа кірісу керек.

Осы күні жалпы қазақ шаруасы күйзелулі. Алты жылғы ішкі-тысқы соғысты, үргін-сүргінді басынан кешіріп, қазақ шаруасы жаңа ғана қайта қадам басып келеді.

Бұл туралы толығырақ ілгеріде сөйлемекпіз. Қазіргі айтатынымыз ауыл шаруа банкісі осы күнгі шаруаға көрсетіліп отырған бірінші жәрдем. Бұл жәрдемнен қазақ шаруасы қапы қалмау керек.

IV.

Кәсіп ұйымдары

Кооперацияның үшінші түрін кәсіп ұйымдары дейді. Мұны орысша «производственная кооперация» деп атайды.

Кәсіп ұйымдары көбінесе Россияда ашылды. Кәсіп ұйымдарының өз-өзі тағы да бірнеше түрлерге бөлінеді. Кәсіп ұйымдарының дүние жүзіне шыққан себептері: адамның еңбегін біріктіру мақсатымен.

Мысалы: әрбір үй сиыр сауады. Сауып алған сүтін әрқайсысы өз алдына ұқыптайды. Сиырдың сүті әуелі ішу үшін керек, онан соң май алу үшін керек. Бірақ қолмен былғағанда майдың жартысы сүтте кетеді. Оның үстіне ол май таза болып шықпайды. Соңғы кезде сүттен май айыратын машина шықты. Осы күні сүт пісетін заводта бар.

Европада Дания, Голландия, Швейцария деген патшалықтар бар. Осылардың бәрі май сатып күн көреді деуге әбден болады. Бұлар сүтті заводта пісіп майын алады. Қалған сүттен «сыр» деген ірімшік жасайды. Майды да, сырды да сатып ақша қылады.

Қазақтың сүт-майы сату түгіл жеуіне де жетпейді.

Міне, осындайда кәсіп ұйымын ашуға әбден келеді. Орыстар арасында бұл секілді кәсіп ұйымдары былай ашылады: бір қала болып жиылып, ортасынан сүт пісетін завод салады. Заводтың басына іс білетін кісілер қояды. Содан кейін әрбір үй сауған сүтін заводқа апарып отырады. Заводта кімнің неше шелек сүт әкелгені жазылып отырады. Ай сайын яки болмаса жыл аяғында есеп болады.

Әркімге заводқа әкелген сүтіне қарай май береді, «сыр» (ірімшік) береді.

Ал, егер ол майды сату керек болса, онда ұйым атынан оны қымбат өтетін жерге алып барады. Ақшасын жоғарғы тәртіппен тағы бөліп алады, я болмаса ұйымды күшейтуге салады.

Россияда май заводтары Сібірде көп болды. Қазақстанда май заводтары аз ашылды. Бұдан былай бұл жұмыс үлкен ескеретін істің бірі болу керек. 1917 жылы біздің бүкіл Қазақстанда 1587191 бұзаулы сыр болды. Бір бұзаулы сыр жазына 44 шелек сүт береді. Бір шелектен бір жарым қадаққа жақын май түседі. Майдың қадағы 30 тиыннан қойғанда 1587191 сиырдың сүтінен түскен май 29329101 теңге алтын болады.

Әрине, осы күні қара малдың саны азайды. Жиырма тоғыз жарым миллион алтын теңгені алып болмайды. Бірақ мұнша ақша бұрын да алынбаушы еді. Бұл тек мөлшер ғана. Егер қазақтың ішінде сүт пісетін заводтар ашылса, ол заводтардың пайдасы мыңдаған емес, миллиондаған алтын болуында дау жоқ.

Сүт заводтарынан басқа да кәсіп ұйымдарының түрлері бар. Мысалы: біреу арбашы екен. Жалғыз өзі ол кәсіпті жүргізуге шамасынан келмейді. Үш-төрт арбашы бірлесіп, ұйым жасайды.

Екінші мысал: біреуге үй керек. Жалғыз өзінің шамасынан келмейді. Үй салу деген жұмыс тегінде бір кісінің қолынан келетін іс емес.

Ең кем дегенде екі кісі, үш кісі керек. Құнбатыс Еуропада «үй салатын кооперация» деген ұйым бар. Ол ұйымның істейтін ісі: әуелі біреуіне бәрі жиылып үй салады, содан кейін екіншісіне салады. Сөйтіп бірінің күшінің аркасында бірі пайдаланып, бәрі де үйлі болады.

Бұл секілді ұйымның шет жағасы қазақ ішінде осы күні де бар. Қазақ мұндайды помыш (үме) дейді. Бірақ қазақтың «помышы» мен жоғарғы айтылғанның түрі бір емес. Кооперация болғанда қашан үй салып біткенше, ол

ұйымның барлық мүшесі шығынды бір жерден ұстайды. Бәрінде бір үйдің жаны секілді күшін де қаражатын да қосып жібереді.

Бұдан басқа да кәсіп ұйымдары толып жатыр. Бірігіп тері истейтін ұйым болады. Бірігіп егін салатын ұйым болады. Бірігіп ұсталық құратын ұйымдар болады. Мұндай ұйымдардың барлығы кәсіп ұйымдары деп аталады.

Қазақ ішінде кәсіп ұйымдары болмаса да, қол кәсібі өткен уақытта өте көп болды.

V.

Қазақстан шаруасының мөлшері.

Кооперацияның үш түрін айтып өттік. Бұл үш түрлі кооперацияның барлығы бір жерде туған жоқ, әр қайсысы әр жерде тұрмысына, шаруасына қарай шықты. Қалалы жерде адамы көп Англияда ұйым дүкендері шықты. Мұжығы көп Германияда қарыз серіктігі ашылды, Россияда кәсіп ұйымдары көп туды.

Қазақстанның шаруасы да өз алдына бөлек шаруа. Біздің тұрмыс өзгеруге бет қойды. Бірақ ескілік әбден жоғалып, жаңалық орнығып кірген жоқ. Ескі тұрмыстың іздері жоғалып барады. Жаңаның түрі кіріп келеді. Біздің осы күнгі шаруамызды ғылым тілімен айтқанда әрелдік шаруа дейді.

Біз қазір қазақ шаруасында кооперация ашу керек дегелі отырмыз. Кооперация шаруа ұйымы деп жоғарыда айтып өттік. Олай болса, біздің шаруамыз қанша, қандай түрде, шаруамыздың ауданы, мөлшері қандай? Осыны білу бірінші міндетіміз. Мұны білмей, Қазақстанда ешбір кооперация жасай алмаймыз. Ең әуелі Қазақстан шаруасының мөлшеріне келейік: 1916 жыл, 17 жыл Қазақстан шаруасының ең ұлғайған жылдары.

1917 жылғы Қазақстанда 4109209 десятина егін салынды. Десятина басы 20 пұттан есептегенде 83984182 пұт астық түсті. Пұт басы 70 тиыннан қойғанда (13-жыл-

дың бағасы) барлық астықтың бағасы 58788927 теңге болады.

1917 жылы Қазақстанда мұнша мал болған:

жылқы	3941146	қара
ірі қара мал	5507636	»
ұсақ қара мал (қой-ешкі)	13123257	»
түйе	644024	»

Қазақ малы жылында мынадай өсім береді:

жылқы	20	процент*
ірі қара мал	30	»
ұсақ қара мал	29	»
түйе	20	»

Орыс малының өсімі былай:

жылқы	13	процент
ірі қара мал	28	»
ұсақ қара мал	35	»
түйе	13	»

Осы мөлшермен есептегенде Қазақстанның бір жылғы өсімі былай болып шығады:

Жылқыдан 653116 қара өсім, оның бағасы 35921380 теңге. Ірі қара малдан 1587191 қара өсім, оның бағасы 76185168 теңге. Ұсақ қара малдан 4885526 қара өсім, оның бағасы 34198682 теңге. Түйеден 119389 қара өсім, оның бағасы 7163340 теңге. Барлығы: 153468570 теңге.

1913 жылғы баға бойынша жылқының құны 55 теңгеден, сиырдың бағасы 48-ден, қой 7-ден, түйе 60 теңгеден есептелді.

1917 жылы Қазақстанда 1587191 бұзаулы сиыр болған. Бір сиыр жазында 44 шелек сүт береді, бір шелектен бір жарым қадаққа жақын май түседі. Май қадағы 13-жылы 30 тиын болған. Осы есеппен санағанда барлық Қазақстандағы сиырдың сүтінен түскен май 29329101 теңге болады.

* Процент былай жазылады: %. Бір процент жүздің бір бөлігі деген сөз. 20% процент жүздің 20 бөлігі, 30% процент жүздің 30 бөлігі, нәм сол секілді.

Қазақстаннан 17 жылы мынадай жылқы терісі шыққан: 394115 дана, бағасы 1182345 теңге.

Сиыр терісі	881222 дана;	бағасы	4405 110 теңге.
қой терісі	4593444 »	»	3444 855 »
түйе терісі	64402 »	»	322 010 »

Барлығы 5132879 дана; бағасы 9354320 теңге.

Жылында өзі өлгені бар, қасқыр жегені бар, соғымға, қонаққа сойылғаны бар, Қазақстан малы былай қеміген:

жылқы	10%
қой	35%
сиыр	16%
түйе	10%

1917 жылы Қазақстанның барлық қойынан 970000 пұт жүн, түйесінен 210000 пұт жүн, барлығы 1180000 пұт жүн түскен. 13 жылы қой жүнінің пұты 5 жарым теңге, түйенің жүні 8 жарым теңгеден болды. Барлық қой мен түйенің жүнінің бағасы 7210000 теңге болды.

1911 жылы бүкіл Қазақстанда 7600000 пұт балық ауланған. Мұның бағасы 12000000 теңге. Соғыстан бұрын Қазақстанның өнеркәсіп шаруасынан (фабрика, завод, қол кәсіп) 7913000 теңге пайда түскен.

Жоғарыдан бері айтқан цифрлардың қорытындысы былай болып шығады: жылында егін шаруасынан түскен пайда: 58788927 теңге.

Мал шаруасынан түскен пайда:

малдың өсімі	153468570	теңге.
май	29329101	»
тері	9 354320	»
жүн	7 120 000	»

Барлығы 199331991 теңге.

Балық шаруасынан түскен пайда: 12 000 000 теңге.

Кәсіп шаруасынан түскен пайда: 7 913 000 теңге.

Барлық Қазақстанның пайдасы: 278 033918 теңге алтын.

Жоғарғы айтылған цифрдың бәрі мөлшермен алынып отыр. Бұған қарағанда қазақ шаруасының ауданы, оның шамасы, мөлшері жылында — 278033918 теңге пайда түсуге жарайтындығы көрінеді.

VI.

Қазақ шаруасының өткендегі һәм қазіргі халі.

Қазақстан республикасының халқы, көбінесе, ауыл шаруасымен тұрады. Сондықтан біздің болашағымыз үшін қазіргі ауыл шаруасының халін білу өте қажет. Түпкілікті ауыл шаруасы Қазақстанда екі түрге бөлінеді. Оның біреуі егін салушылық, екіншісі мал бағушылық. Дұрысын айтқанда бұл екі түрдің арасына дәлдеп жік салуға болмайды. Жалпы шаруаны ұзын бір шынжырға ұсатсақ, шынжырдың бір басы таза егін шаруасы, екінші жағы таза мал шаруасы деп айтуға әбден болады. Бірақ егін салатындық қай жерде бітіп, мал бағатындық қай жерден басталатынын айту қиын. Сондықтан ұғынуға жеңілдік болу үшін Қазақстан шаруасын үшке бөлсек те жарайды. Бірінші түр — егін салу, екінші түр — мал бағу, үшінші түр — аралас шаруа. Аралас шаруада мал бағу да бар, малмен қатар егін салу да бар.

Қазақстанның шаруасын үшке бөлу топырағына қарағанда да дұрыс болып шығады. Қазақстанның топырағы да үшке бөлінеді. Егерде қазақ жерін ұзыннан екіге тілсек, ұзын үш тілім жер шығады. Бұл үш тілім жердің солтүстігі қара топырақ, оңтүстігі сары топырақ, орта бөлігі қоңыр топырақ болады.

Қара топырақты жер — егін салатын жер. Сары топырақта мал бағады. Қоңыр топырақта аралас шаруа.

Барлық Қазақстанның жерінің ауданы, Сырдария мен Жетісуды қоспағанда, екі миллион шаршы шақырым. Соның ішінде:

егін салатын жер 400 000 шаршы шақырым.
 мал бағатын жер 1200900 » »
 аралас шаруаның жері 400000 » »

Бұл цифрларға қарағанда біздің жердің үштен екісі өлі мал бағу шаруасының пайдасында екендігі көрінеді.

Қазақстанда, Жетісу мен Сырдарияны қоспағанда, 850 мыңнан артық үй бар, $4\frac{1}{2}$ миллионнан аса жан бар.

Бұл үйлер мен жанды отырған қонысына қарай бөлгенде былай келеді:

Қандай жерде	үй	жан
Егін салатын жерде	450000	2 500 000
мал бағатын жерде	220 000	1 100 000
аралас шаруалы жерде	180 000	900 000
Барлығы	850 000	4500 000

Бұл цифрларға қарағанда Қазақстанның халқының жартысынан көбі егін салу шаруашылығында екендігі көрінеді. Егін салатын, көбінесе, орыс халқы. Мал бағатын қазақ жұрты. Әйткенмен соңғы жылдарда қазақ жұрты да егін салуға кірісті. Сондықтан егін салу шаруасы жылдан-жылға ұлғайып барады.

1920 жылы Қазақстанда 3300850 десятина егін салынды.

Бұл егін жеріне қарай былай бөлінеді.

Қара топырақты жерде 3030560 десятина
 Қоңыр » » 256390 »
 Сары » » 13900 »

Жұртқа бөлгенде бұл егін былай келеді:

Қазақ жұрты шашқан 505 880 десятина
 Орыс һәм басқа жұрттар 2794970 »

Егін шаруасы көп құрал, көп күш тілейді. Жұмыскерсіз, соқасыз егін салу мүмкін емес. Сондықтан егін шаруасының халін сипаттайтын нәрсенің бірі: ауыл шаруасының құрал-аспаптары.

Барлық Қазақстанда 203650 соқа бар, 235210 борона бар. Қазақ жерінің жалпы үлкендігін алғанда һәм қазіргі ауыл шаурасының мұқтаждығын ескергенде, бұл цифр, әрине, аз. Бірақ ауыл шаруасының қазіргі керегіне қолдағы құрал әбден жетеді. Әйткенмен соңғы 4-5 жылдың ішінде бұл құрал тозды, сынды, көбі жұмысқа жараусыз болып қалды. Сондықтан бұл құрал түзеуді, жамауды керек қылады.

Соңғы жылдарда жалпы шаруаның күйзелуімен бірге егін шаруасы да өте азайды. 1920 жылғы егін шаруасының түрі мен қазіргі халін салыстырып қарасақ, мынадай айырма шығады.

Губернелер	1920 жыл	1922 жыл	қанша процент кеміген
Ақмола	821510	334 930	59%
Қостанай	569 900	240 010	58%
Орынбор	659 110	280 590	57%
Семей	719 400	352 690	53%
Бөкей	22 540	11950	47%
Ақтөбе	364 000	243 130	33%
Орал	159 540	136 090	17%
Торғай	2250	1910	13%
Адай	5100	5100	—
Барлығы	3300850	1630850	51%

Бұған қарағанда соңғы екі жылдың ішінде егін шаруасы екі еседен артық кеміген. Егін шаруасының соңғы жылдарда кейін кету себебі бір жағынан ашаршылық, екінші жағынан жұрттың құралы тозып, көлігі азайғандық.

Ал енді мал бағу шаруасына келейік: мал бағу қазақ жұртының әзірге түпкілікті шаруасы. Қашан біздің ел фабрика-завод салып, әбден отырықшы болғанша, мал бағу қалмайды. Мал бағудың осы уақытта да жойылар, жойылмасы екі талай. Өйткені фабрик-завод болу үшін тері-терсек, жүн-жұрқа һәм басқа сол секілді шикі бұйымды беретін мал шаруасы.

Біздің осы күнгі айтып жүрген сөзіміздің бірі қазақ жұртының отырықшылығы туралы болса, онда да бәрі-бір мал жоғалмайды. Қазіргі замандағы Австралия, Америка секілді жұрттың мал шаруасы олардың отырықшылығына қарамай-ақ ұлғайып отыр. Адамшылықтың ілгері басуы мал бағуды жоюға тірелмейді. Қайта сол малды көркейтуге тіреледі. Сондықтан Қазақстанда мал шаруасының ілгері басуы жалпының тілегі болу керек. Көптің күші сол тілекке қарай бейімделу керек.

Қазақстанның ілгергі уақыттағы мал байлығын жоғарыда айтып өттік. Сондықтан бұл жерде біз соңғы жылдардағы қазақ малының халін тексереміз. 1920 жылы Қазақстанда барлығы 13192370 қара мал бар еді. Бұл мал губерне басына бөлгенде мынадайдан келеді:

Ақмола губернесінде	4484670	қара
Семей »	2921360	»
Орынбор »	1211 860	»
Қостанай »	1183520	»
Ақтөбе »	1091950	»
Орал »	864860	»
Бөкей	407900	»
Адай уйезінде	729100	»
Торғай	297150	»
Барлығы	13192370	қара

Губернелердің ішінде бәрінен малы көп губерна Ақмола губернесі. Қазақстанның малының 34% -і Ақмолада.

Жоғарғы айтылған малды түлікке бөлгенде былай келеді:

Қай түлік	саны	жалпы малдың қанша проценті
Қой-ешкі	6996 000	53
Қара мал	3300 000	25
Жылқы	2310 000	17
Түйе	660 000	5
Барлығы	13 200 000	100

Соңғы жылдарда мал шаруасы өте күйзелді. Соғыстан бұрынғы шаруаны былай қойып, 1920 жылмен салыстырғанда мал шаруасы екі есе төмендеді.

1922 жылы барлық Қазақстанда 7397770-ақ қара мал қалған. Губерне сайын мал былай азайған:

Орынбор губернесінің малы	70%	азайған
Ақтөбе	»	70% »
Торғай	»	67% »
Қостанай	»	61% »
Ақмола	»	45% »
Бөкей	»	43% »
Орал	»	40% »
Семей	»	26% »

Бұл цифрларға карағанда мал бағу шаруасы егін шаруасынан анағұрлым көп күйзелген. Мал шаруасының құралы мен пайдалануы да кем болып отыр. Қазақ жылқысы әлі күнге дейін тебінмен күн көреді. Қазақ жұрты шөп шабатын машинаны әлі іске асырған жоқ. Қазақстанда әрбір жүз үйге 6,5 шөп шабатын машина келеді. Алты жарым машинамен жүз үйдің шаруасы біте ме? Сондықтан мал шаруасының халі де көңілдегідей деуге болмайды.

VII.

Қазақстан шаруасының беталысы.

Қазақстан шаруасы жылдан-жылға өзгеріп келеді. Малдың саны азаюы, егін салушылық көбеюі, жаңа кәсіптер шығуы — осының бәрі үлкен өзгерістің белгісі. Бұл секілді өзгерістер әрбір халықтың басынан кешкен уақиға. Шаруаның өзгерісі — тарихтың сыны. Мұндай өзгерісте халық не жер жүзінен жоғалып кетеді, не екінші рет қайта дәуірлегенде шаруасы бұрынғыдан орнықты тәртіпке түседі.

Қазақ шаруасы қанша күйзелгенмен, қазақ жұртының іргесі аман қалып отыр. Бірен-саран жерлерде болмаса, жалпы қалың ел әлі сау, Қазақ кедейленді, бірақ

жер жүзінен өшіп кеткен жоқ. Қазақта баяғыдай мыңдаған жылқы, жүздеген сиыр жоқ. Әйткенмен ендігі қалған шаруасын ілгері бастыратын қоры қалды. Жұқа болса да жұрнағы бар. Алты жылғы аударыс-төңкерістен қазақ шаруасының ұттырғаны қанша көп болса, ұтқаны да сонша көп. Қазақ шаруасының саны кемісе де, сапасы асылдануға бет қойды. Бұрынғы шалқасынан қарап жатып, малды өз бетімен қоя беріп, жататындық қалып, шаруа еңбекке түсті, еңбексіз ешнәрсе түпкілікті емес екеніне қазақтың көзі жетті. Тұрмыс қызыл тілдің үшімен емес, ақ білектің күшімен түзелетінін көзі көрді. Бұрын 10 сиырды мал деп есептемейтін қазақ енді бір сиырды мал етті. Еңбегін сіңіріп, жалғызды асырауға кірісті.

Еңбектің жүрген жері күшті. Еңбек түбінде шаруаны бір көркейтеді. Қазақ еңбектің керектігіне түсінді.

Төңкеріс заманының ең үлкен берген пайдасы осы.

Бұдан былай біздің шаруамыз қалай барар екен? Қандай беталыс ұстар екен? Бұл мәселе қазіргі уақытта көптің ортасында шешілмей тұрған әңгіменің бірі. Қазақ отырықшыл болу керек дегенді айтып жүрміз. Қазақ фабрик-завод салуға айналу керек дейміз. Мұның бәрі өз заманында бола жататын нәрселер. Қазіргі алдымызда тұрған сұрау: ауыл шаруасының жайы. Болашақ та ауыл шаруасына тіреледі. Сондықтан Қазақстандағы ауыл шаруасының тағдырын дұрыстап болжау үлкен жұмбақ.

Ауыл шаруасының жолы көбінесе табиғи заңдармен жүреді. Бір жағы адамның күші, еңбегі болса, екінші жағы жаратылыстың жасалуы. Бұлай болғандықтан біздің шаруаны сөйлегенде Қазақстанның жаратылысын да еске алу керек. Қазақстанның солтүстігі қалымша қара топырақ деп жоғарыда айтып өттік. Қара топырақты жерде, әрине, үлкен егін шаруасы тууға тиісті. Оңтүстіктің сары топырағында егін салу қазіргі халде өте қиын. Бірен-саран жерлерде болмаса оңтүстік түгелімен малдың жері. Сондықтан осы күнгі көшпелі қазақ оңтүстікте көпке дейін көшпелі болып қалуы мүмкін.

Отырықшылдық солтүстіктен басталуға тиісті. Отырықшылдық бір жылда, екі жылда туатын нәрсе емес. Отырықшылдық өз алдына бір дәуір. Бұл дәуір қазірде туып келеді. Бірақ әбден туып жеткен жоқ. Ғәм жетуге алыс та. Енді он жылдарда, жиырма жылдарда қазақтың бірсыпырасы отырықшылдыққа айналар. Осы күнгі солтүстік Қазақстанның шаруасы соған қарай бейімделіп келеді.

Әрбір шаруаның ілгері басатын шарттары бар. Ауыл шаруасының ілгері басатын шартының бірі — айырбас яки осы күнгі халықтың тілімен айтқанда сауда-саттық. Бұл мәселе туралы біз ілгеріде сөйлемекпіз.

Қазірде сауданың арқасында ауыл шаруасына кіргелі отырған өзгерістерді көрсетіп өтейік:

Қашанда болса сауда-саттықты мал шаруасы туғызады. Шағын шаруа өзін-өзі асыраудан артылмайды. Оның бер жағында шаруа неғұрлым еңбек негізіне құрылса, солғұрлым сауда-саттығы көп болады.

Бұрын қазақ шаруасы қанша молайғанмен оның алыс-берісі онша зор емес еді. Қандай ауқатты қазақ қойының жүнін сатып, сиырының сүтін сатып пайда табушы еді. Оның малын көбінесе маңайындағы қонсылары пайдаланушы еді. Пайдаланған ақысына ол қонсы малды байға асырап беруші еді. Байдың жұмысын тегін істеп, оның жұмсағанына жүруші еді.

Соңғы жылдарда бұл тұрмыс едәуір өзгерейін деді. Дүниенің көбі есепке түсті. Осы күні бай тегін беруден тоқталуға айналды. Артығын сатып ақша қылады. Ақшаға жаңадан мал алады. Машина алады. Шаруасын молайтады.

Қазақтың кедейі де бұрынғыдан өзгеріп келеді. Бұрынғы байға телміруді тастап, көбі өз бетімен еңбек етуге кірісіп келеді. Бұрынғы «бай береді» қалып, әркім өз қотырын өзі қасуға айналып келеді. Шаруаға еңбек кірген соң кедейдің еңбегі іске асты. Кедей кәсіпке айналды. Қазақтан бірте-бірте жұмыскерлер табы шығып келеді.

Әсіресе, солтүстік жақта осы өзгерістің көбі бар. Мұның бәрі бұрын қазақ ішінде болмаған нәрсе.

Бұл секілді өзгерістер қазақ шаруасында сауда-саттықты тудырғалы отыр. Қазақтан саудагерлер шығып келеді. Сауда капиталы¹ деген қазақ ішінде капитал туып келеді. Әсіресе, соңғы жылдардың ішінде мынау шаруашылықтың жаңа саясаты жарияланған бері саудагерлер көбеюге айналды. Қазақ ішінде сауда капиталы ылғи саудагерлердің қолында. Бұл саудагерлер көбінесе ноғайдың, орыстың байларынан құралған. Аздап қазақтан да бар.

Сонымен, қазақ шаруасы өзгеруге бет алды. Оның белгісі: шаруаға еңбек кірді. Еңбек негізіне құрылған шаруа да, сауда да күшеймек.

VIII.

Ауыл шаруасында сауданың орны

Сауда — айырбас. Айырбассыз ешбір шаруа тұра алмайды. Ең алғашқы кезде, бұдан әлденеше мың жылдар бұрын адам баласы осы күнгідей сауданы білмеген. Ол кезде нәрсеге нәрсені айырбастап күн көреді екен. Мысалы: біреуде тері бар, бидай жоқ. Біреуде бидай бар, тері жоқ. Біреуіне бидай керек, біреуіне тері керек. Терісі бар бидайы бармен айырбас жасайды. Айырбастың арқасында бірінде жоғын бірінен алады.

Нәрсені нәрсеге айырбастап күн көрген адам баласының тұрмысы өте қиын болған. Себебі: біреуге бір нәрсе сатып алу керек болса, ол базарға өз қолындағы нәрсесін алып шығуы керек. Мысалы: біреудің бір нәрсесі бар екен. Ол нәрсесін бидайға айырбастағысы келеді. Бірақ бидайы бар кісі бидайын теріге айырбастамайды. Оған

¹ Европа тілінде «капитал» деп жалпы байлықты айтады. Фабрик-завод, ақша-осының бәрі капитал. Капитал негізіне құрылған шаруаны капитализм дейді. Капитализм заманында еңбек еткен жұмыскер пайданың азын алып, еңбектенбеген, бірақ капиталы бар бай пайданың көбін алады.

жүн керек. Сондықтан терісі бар адам ол теріні әуелі жүнге айырбастап, содан кейін жүнді беріп, бидайды алу керек.

Осы секілді нәрсеге нәрсені айырбастағандықтан өте қолайсыз болған. Сол себепті адам баласы ақшаны ойлап шығарған. Ақшаға айырбасталмайтын нәрсе жоқ. Дүниенің бәрін ақшамен алуға болады. Сондықтан жұрт ең әуелі өз нәрсесін ақшаға сатады да, содан кейін ақшасына өзіне керек нәрсені алады. Нәрсеге ақшаны айырбастағандықты сауда дейді.

Қай ел болсын оның шаруасында сауда жұмысы үлкен істің бірі. Егін салушыға бидайын сату керек. Мал бағушыға малын, жүн-жұрқасын, тері-терсегін сату керек. Бұлар сатылмаса шаруа ұлғаймайды. Мысалы: егін салушы қазақ егінін сатып пайда көрмесе, ешкім онан астық сатып алмаса, оның еңбектенген жұмысынан еш нәрсе шықпайды. Онда ол ең көп болғанда өзіне ішермендік шашып, одан артық еңбектенбейді. Артық еңбектенбесе, әрине, шаруа да ұлғаймайды.

Мал шаруасын алайық: күнбатыс Европада мал шаруасын кәсіп орнына жұмсайды. Малдың сүті, жүні, терісі — осының бәрі ақшаға сатылады. Швейцария деген патшалықта бір сиырдың өз бағасынан бір жазғы келтіретін пайдасы екі есе артық болады. Мысалы: сиыр жүз теңгелік болса, оның жазғы сүтінен, майынан 200 теңге пайда түседі.

Қазақтың мал шаруасы көбінесе санын көбейту. Қазақ малынан тиісті пайда ала алмайды. Қазақтың жылқысының, түйесінің, сиырының, қойының сүті, майы өз жеуінен артылмайды. Қазақ мал шаруасынан түскен бұйымды ұқсатпайды. Сондықтан қазақ шаруасы ілгері баспайды. Қазақ малының өнгенінен емес, өлгенінен пайда көреді. Тері сатып алатын ақшасы өлген малдың сілекейі ғана. Тірі малдан пайда шығарып, тірі малдан Швейцарияның жеріндегідей ақша алып отырған қазақ аз.

Мал егін салған жерлерде ғана тірідей көп пайда келтіреді. Екі аттың күшімен бес десятина егін салуға болады. Бес десятинадан 20 пұттан жүз пұт астық түседі. 25 пұтты тұқымға жібергенде 75 пұт таза пайда. Егін салмай, құр мал бағатын жерлерде екі ат жазында, әрине, 75 пұт астық таппайды. Пайдасы сол — оны жаздай бағу керек. Сондықтан қазақ шаруасының көп пайдасы текке кетеді. Мұның бәрі сауда-саттықтың жоқтығынан. Сауда-саттық болмағандықтан қазақтың көп нәрсесі тегін. Қазақ қымызды, айранды сатпайды. Бұлай болудың себебі, әрине, қазақтың баяғыдан бері қеле жатқан «қонақасы» әдеті. Бірақ көп себептің біреуі сауданың жоқтығынан деп айтуға да болады. Ауылда қымызды бай бермегенмен, бәрібір сатып жатқан жер жоқ. Қымыз ақша болатын қалалы жерде ешбір қазақ тегін қымыз бермейді.

Осы күні біз Россияда отырып неше мың шақырым жерден келген Американың сүтін ішеміз. Ол сүт кішкене қанылтыр ыдысқа құйылған. Жан-жағы бітеулі. Қанша уақыт тұрса да бұзылмайды. Американың мұжығы сүтін әкеп, Азияда сатып отыр. Қазақ қымызды Америкаға апарып неге сата алмайды? Осы күні қымызды бөтелке шыныға құйып, бұзбай әлденеше жылдай сақтайтын амал шыққан.

Сондай қылып қазақ та жұмыс жүргізсе, бір бие жылында бір құлын тапса, қымызымен екі құлын табар еді.

Айта берсе айтатын сөз толып жатыр. Жоғарғы қымыз туралы алынған мысал ең ұшқары мысал. Қымыздан басқа да қазақ шаруасының босқа кетіп жатқан түрлері толып жатыр. Жоғарғы айтылған тері де, жүн-жүрқа да — бәрі ешбір жерде дұрыстап ұқсатылып отырған жоқ.

Осының бәрі сауданың жоқтығынан.

Қазақстанда сауданың кем болған себебінің бірі — жолдың жоқтығы. Жол деп біз бұл жерде шойын жолды айтамыз. Шойын жол болмай сауда күшеймейді. Мысалы: Торғай уезінен я Ақмола уезінен теріні шойын жол-

ға дейін көлікпен алып бару, ол терінің өз бағасынан қымбатқа түседі. Жүз шақырым, мың шақырым жерге кедей жалғыз сиырының терісін сатуға алып бара ала ма? Сондықтан сауда мекемелері тасымалға жеңіл шойын жол үстінде болады. Шойын жолсыз жерде жөнді сауда жоқ. Әрі сауда, әрі алыс-беріс болмағандықтан ондай жерлерде шаруа оңды емес.

Қазақстанда шойын жол әңгімесі өз алдына жеке мәселе. Ол мәселе туралы әлденеше кітап жазуға болады.

Сондықтан біз жол туралы осымен ғана қанағаттанбақпыз.

Жалғыз-ақ бұл жерде айтатын сөз: әрбір шаруа неғұрлым алыс-беріс көп болса, солғұрлым ілгері басады. Сондықтан қазақ шаруасының алыс-берісін көбейту керек. Саудасын күшейту керек.

IX.

Қазақстанның бұрынғы һәм қазіргі саудасы.

Әлгінде айтып өткен шойын жолдың жоқтығы, қазақ даласының өзінше бөлектік халі, қазақтың басқаша тұрмысы, әдеттері Қазақстанда өзінше бөлек сауда туғызды. Қазақстанда үнемі сауда жоқ. Біздің саудамыз анда-санда бір келеді. Бұл секілді сауданы жәрменке дейді.

Өзгерістен бұрын Қазақстанда 150-ден аса жәрменке бар еді. Мұның 70-ке жуығы ірі жәрменкелер болушы еді. Губернеге бөлгенде жәрменкенің саны былай келуші еді.

Ақмола губернесінде мынадай	43 жәрменке
Семей » »	35 »
Ақтөбе » »	18 »
Орал » »	16 »
Орынбор » »	12 »
Бөкей » »	6 »

Көбінесе жәрменкелер сентябрь айында болушы еді. Онан соң март кезінде, онан кейін шілдеде. Күзді күні жәрменкелердің көп болатын себебі: күз қазақ қой қыр-

кады. Күз семіртіп сататын малдарын сатады, жазды күнгі терілер бар.

Жәрмеңкелер ұзақ болып жүрді. Қоянды, Тайынша, Ойыл, Темір жәрмеңкелері ай, ай жарымдап созылып жүрді. Орынбордың түбіндегі «Меновой» жәрмеңкесі 4 айдай ашық болушы еді.

Қазақстанда болған ең үлкен жәрмеңкелер:

Орынбор жәрмеңкесі 1910 жылы 12738544 теңгеге сауда еткен.

Ақмоладағы:

Петровская » » 5970909 теңгеге сауда еткен

Константинская » » 3781746 »

Семейдегі

Қоянды » 1908 жылы 3713000 »

Ақтөбедегі:

Темір » 1913 жылы 2218393 »

Ойыл » » 2500000 »

Оралдағы:

Колмаков (Князь) » 1176571 »

Қостанай жәрмеңкесі 1913 жылы 2555159 теңгеге сауда еткен.

Торғай » » 1544945 »

Жәрмеңкелерде сатылатын нәрсе көбінде бір қалыпты болған. Қысқаша есептегенде мынадай нәрселер:

1) Мал: жылқы, сиыр, қой, ешкі, түйе.

2) Мал шаруасының бұйымдары: қойдың жүні, түйенің жүні, ешкінің түбіті, жал, құйрық, шикі тері, ет, шекпен, тоқымалар, киіздер.

3) Егін шаруасының бұйымдары: ұн, бидай, сұлы, арпа, шөп, ет, шекпен-тоқымалар.

4) Еуропадан келетін бұйымдар: кездеме, былғары, былғарыдан істелген нәрселер, ыдыс-аяқ, темірден істелген нәрселер, шай, қант, темекі һәм басқалар.

5) Азиядан келетін бұйымдар: кілем, Бұқар, Хиуа, Персиядан келетін нәрселер — кептірген жемістер, мак-та (хлопок), әбзел-саймандар.

Бұдан басқа жәрмеңкелерге арба, тарантас, шана, дөнгелек, киіз үй һәм сол секілді нәрселер келетін.

Бұл нәрселердің жәрмеңкелерге қанша келгендігін төмендегі цифрлардан білуге болады.

Жәрмеңкенің аттары	мал	мал шаруа-шылығының бұйымдары	Егін шаруа-шылығының бұйымдары	Еуропадан келген нәрселер	Азиядан келген нәрселер	Басқа нәрселер
Петровская (Ақмола)	3552418	—	—	2417891	—	—
Константи́нская (Ақмола)	1566870	—	—	1914876	—	—
Тайынша (Ақмола)	72125	—	—	101913	—	—
Коянды (Семей)	1650563	265781	25000	1771656	—	—
Темір (Ақтөбе)	1823483	—	55670	336240	—	—
Ойыл (Ақтөбе)	1003200	901794	198000	1074750	80250	511040
Қостанай	1215705	113310	249700	672500	51700	146164
Торғай	618750	129130	36190	673355	25100	62430
Соломиха-Жалпақтал (Орал)	166 087	—	13750	69700	—	2000

Бұл цифрларға қарағанда базарға келетін бұйымның жартысынан артығы мал болатындығы көрінеді. Базарда Европа нәрселерінің барлығына да алушы табылмайтын. Әкелген нәрселердің ішінде қайтатыны да болатын. Мұндай болудың себебі: айдалып келген малдан базарға түскен европа бұйымдары қымбат сатылғандықтан.

Төменгі цифр жәрмеңкелерге келген нәрселердің қанша сатылғанын көрсетеді:

Жәрменкелердің өты	әкелінген	сатылған
Хан жәрменкесіне (Бөксейде, 1914 жылғы)	2025000 теңгелік	840000 теңгелігі
Қолмаков (Князь) (Оралда, 1910 жылғы)	1 349500 теңгелік	1128750 теңгелігі
Темір (1911 жылғы)	1639500 »	1331750 »
Ойыл (1911 жылғы)	1583500 »	941500 »
Константиновская (1912 жылғы)	3060000 »	1915 000 »
Петровская	3784250 »	2418 000 »
Тайынша	1 000 000 »	330 000 »

1918 жылдан 1922 жылдың араларында жәрменкелердің бәрі жабылып қалды.

Шаруашылықтың жаңа саясаты шыққаннан былай жәрменкелер қайта ашыла бастады. Ең әуелі күнбатыс Қазақстандағы жәрменкелер: Ойыл, Темір, Орда (Бөкей губернесі).

Ойыл жәрменкесі октябрьдің бірінен бастап, ноябрьдің біріне дейін созылады. Сауда мекемелері Ойылда 66666 алтын теңгелік нәрсе жинаған. Жәрменкеге әкелінген нәрселердің жалпы бағасы 100000 теңгелік алтын.

Темір жәрменкесі 7 июньнен бастап, 20 июньге дейін созылады. Темір жәрменкесінде сауда мекемелері барлығы 100000 теңгелік алтынға нәрсе жинаған. Бұл нәрсенің ішінде көбінесе мал, тері-төрсек, жүн-жұрқа. Жәрменкеге әкелінген нәрселер: кездеме, һәм басқа ұсақ-түйектер. Бұлардың жалпы бағасы 120000 теңге болған.

Ең алғашқы жылы жәрменкелер көңілдегідей болып өтпеді.

Олай болудың себебі: төрт жылдың ішінде халық та тосырқап қалды. Оның бер жағында жәрменкеге келген сауда мекемелері де аса ұқыптылық, саудагерлік көрсете алмады. Халық болсын, сауда мекемелері болсын ең алғашқы кезде түсіне алмады. Қазақтың нәрселері бұл жәрменкелерде, тіпті, арзан өтті. Мысалы: бөздің кезі 30-40 теңге болғанда, қойдың құны 600-700-ақ теңге болған.

Қазақ бір қойын сатып, 10-15 кезден артық ала алмаған. Үстіміздегі өтіп бара жатқан жыл былтырғыдан тәуірлеу болды.

Биыл Ойыл жәрмеңкесінде мынадай нәрселер жиналды:

Жүн	29551 пұт
тері	2833 —>—
қой	3765 кара
басқа малдар	386 —>—

Сауда мекемелері һәм жай адамдар 136357 теңгенің нәрсесін әкелген. Оның ішінде кездеме 212616 кез, қалғаны өзге нәрселер:

жүн	28038 пұт
тері	1815 дана
қой-ешкі	3057 караа
басқа малдар	1239 —>—

Барлық жиналған нәрсе алтынмен есептегенде 154671 теңгелік.

Базарға әкелінген нәрселер: кездеме, егін, мал шаруасының бұйымдары һәм басқа нәрселер. Бұлардың жалпы бағасы алтынмен есептегенде 102700 теңге.

Күншығыс Қазақстанның жәрмеңкелері биыл ғана ашылды. Оның ішінде баяғыда атақты болған Қоянды жәрмеңкесі де ашылды. Бірақ бұл туралы біздің мағлұматтарымыз аз. Күншығыстағы жәрмеңкелер алғашқы жылы аса көңілдегідей болып шықпады. Мұнан былай Қазақстанда жәрмеңкелер дәуірлеуі мүмкін. Соңғы жылдарда шаруаның жалпы халі күйзелсе де, қайтадан ілгері басуында сөз жоқ. Қазақстанда жәрмеңкенің болашағы үлкен.

Жәрмеңке дұрыс болып жасалуы үшін сауда мекемелері бірлесіп, қызмет істеу керек. Кооперацияның қызметі де сауда мекемелерінен кейін қалмау керек.

Х.

Сауда жұмысында кооперацияның орны hәм Қазақстанда бұрынғы болған кооперацияның түрлері

Жоғарыда біз кооперацияның шаруа ұйымы екенін айттық. Оның әр түрлі шаруаларда өзінше жасалғанын айттық. Қазақ шаруасын да қысқаша айтып өттік. Ендігі біздің алдымызда тұрған сұрау: қазақ ішінде қандай кооперация ашу керек деген.

Бұл сұрау осы кітапшаның басынан бергі сөйленіп келе жатқан сөздің қорытындысы. Бұған жауап беру үшін өте сақтық керек. Сондықтан біз қазақ ішінде бұл уақытқа дейін ашылып келген кооперация ұйымдарын азырақ сынап өтпекпіз.

Осы күні Қазақстанда барлығы 497 кооперация ұйымы бар. Оның ішінде 20-ы ірі ұйымдар, қалғаны ұсақ ұйым дүкендері. Ұйым дүкендерінің ішінде 25-і қазақ арасында ашылған.

Бұл ұйымдар губерна бас сайын бөлгенде былай келеді:

Семей губернесі	145	кооперация ұйымы
Ақмола »	121	»
Орал губернесі	85	»
Костанай губернесі	53	кооперация ұйымы
Орынбор »	45	»
Ақтөбе »	25	»
Бөкей »	8	»

Қазақ ішінен ашылған 25 ұйымның 18-і Ақмолада, 7-уі Бөкей губернесінде. Қазіргі ашылып жүрген ұйымдар болсын, бұрынғысы болсын қазақ ішінде кооперация әлі жөндеп орнаған жоқ.

1917 жылы Ақмола губернесінде Атбасар уйезінде жүзден аса ұйым дүкендері ашылды. Келесі жылы Қызылжар, Омбы уйездерінде қырықтан аса кооперация ұйымы ашылды.

Атбасарда барлық ұйымдардың ортасынан кіндік ұйым ашылды.

Ол кіндік ұйымның аты «Бірлік» деп қойылды. «Бірлік» 1920 жылға дейін өмір сүріп келді. Одан кейін «Бірлік» тоқталды. «Бірлік» жабылысымен оған жазылған жүзден аса ұйым дүкендері де жоғалды.

«Бірліктің» басында тұрғандар адал, жақсы жігіттер еді. Сондықтан бұлар өз заманында халыққа көп пайда келтірді. Кездеме жоқ күнде жұртқа кездеме алып берді. Тері-терсек, жүн-жұрқасын қымбат бағамен сатып берді. Жалғыз-ақ «Бірліктің» кемшілігі: «Бірлік» елдегі ұйым дүкендеріне аса дұрыстап көзінің қырын салмады. Елдегі жұмыс қалай болса солай жүріп жатты. Ұйым дүкені дегеннің көбі тек қағаз жүзінде ғана болды. Ыңғайлы, епті жігіттер елден көп пайда түсіріп алды. Бір тәуір киінген қазақ келеді де: «мен бір болыстың уәкілімін, біз кооперация ашамыз, маған нәрсе бер»— дейді. Кооперацияның мүшелері төлейтін пай ақшаны сол жерде өз жанынан салады. Сөйтеді де ол ыңғайлы жігіт «Бірліктен» нәрсе алады. Бірақ алған нәрсесін елге апарып, кооперацияға салудың орнына, саудагерше жұртқа сатып береді. Әрине, пайдасын өзі көреді.

Бұл секілді «кооперация» болуға тиісті емес, мұндай «кооперацияның» пайдасынан зияны көп. Мұндай кооперация көп өмір сүре алмайды һәм өткеннің тәжірибесі бұл сөзді қуаттап отыр. Атбасар уезінде осы күні бұрынғы кооперацияның орнында түк те жоқ.

Екінші кооперацияның жасалған жері Қызылжар мен Омбы уезі дедік. Бұл екі уездің шектескен жерінде Есілкөл деген станция шойын жолдың үстінде тұрады. Осы Есілкөлде әлгі айрылған қырық шақты кооперативтің ұйымы болды. Бұл ұйымды «қазақ» деп атаушы еді. «Қазақтың» жасалу тәртібі «Бірліктен» гөрі өзгешелеу болды. «Қазақ», «Бірлік» құсап кіндік ұйым (союз) деп аталған жоқ. «Қазақ» құр кооператив ұйымы деп қана аталды. Қалған қырық шақты ұйымдар «Қазақтың» дү-

кендері деп аталды. Барлық ақша «Қазақта» болды. Барлық жұмысты оның басындағы адамдар биледі. Кооперативке жазылған жұрттың бәрі осы «Қазақтың» мүшесі болды. Билік те бір жерде, қаражат та бір жерде. Бұл секілді ұйымды орыстар «көп дүкенді кооператив» дейді. «Қазақтың» құрылысы «Бірліктің» құрылысынан анағұрлым ыңғайлы болды. Ен ыңғайлы жері: кім болса сомен кооператив ашты деп нәрсе ала алмайтын еді. Нәрсені ұйымның өзі таратып, әр дүкенге қойған приказчик есебінде «Қазақтың» өз адамы болушы еді. Бірақ «Қазақ» ұйымы да көпке бармады. О да «Бірлік» жабылған кезде жабылып қалды. Бұдан басқа да дүние жүзіне шыққан қазақ ұйымдары болды. Семейде «Уақ қарыз серіктігі» деген кооператив ұйымы болды. Бұлардың бәрі де көңілдегідей іс жүргізе алған жоқ.

Қазақ ішінде ашылған ұйымдардың жалпы кемшілігі: олардың түпкі негізі орнықты болмады. Бір ұйым бір ай өмір сүреді, біреуі бір жыл. Ақырында бәрі де іске аспай шықты.

Мұның былай болуында көп себептер бар. Қазақ әлі бұл секілді жұмыстарға үйреніп жеткен жоқ. Қазақ ішінде шаруа ұйымдары жаңа нәрсе. Қазақтың оқыған азаматтарының көбі шаруа жұмысын менсіне қоймайды. Бұл уақытқа дейін шаруа әңгімесіне қазақтың екінші, үшінші қатарда оқығандары ғана қатысып келді.

Қазақ ішінде кооперация ісіне қатысып жүрген азаматтар жабайы ғана адамдар. Кооперацияны іргелі қызмет көріп, бұл жұмысқа белсеніп кірісіп жүрген кісі аз. Сондықтан біздің бұл уақытқа дейін жасап келген кооперациямыз тиіп-кетті қылып істей салған ермек. Сондықтан кооперация қазақ ішінде жөнді болмай отыр.

Қазақ ішінде істелетін істің көбі оқыған жігіттермен істеледі. Мұндай істің бір кемшілік жері: оқыған адам көп нәрсені өз ойына салып шешеді. Өзінің жүрегіне ұнап, қиялына әдемі орнаған жұмысты халық та ұғатын шығар деп түсінеді. Сондықтан шын өмірмен бұл санас-

пай, шын өмір мұның қиялына жанаспай, екі ортада жүрген адамдар өз емес. Қазақ ішінде ашылған кооперация да мұндай аурудан сау болған жоқ.

Айта берсе осы секілді кемшіліктер толып жатыр. Оның көбі айтпай-ақ белгілі, бірақ белгілі екен деп айтпай қою үлкен қате. Қатені сөйлеу ұят емес, қатені айтпай, денеде сақтап жүрген ұят.

Алты жылғы төңкерісті басымыздан өткізіп, енді жетінші жылға аяқ басқанда шаруа жұмысына қоян-қолтық кіріскелі отырмыз. Біздің бар болашағымыз шаруада. Қазақтың шаруасы көбейсе жұмысының бәрі түзеледі. Сондықтан күштің көбін шаруаға салу керек.

Қазақ жұрты қызметкері көп халық емес. Біздің іс менгеріп, өз бетімен жөн білетін адамдарымыз өте аз. Жастар болса жаңа ғана көтеріліп келеді. Солай болғандықтан әрбір адамды абайлап алу керек.

Бұрынғы уақытта біздің шаруа жұмыстарымыз қалай болса солай жүріп жатса, енді оны тоқтату керек. Істің бәріне тәртіп, бәріне лайықталған жөн, нұсқа керек. «Сабасына қарай піспегі» деген сықылды қазақ шаруасының өзіне лайықтап жөн-жоба табу керек. Әйтпесе қанша піскенмен қазақ даласынан май шықпайды.

Қазақ әлі отырықшы болған жоқ. Шаруасының түрі көбінесе мал бағу. Кәсіп қазақ ішінде әлі аз. Міне, осы нұсқамен қазақ ішінде кооперация мәселесі де шешілуге тиісті.

Қазаққа қандай кооперация керек? Біздің ендігі жауап беретін ең үлкен мәселеміз осы.

XI.

Қазаққа қандай кооперация керек.

Біздің ойымызша қазақ ішінде кооперация ұйымын ашқанда ең әуелі осы күнгі шаруасынан үлгі алу керек. Әрине, болашақта қазақ шаруасы өзгереді. Оған біздің

күмәніміз жоқ. Сонда да қазіргі шаруа бәрінің негізі. Не басталса да осы күнгі шаруадан басталады.

Жоғарыда көрсетілген цифрларға қарағанда Қазақстанның ұлт байлығының үштен екісі мал шаруасынан құралады. Сондықтан біздің алдымызда тұрған үлкен мәселе: мал шаруасының байлығын дұрыстап ұқсату. Қазақта мыңдаған тері бар, Қазақстан жылында мыңдаған тірі мал сатады. Осының бәрі қазірде көбінесе саудагердің қолында. Міне, осыны кооперацияның жолымен сату керек. Бұл — бір.

Екінші: қазақ жұрты өзінде фабрик-завод жоқ болса да, осы күні фабрик-заводсыз күн көре алмайды. Қазақтың үстіндегі киіп отырған киімі, ыдыс-аяқ, құрал-сайман — осының бәрі де фабрик-заводта істеліп шыққан нәрселер. Бұл нәрселер қазақ ішіне үш қол, төрт қол, кейде бес-алты қолдан өтіп барады. Әрине, екі ортада әр саудагер пайда қылады. Ақырында қазақтың қолына нәрсе өз бағасынан әлденеше артыққа түседі. Осы нәрселерді кооперация жолымен сатып алатын қылу керек. Бұл — екі.

Үшінші: жалпы нашар көбейді. Нашардың көбінің еңбектенейін десе де еңбекке кірісерлік мұршасы жоқ. Біреу егін салайын десе, аты жоқ. Біреудің тұқымы бар, бірақ жер жыртатын құрал-сайманы жоқ. Мал бағатын нашардың халі де осылай. Нашардың жалғыз сиыры жұттан өледі. Нашар жалғыз сиырына шөп шауып бере алмайды. Мұның себебі не? Нашарда шөп шабатын шалғы жоқ, шалғысы болса, шөп таситын арбасы жоқ. Арбасы болса көлігі жоқ. Нашарға шаруасын түзету үшін қарыз ақша керек. Ол ақшаны нашардың алатын жері жоқ. Амалсыз нашар байға еңбегін сатады. Нашар өз бетімен еңбегін жүргізу үшін оған қарызды арзан бағамен беру керек. Мұны істейтін кооперация. Міне, бұл — кооперацияның үшінші жұмысы.

Ауыл шаруасының осы үш түрлі мұны үшін қазақ ішінде кооперация ашылуға тиісті. Бұл уақытқа дейін

қазаққа деп арналған кооперативтердің көбі не орыс қалаларында, не шаһарларда ашылып келді. Нағыз қазақтың өз аулында ашылған кооператив жоқ. Айтты-айтпады: қазақтың аулын алып қарасақ, кооперация жолында қиыншылықтар толып жатыр.

Осы күнгі қазақтың аулы көп болса 20-25 үй, әйтпесе он шақты үйден аспайды. Оңтүстік жақта қазақ ауылдарының едәуірі жалғыз үйден де болады. Әрине, мұндай ауылда күнде сауда-саттық жасайтын дүкен салуға болмайды. Айналасы он үйдің саудасы үшін дүкен өмір сүріп тұра алмайды. Өйткені он үй дүкеннен күнде нәрсе алып тұрмайды.

Он үйдің сататыны да шағын болуға тиісті. Жаздай үй басы бір тоқтыдан сойған күнде де он-ақ қойдың терісін сатады. Жүн-жұрка жағынан да он үйдің беретіні шамалы. Бұл айтылғанның бәріне қосымша он үйлі ауыл ертең бір жерге көшіп кетуі мүмкін. Онда дүкен не қылмақшы? Бірге көшіп жүре ме? Я болмаса жұртта қала ма? Көшіп жүрсе ол дүкеннің саны қаншама? Егер жұртта қалса, көшіп кеткен ауылдан кісілер келіп жүре ала ма? Бұл секілді сұрауларға жауап беру мүмкін емес.

Ал енді мынау іске келейік. Дүкен болған соң оның приказчигі болады. Оның алынған, сатылған нәрсені жазып отыруы керек. Мұның бәріне кісі керек. Ол кісілер тегін қызмет етпейді. Оның бәріне ақша төлеу керек. Әрине, бұл шығын да әлгі он үйдің мойнына түседі. Бұл түскен шығын сатылған нәрсенің пайдасынан өтелуі екі таллай. Өйткені сауда аз болады деп жоғарыда айттық.

Сонымен әңгіменің ақырғы нәтижесі былай болып шығады. Қазақтың осы күнгі аулында жеке өз алдына кооперация ашуға болмайды. Қазақ ішінде кооперация ашу үшін әлденеше ауыл болып бірігу керек.

Бір болыс ел яки онан да көп ауыл жиылып бір кооператив жасау керек. Осылардың бәрінің ортасында бір-ақ ұйым болсын. Мұндай ұйымды елдің орта жерінен салу керек. Ұйымның өз алдына салынған үйлері болу ке-

рик. Нәрсе салатын магазин, жүн-жұрқа салатын сарайлары болу керек. Ұйымның басында елден сайлап қойған адамдар тұрады. Бұл адамдар айында, жылында бір қабат сайлаған халықтың алдында есеп береді. Мұндай ұйымды үш-төрт кісі басқара алады. Біреуі нәрсе сататын болады, біреуі әртүрлі ұйымдардың қағазын жазып отырады. Енді біреуі жалпы іске басшы болып жүруге болады.

Ұйым бір жерге салынғаннан кейін сол жерде өмірінше қалу керек. Көшкен ауылмен бірге көшудің ешбір қажеттігі жоқ. Егер ұйым көшпей бір жерге орнығатын болса, түбінде сол жер қала болып кетуі де мүмкін. Ең әуелі ұйымға сайланған адамдар орнайды. Ұйымның тұрған жерінде мектеп салынуы мүмкін. Бара-бара бұл жерде агроном, аурухана һәм басқа халыққа пайдасы мол мекемелер орнауға мүмкін. Сөйте-сөйте ұйым ақырында үлкен қала болып кетуі ғажап емес.

Ұйымға көп ауыл қарағаннан кейін ұйымның қаражаты да мол болуға тиісті. Ұйым күнде сауда жүргізіп тұруға да шамасы келеді. Ұйым тұрған жерде өзінше шағын базар ашылуға да болады. Жұмасында бір яки екі жұмада бір базар болып тұрса халық шаруасының бұйымдарын сатып, дүкеннен керек нәрсені көбірек алуға болады. Көп халықтың ортасында болғаннан кейін мұндай дүкеннің шығыны да аз болады. Он үйге бір теңгеден келетін шығын, мың үйге бір тиыннан-ак келеді.

Осы күні совет үкіметі ауыл шаруасын ілгері бастыру үшін банк ашып отыр. Банкіден несиеге халыққа ақша беріледі. Сол берілетін ақшаны осы секілді кооперативтің қолына тапсырып қоюға болады. Халыққа кооперация арқылы несие дұрыс берілер еді. Кооперативте отырған адамдар кімнің мұқтаж, кімнің нашар екенін білуге тиісті. Олар елмен араласып отырады. Сондықтан халықтың пайдасын бұлар басқалардан гөрі жетігірек біледі.

Халық барлық жүн-жұрқа, тері-терсегін осы коопе-

ративке сату керек. Алатын нәрселерді тағы осы кооперативтен алу керек. Сонда бұл пайданың бәрі кооперативте қалады. Кооператив айналып келгенде халықтың өз қалтасы.

Осындай кооперативті әр жерде ашуға болады. Іс жөнделген сайын кооператив те күшейе береді. Күшейе келе бұлар ортасынан кіндік ұйым жасауға болады. Кіндік ұйымдардың жұмысы, әрине, анағұрлым үлкен болады. Онда бұлардың пайдасы, тіпті, күшті болуға тиісті. Үлкен жәрмеңкелерде мұндай ұйымдар өзара бірігіп іс жүргізеді. Ұлғая келе ұйымдар фабрик-завод салдыруға болады. Ондай нәрсе бұрынғысынан да арзандайды.

Қысқасынан айтқанда ұйымның пайдасы көп. Жұмыс істеліп, іс жөндіккен сайын ұйымның артықтығы көріне бермекші. Пәлен былай, түген алай болады деп көп сөйлеудің де қажеттігі жоқ.

Соң өзінен-өзі әр нәрсе тәртіптеледі. Ұйымның ішкі жұмыстары: нәрсені қалай сату керек, есепті қалай жасау керек. Қандай сауданы істеп, қандайды істемеу керек. Мұның бәрі іс жөнінде көрінеді. Бұл секілді нәрселерге осы бастан калып пішуге болмайды.

Не нәрсені түзетсе де, бұзса да өмір біледі, тұрмыс біледі. Тұрмысқа, өмірге жағымсыз нәрселер жоғалады. Тұрмыстың, өмірдің туғызғаны қалады. Әсіресе, шаруа жұмысында тұрмыспен есептесу өте қажет. Сондықтан бұл арада ел ішінен кооперация ашу туралы жалпы ғана айтуға болады.

Қазақтың мал байлығы, жер байлығы есепсіз. Сол байлықтың бірін қазақ әлі жөндеп ұқсатқан жоқ. Алдымызда асқар таудай жұмыстар тұр. Ол жұмыс бір кісінің қолынан келмейді. Көптің қолынан келеді. Көп ұйымдасса бір нәрсеге шамасы келеді. Саны көптің бәрі көпке қосылмайды. Қазақ ішінде осы күнгі ең керек ұйым кооперация ұйымы. Бұл ұйым қазақ шаруасын ілгері бастырады. Сондықтан кооперация ашылуы керек. Ел болып іске кірісетін уақыт жетті.

Ел ішінде кооперацияны қалай ашу керек

Қазақ ішінде мұндай жұмыстар өте қиын. Оның себептері: қазақ тілі үкімет тілі деп есептелмегендіктен, яғни (приговор) болсын, басқа керек қағаздар болсын — осының бәрі орыс тілінде басылып келді. Қазақтың көбі орысша білмейді. Қазақша білгеннің оқуы іске аспайды. Қазақ еріксіз тілмаш іздейді. Оған ақша төлеу керек. Тілмаш ауылда болса жақсы, болмаса тілмашты әуелі табу керек. Әрине, бұл секілді тәртіппен қазақ ешнәрсе шідіре алмайды. Сонымен, бастаған жұмысы іс болмай қала береді. Осы күні қазақ тілі заң бойынша басқа тілдермен теңеліп отыр. Қазақстан республикасында қазақ тілі үкімет тілі деп есептеледі. Қазақ бұдан былай өз тілінде жазса да тиісті мекемелерде алына береді. Сондықтан жұмыстың бұл жағы әбден жеңілденді деуге болады.

Екінші қиыншылық: қазақ ішінде іс білетін адал адам аз. Қай халық болса да кем-кетіксіз емес. Әр жұртың өз басында бір ауруы бар. Біздің ауруымыз: ел ішіндегі ру партиясы. Ол партияға кірген адам әділ, адал болмайды. Өз жағының жеңуін іздеп қандай түзу деген кісілер көріне қисық жұмыс істейді. Осындай қисық істер жұмысқа көп бөгет. Сондықтан ел ішінде адал қызмет істейтін адамдарды іздеу керек.

Қазақ ішінде көп мектептер ашылып жатыр, ашылмақшы да. Бұл мектептерде жас қазақ жігіттері мұғалім. Осы мұғалімдерді кооперация жұмысына пайдалануға әбден болады. Мұғалім кооперативте үнемі қызмет істемесе де көп көмегін тигізе алады. Мұғалім жөн-жоба көрсете алады. Елдің өз сайлайтын адамдары өз алдына, мұғалімдерді пайдалану өте қолайлы. Бұл туралы кооператив ашатын жерлерде дұрыстап ойлану керек.

Ал енді кооператив ашудың тәртібіне келейік. Осы күні әрбір губерnelік шаһарларда, әрбір уездік қала-

ларда кооперативтің кіндік ұйымдары бар. Ел ішінде кооператив ашарда осы ұйымдармен қатынасу керек.

Ең әуелі ауылдың кісілері жиналады. Барлығы жиналып қаулы жасайды. Мысалы былай деуге болады: «Біз пәлендей болыстың, пәлендей ауылдың қазақтары, осыншама үй иесі бірігіп, кооператив ұйымын ашпақшы болдық. Ұйымға кіретін кісілер мынадай: (ұйымға кіремін дегендердің аты һәм әкесінің аты жазылады)».

Бұл секілді қаулыны қазақ «приговор» деп те айтуы мүмкін. Олай деуден де көп қате жоқ. «Приговор», «қаулы» деген екі сөздің айналып келгенде жалпы мағынасы бір. Жалғыз-ақ біреуі қазақша сөз.

Кооператив ашарда оған кіретін үйлер ақша төлейді. Бұл секілді ақшаны мүшелік пай деп атайды. Мүшелік пайдың мөлшерін ең алғашқы жиналғанда көптің өзі белгілейді. Үй басы бір теңгеден салуға да болады. Бес теңгеден де, он теңгеден де салуға болады.

Мүшелік пайдан ұйымның түпкі қаражаты құралады. Мысалы: бір ұйымға жүз үй жазылса үй басы 5 теңгеден салса, 500 теңге қаражат болады. Осы 500 теңгемен ұйым жұмысын бастайды. 500 теңгеге алып келген нәрсені 600-ге сатар. 600-дің нәрсесін 700-ге сатар. Сөйте-сөйте ұйымның қаражаты көбейеді. Оның үстіне ұйымға тілеген адамдар артынан да жазылуға хұқығы бар. Олардың төлейтін пай ақшасы болады. Осының бәрі ұйымның қаражатын көбейте беруге тиісті.

Көбінесе ұйым сауда жұмысынан пайда көруге тиісті. Ұйым өзінше саудагер есебінде. Бірақ саудагер тапқан пайдасын өз қалтасына салады. Ұйымның пайдасы көптің ортасына түседі.

Көрсетілген тәртіппен қаулы жасалып, пай ақшасы жиналғаннан кейін елдің ортасынан адамды сайлап, қаладағы кіндік ұйымға жіберу керек. Ол адам кіндік ұйыммен сөйлесін, соның жәрдемімен елде жасалған қаулыны бекітіреді. Ұйымның жұмысы жазылған бір қағаз болады. Бұл қағазда ұйымның не істейтіні, қай жерде тұ-

ратыны, қалайша сауда-саттық жүргізіп, қалайша өмір сүретіндігі — бәрі жазылады. Бұл қағазды елден сайланған адамдар қол қойып, бір данасын кіндік ұйымда қалдырады да, екінші данасын елдегі ұйымда сақтайды.

Ұйымға мүше болып жазылған адамдардың бәрі бұл жобамен танысуға тиісті. Ұйымды басқаруға үш-бес кісіден артық сайлау керегі жоқ. Бұл адамдар жыл сайын халықтың алдында есеп беріп отырады. Жақпаған адамды түсіріп тастап, оның орнына жаңадан сайлау халықтың еркінде. Бұл басқарушы адамдардан басқа ұйымға тексеруші адамдар сайланады. Мұны тексеруші комиссия деп атайды. Тексеруші комиссияның міндеті — анда-санда ұйымның жұмысын қарап қою. Қандай кемдік, қандай ұнамсыз істер бар, соның бәрін тексеруші комиссия ұйымның мүшелеріне баяндап отырады. Тексеруші комиссия өзі қисық жұмыс қылса, онда оның өзін түсіріп тастау я болмаса сотқа беру мәселесі жалпы мүшелердің ортасына түседі. Ауылдағы ұйым мен қаладағы ұйым ылғи қатынасып тұру керек. Қаладан іс білетін, жөн көрсете алатын жігіттер келіп ұйымға нұсқау беріп тұруы керек. Мұндай қатынас, әсіресе, алғашқы кезде өте қажет. Қандай ауыр жұмыс болса да қолға алған соң жеңілденіп кетеді. Қазақ ішінде жөн білетін пысық жігіт аз емес. Адал ниетпен қызмет етсе, елге пайда келтіретін жұмыстың бірі — осы кооперация. Бұл жұмыс неғұрлым ел ішінен дұрыс кісі табылса, солғұрлым ілгері баспақ.

Қазақ шаруасының осы күнгі халі өте күйзеліңкі. «Алма піс, аузыма түс» дегенмен ешкім саған тегін байлық сыйламайды. Қолымыздағы барды іске ұқсатсақ, бір халықтан кем болмас едік.

Қазақ еңбекшілері, ел қамын жеген азаматтар, ел ішіндегі ақ көңіл, адал жігіттер, бәріне де бұл жұмысты өскеретін уақыт жетті.

ЖАСТАРМЕН ӘҢГІМЕ

I

Біздің тұрмыс

Дүние есеппен жаралған. Әр нәрсенің есебі бар, заңы бар, мөлшері бар.

Мысалы: адам өмір сүру үшін тамақ ішеді. Ауамен дем алады. Ұйықтайды. Киім киеді.

Мұның бәрін адам еріккеннен істемейді, еріксіз істейді. Істемесе, өмір сүріп, бұл дүниеде тұра алмайды, өліп қалады.

Сондықтан киім іздегендегі, тамақ іздегендегі адамның есебі: өмір сүру.

Жалпы халықтың тұрмысы көп адамдардың тұрмысынан құралған. Жалпының тұрмысында да есеп бар. Есепсіз тұрмыс — соқыр тұрмыс. Біз осы күні елдің тұрмысын өзгерту керек дейміз. Неге өзгерту керек, осы күніміздің несі жаман? Қандай кемшіліктері бар? Тұрмысты қайтіп өзгертеміз? Бізге қандай тұрмыс керек? Өзгерткенде, есебіміз не? Табатын қандай пайдамыз бар?

Тұрмыс туралы сөз қозғағанда біздің ең әуелі жауап беретін сұрауларымыз осылар. Осыған жауапты беріп алып, әрі қарай сөйлеу керек. Бұлай болмаса сөз құрғақ әңгіме болып шығады.

Біздің ойымызша қазақтың осы күнгі тұрмысы өзгеруге тиісті. Дұрысын айтқанда қазақ еңбекшілерінің тұрмысы күннен-күнге, жылдан-жылға өзгеріп келеді.

Бұл пікірді дәлелдеу үшін мысалдар келтірейік.

Бұдан жиырма-отыз жыл бұрын бірен-саран болмаса, қазақ халқы егін салудың не екенін білмеуші еді. Осы күні барлық Қазақстанда егін шашылатын үш миллион десятина жердің жарты миллионын қазақ шашады. Бұрын қазақ малына деп шөп шаппайды екен. Осы күні барлық қазақтың қолында жүз елу мың шөп шабатын машина бар.

Егін салмайтын қазақ егін салады. Шөп шаппайтын қазақ шөп шабады. Мұның аты өзгерген емес пе?

Екінші бір мысал: бұрын қазақ базардан нәрсе алмайды екен. Ағаштан ыдыс-аяқ жасайды екен. Түйенің жүнінен шекпен токиды екен. Көжеден ас қылады екен.

Қазіргі халықтың халі қандай? Елде шынаяк, тарелке жоқ па? Шекпенді тастап, бөзден көйлек кимейді ме? Көжеңі қойып, шайға қазақ түспеді ме?

Мұның аты өзгерген емей немене? Тағы да бір мысал: қазақ бұрын оқымайды екен, оқымай-ақ қазақтың ата-бабасы күн көрген екен. Ердің құнын екі ауыз сөзбен бітірген оқымаған билері болған екен.

Оқусыз осы күнгі қазақтың халі қандай? Жаза білмессін, арыз бере аласың ба? «Распискасыз» атыңды сата аласың ба? Билетсіз ел қыдыра аласың ба?

Осыны біліп, қазақ оқуға кірісіп жатыр емес пе? Баяғыда қай қаланың көшесінде қандай қазақ жүрген екен?

Мұны не дейміз? Бұл өзгеріс емес пе?

Айта берсе, өзгеріс көп. Өзгерісті қазақ халқы еріккеннен істеп отырған жоқ, еріксіз істеп отыр. Өзгеріс ойлап шығарған нәрсе емес, өмірдің туғызған шарасы. Сондықтан өзгерістен қорқу керек емес. Өзгеріске көну керек, көндігу керек, көндіге алмасаң, өлесің. Өмірдің заңы солай.

Ал енді біздің қазіргі тұрмысты алайық. Сырдария, Жетісуды қоспағанда, Қазақстанның қалған жері екі миллион шаршы шақырым¹. Бүкіл Құнбатыс Европаны алсаң, үлкендігі біздің жерден кішкене. Өнер жағынан қарасаң, біз олардан мың есе, миллион есе төменбіз.

Біздің жер астында тығылып жатқан алтынымыз қанша? Күмісіміз қанша? Жез, қорғасын, тас көмір, жермай, тұз — бұлардың саны жоқ десек те болады. Осының бәрін ұқсатып отырымыз ба?

¹ Жетісу, Сырдария, Қарақалпақ — бұл үшеуінің ауданы 750 мың шаршы шақырым.

Жок. Осы бойымызбен отыра берсек, жерде жатқан алтын қалтамызға өзі келіп түсер ме?

Әрине, түспейді. Олай болса не істеу керек?

Шаруаны өзгерту керек. Тұрмысты ілгері бастыру керек. Қазақтың енбекшілері көп болып оқу керек. Инженер, техник, механик болу керек¹. Бұлар сонсон фабрика-заводтың басына тұрады. Фабрика-завод арқылы жер астынан байлық шығара аламыз. Сонда ғана шаруа дұрыстап түзеледі. Сонда ғана тұрмыс әдемілеп көркейеді.

Қазақтың осы күнгі ауыл шаруасына келейік. Ішкі, сыртқы соғыстың себебі бар. 1921 жылы болған аштықтың әлемі бар, ел шаруасы өте күйзеліп қалды.

Ілгергі заманды бұлай қоя тұрайық. Тап күні кеше, ашаршылықтың алдында, 1920 жылы Қазақстанда он үш миллион қара мал бар еді. Ашаршылықтың артынан бұл малдың жартысынан аз-ақ қалды. Қазірде бүкіл Қазақстанда алты жарым миллионнан² артық мал жоқ.

Қазақ енбекшілері осы аз малдың өзін дұрыстап, ұқсатып жөнді пайда көріп отырған жоқ. Қазақтың малы өніп емес, өліп пайда береді. Өлген өгіздің терісін сатып, иесі ақша қылады. Оны да жарты бағасына береді.

Тірі малдан қазақ қандай пайда көріп отыр? Сиырдың сүті, майы үй ішінің ішіп-жеуінен артылмайды. Қойдың жүні қотанға келген бақалшыдан жөнді аспайды. Байлықтың көбі текке кетеді. Малдан пайда аз болғандықтан нашардың көп нәрсеге шамасы да келмейді. Онда шөп шабатын машина жоқ. Егін салатын соқа жоқ. Малды сатып сайман алса, сайманды сүйрер көлік жоқ. Бірін алса, бірі жоқ. Көрпені басына жамылса, аяғы ашық қа-

¹ Инженер, техник, механик деп ірі кәсіп өнерін үйренген адамдарды айтады.

² 1924 жылғы есеп бойынша бұрынғы Қазақстанның малы 6 миллионнан асады. Түркістан мен қарақалпақта 5 миллион 900 мың қара мал бар. Сонымен барлық Қазақстанда осы күні 15 млн-ға жуық мал бар.

лады, аяғына жапса, басы ашық. Оның осы күнгі тұрмысы көбінесе әуре-сарсаң, нт қорлық.

Мұның бәріне кім жазалы? Бұған екі түрлі себеп бар. Бірінші себеп: кедей, нашар шаруалар ірі, жуан шаруаға ілесе алмайды. Қазақ ішінде малы көптің жері де көп. Оның құрал-саймандары да бар. Кедей қол шалғымен бір жұма шабатын шөпті бай машинамен бір-ақ күнде шабады. Кедей қолындағы жүн-жұрқасын да тиісті жерге апарып, өз бағасымен сата алмайды. Сондықтан ол мұндай бұйымдарды жарты бағасына аулына келген сивдагерге береді. Ауқатты шаруада мұның бәрі болмайды. Сонымен төмен шаруаның ілгері баспайтын себебінің бірі — тап кемшілігі. Кедей шаруасының әлсіздігінің арқасында баймен жарыса алмайды.

Шаруаны ілгері бастырмай отырған екінші себеп: өнер-білімнің жоқтығы, надандықтың көптігі. Шаруаның неше түрлі тәсілдері білімнен табылады. Осы күнгі Америка, Австралия деген жерлерде нағыз өнерлі, тәртіпті шаруа, олардың көріп отырған пайдасы бізден жүз есе, мың есе артық.

Өнер-білімнің арқасында шаруа түрі еңбек негізіне құрылады. Адамның еңбегі жемісті болып, жайшылықтағыдан әрі жеңіл, әрі пайдалы болады.

Сонымен қазақ еңбекшілерінің шаруасы, тұрмысы түзелу үшін олар әуелі жуан шаруаның тегеурінінің астынан шығу керек. Бұны тап күресі дейді. Оның бер жағында өнер-білім үйреніп, шаруаны еңбек негізіне түсіруге тырысу керек. Сонда ғана біздің тұрмыс түзеледі. Сонда ғана біздің өмір көркейеді.

II

Қазақ жастарының бұрынғы халі.

Сонымен тұрмысты түзету керек екендігінде дау болмады. Ендігі мәселе: қалай түзетеміз? Кім түзетеді. Кіміміз бар?

Қазақтың осы күнгі саяси өмірінің тарихы бертіннен басталды. Асса он бес-жиырма жыл. Әйтпесе одан да бері. Шамалап айтқанда бұл жаңа дәуірдің басталуы — қазақ балалары орысша оқуға кіріскеннен бұлай.

Қазақ балалары орысша оқып, Европаның мәдениетіне қатынаса бастады. Бұрын көмескі болып, жүрекпен ғана сезілетін нәрселердің көбі енді ақылға түсіп, саяси сипат ала бастады. Мысалы: бұрын жалпы ел орыстың қол астына қарағанына риза емес еді, не пәлеліктің бәрі орыстан деп ұғынушы еді. «Уа, шіркін, баяғы күніміз-ай, баяғы еркіміз-ай!» деуші еді...

Оқымаған даладағы жастар, ауылда жүрген бозбалалар қайда болды?

Көптің ішінде олар да жүруші еді. Біреулері қой күзетіп, ән салып, алтыбақан тепкен. Біреулері сиыр бағып, қазан қайнатқан. Біреулері шілдехана ойында, біреулері шөп шауып, егін жыртқан.

Ұлан-байтақ жайылған кең дала! Біресе «ұжмақ», біресе «тамұқ». Тамылжыған әдемі жазы бар, ақырып-қақырған аяз, суық бораны бар! Біресе ұшқан құстай шалқар көлге қонады. Біресе қашқан суырдай көрге тығылады...

Бұдан алпыс жыл бұрын орыстың адал ұлы, Чернышевский деген білімпазы өз халқы туралы айтқан екен: «Бейшара халық! Құл халық! Басынан аяғына дейін құл халық!»— деп.

Кешегі өткен сабаз Ленин Чернышевскийдің осы сөзін көп жерде мысал қылушы еді: Сол секілді қазақ ол кезде бейшара, құл халық еді.

III.

Қазақ жастарының өзгерістен алған тәжірибесі.

17-ші жылы болған ұлы толқын тұрмысты төңкеріп жіберді. Ескі заман тамырымен қопарылып құлады. Жұрт жана зан, жана салтқа түсті.

Қазақ халқы өзгерісті өзгеше қуанып қарсы алды. 1916-жылғы «окоп» бар, бұрыннан іште қайнаған ұлт қорлығы, оның үстіне жалпы шаруашылық, жалпы мәдени теңсіздіктер — осының бәрі халықтың зығырданын қайыпты еді.

Төңкерістен кейін үлкен жол ашылды. Бұрынғы жақырып жүрген пікірлер үске шықты. Бұрынғы құр тілек болып жүректе жүрген мәселенің көбі өмір жүзінде іске асуға айналды. Тұрмыс өзгерістің заңына түсті.

Осымен алғашқы жаз өтті. Қоңыр салқын күз келді. Өзгерістің толқыны тоқтамады. Созыла берді. Әуелде патшаны құлатқан өзгеріс, артынан орыстың фабриканттары, помещиктерін (алпауыт) құлатты. Бұлар үкіметтен айрылғанына риза болмай, жұмыскер үкіметіне қарсы соғыс ашты. 18-ші жылы басталған соғыстың аяғы 1920 жылға шейін созылды. Ақырында жұмыскер үкіметі жеңді. 1920 жылдан бастап Россияның тұрмысы тиыштыққа айналды. 1920 жылы Қазақстан автономиясы жарияланды. Қазақ жастары жұмыла іске кірісті¹.

Қазақтың жастары туралы сөйлегенде оларды өз алдына бір топ қылып, ия болмаса оларды жекеше бір саяси ұйым қылып көрсету, әрине, қате. Жастардың жұмысы жалпы еңбекші таптың тұрмысына байлаулы. Одан асып жастар ешнәрсе бітіре алмайды. Бұл пікірдің дұрыс екендігі, әсіресе, осы күні көрініп отыр. Жеті жылдай басымыздан кешірген төңкеріс заман көпке өнеге болғанпай. Қазақтың еңбекші табы бұл өнегені алып отыр.

Бұдан жеті жыл бұрын қазақ шаруасы қандай еді, енді қандай? Әрине, қазақтың малы азайды. Шаруасының ауданы кеміді, бірақ қазақ шаруасының негізіне үлкен өзгерістер кірді. Бұрын шалқасынан қарап жатып: «ия, құдай, тапсырдым өзіңе, не қылсаң да өзің біл!» дейтін бейғамдық көп жерде қалды. Жұрттың көбі еңбекке

¹ Бұл жерде, әрине, кеңес үкіметінің жолына түскен жастарды сана айтамыз. Жұмыстан жеріп жүргендер әлі де жоқ емес.

айналды. Бұрын малын жөндеп бақпайтын қазақтың көбі егін салуға түсті.

Бұл өзгеріс қазақтың еңбекші жастарына да босқа кетпеуі керек: Өзгерістен алатын сабақты олар да алуы керек. Бұл уақытқа шейін жастардың көбі бұл мәселені аз ойлап келді. Олай болудың себебі: жастардың көбі төңкеріс басталғаннан бері алды-артына қарамастан қызметте жүрді. Қазір жұрт жапатармағай шаруа жұмысына кірісіп жатыр. Ендігі алдымызда тұрған заман — жұмыстың заманы, істің заманы, орудың заманы. Бұдан былай біз еңбекші елге пайдалы боламыз десек, бізге ең әуелі білім керек, өнер керек. Бұл — бірінші шарт.

Өзгерістің бізге берген екінші тәжірибесі мынау: қай істе болсын жігер, қайрат керек. Әсіресе, жастарға өзінше бір екпін керек. Бұл жігерсіз ешбір өзгеріс істелмейтінін біздің көзіміз көріп отыр. Босбелбеу болғандарды тарих жолдың кемерінен лақтырып тастайды. Өзгерісте не болса да өжет болған, қорықпаған, тәуекелге басын байлағандар жеңді. Қалың қазаққа келсек те бұл шарт дұрыс деуге болады. Нағыз еңбекші қазақ, ең ерінбейтін қазақ төңкерістің жемісін көреді. «Алма піс, аузыма түсі!» дегендерге ешуақытта түк жұқпайды.

Сонымен жастар жігерлі, қайратты болуы керек. Өзгеріс уақытында өзге жұмыстарымызға карағанда әйел мәселесі анағұрлым алға басты. Осының себебі не?

Мұның себебі: жалпы жастардың жұмыла қимылдағандығы. Жастар бар күшін, бар қайратын салып кірісті.

Әрбір іске осындай қимылдау керек. Әрбір іске өзіне лайық екпін керек.

Бұл өзгерістің екінші берген тәжірибесі.

Әрбір жұмыста адалдық керек. Негіз керек. Әсіресе, саяси жұмысқа бұл сықылды сипаттар өте қажет. Негізсіз жасалған саясат — бояма саясат. Ондай саясаттың түбі қайырсыз. Байлауы жоқ әңгімелермен бірдей. Желде тұрақ жоқ. Жел оңынан да соғады, солдан да соғады. Желдің түбі — түпсіз дала. Түпсіз дала — қоныс емес.

Орыстың жұмыскерлері негізділігімен жеңді. Негізіншің адалдығымен жеңді.

Жеті жылды артқа салып, сегізінші жылға аяқ басқандағы біздің айтатынымыз, әуелі негіз, адалдық, екпін, қайрат, өнер-білім болуы керек.

IV

Жастардың кемшіліктері және оны қалай түзету керек.

Адам кемшіліксіз болмайды. Жастар да бәрі бірдей жап-жақсы емес, жастардың да ішінде бұзақы, қара жүректері бар. «Қисықты көр түзетеді» деген орыстарда бір мақал бар. Сол секілді арғы түбі қара жүрек болып жаралған жасты түзету, жөнге салу, әрине, қиын. Кейбір адамдарды түзету, тіпті, мүмкін емес. Бірақ біздің жастардың кемшіліктерінің көбі етімен қайнасып қалған жамандық емес. Жастық арқасында андамағандықтан, өз бойын өзі тәрбиелемегендіктен жамалған орынсыз әдеттер.

Мысалы бір жас орынға мінеді. Елге шығады. Бұрыннан «төрөні» көргенде қорқып үйреніп қалған сорлы қазақ асты-үстіне түсіп, не қылса да, «төреге» жағайын дейді. Арғы жағында тәрбиесі аз жас мұндайды көтере алмайды. Қара қазаққа түсіндіріп, ұғындырудың орнына ақыра бастайды. Тезірек лауға ат жегілмесе де пәле. Дұрыстап қонағасы бермесе де пәле. Жөндеп төсек салмаса да пәле. Сөйте-сөйте ондай жас әбден бұзылып алады. Біраздан соң алым алуға кіріседі, ақырында елге жексұрын болады. Елдің жастан көңілі қайтады. «Жастардың бәрі осындай екен»,— дейді жұрт.

Қара халық қолымен ұстап, көзімен көргенге нанады. «Пәлен жерде бақыр бар» дегенге қиын сенеді. Өзінің аулына келген жас әлгідей бұзық болған соң, тегінде дұрыс жас болатындығына сенім кетеді. Сондықтан елмен араласы бар жастар өте түзу, өте өнегелі болуы ке-

рек. Сонда ғана жастың аты кадірлі болады. Сонда ғана оның артынан ел ереді.

Дұрыс, адал жігіт болу үшін тәрбие керек. Адам өзін-өзі тәрбиелеу керек. Өзіне-өзі сыншы бола білген кісі, өз кемдігін өзі көре білген кісі, көпке де басшы болуға жарайды. Көптің кемдігін айтып, оған үлгі болуға жарайды.

Екінші мысал: кейбір жастар жастығынын арқасында көп нәрсемен санаспай кететіні бар. Өзінің ойлаған ойы дүп-дұрыс. Ойлағаны халыққа пайда келтіру. Бірақ көбінесе жерде пайданың орнына залал шығарады. Мұндай жастар өзіне иман кылып ұстаған нәрсесін өзге де солай ұғынатын шығар деп түсінеді. Әйтпесе солай ұғыну керек деп сенеді. Халықтың надан, қараңғы екенінде жұмысы жоқ. Оқыған өзінің ойы мен оқымаған бұқараның ойының қабыспайтын жерлерін тексермейді. «Мен осылай ойлаймын, сең неге өстіп ойламайсың?!» дейді. Қара қазақ білмесе, бұл жатып ашуланады. Аңау қорқып, сөзінен жаңылған сайын, бұл ызаланып ақыра түседі.

Міне, бұ да жаман, жағымсыз мінездердің бірі, мұндаймен де күресу керек. Халықтың тілін білу керек. Білмейді екенсің, білуге тырысу керек. Ел ішінде істейтін жұмысыңды елдің тұрмысына жанастыру керек. Жанастыра алмайды екенсің, онда жанастыруға тырысу керек. Қандай әдемі пікір тұрмысқа жанаспаса құрғақ сөз болып шығады.

Біздің қолданатын жолымыз — марксизм. Марксизм деп Маркс деген білімпаздың шығарған көзқарасын айтады. Марксизмнің өзге ғылымнан айырма жерінің бірі — бұл өзінің жөн-жобасын нағыз тұрмыстың негізіне орнатып жасайды. «Адамның ойын тұрмыс жетектейді» деген сөз Маркстің айтқан сөзі.

Жер жүзінде идеализм деген бір көзқарас бар. Идеализм әділдікті, көркемдікті іздейді. Бірақ бұл ғылымның кемшілік жері: Ол тұрмыспен санаспайды. Идеалистер айтады: «тұрмыс есеп емес, кісінің өзі жақсы болам де-

ген нисті болса жетеді. Тұрмысты пікір жетектейді» дейді. Бұл сөздің қате екені жоғарғы айтқанымыздан да көрінеді. Қазақшалап келтірсек те бұл сөз қатеге айналады. Қазақ айтады: «Аш бала тоқ баладай ойнамайды, тоқ бала аш бала деп ойламайды». Аш балаға ойнатқызбайтын не? Тоқ балаға ойландырмайтын не?

Әрине, тұрмыс. Қандай «пікірмен» ойнаймын дегенмен, ар жағында қарның аш болса, ойнай алмайсың. Сондықтан Маркстің шын тұрмыстың негізіне орнатқан жобасы әбден дұрыс.

Европаның саясат қуған адамдарының көбі аузымен марксисті болса да, өмір жүзінде соңғы уақыттарға шейін марксизмге қарсы болып келді. Сондықтан олардың саясаты негізсіз, түпсіз болды.

Сөзбен де, іспен де Маркстің жолын қуған — Ленин. Ленин бірінші рет марксизмді іске асыруға кірісті. Ленин мемлекет жұмысында, саясат ісінде бұрын болмаған жаңа жолдар салды. Мұны ленинизм дейді. Марксизм пікір жүзінде қандай дұрыс болса, ленинизм іс жүзінде сондай дұрыс. Ленин айтады: аз істесең де дұрыс істе, біліп істе. Істеген жұмысың өмірмен жанасатын болсын.

Қазақтың еңбекші жастары осындай сөздерден өнеге алуы керек.

Сондықтан ең әуелі тұрмысты білу керек. Білмесең үйрену керек. Тұрмысты білу оңай жұмыс емес. Әсіресе, жас адамға оңай емес. Тұрмыс деген ойыншық емес. Тұрмыс — өмір. Тұрмысты түзету — өмірді түзету.

Осының бәрін жастар ескеру керек. Осының бәріне үйренуі керек. Басқа білім керек. Дұрыстап білім алу үшін дұрыстап еңбек ету керек. Еңбексіз білім қанбайды. Еңбек, білім — бұл екеуі ағайынды бала.

Осы күні біздің көбіміз үстірт кетіп жүрміз: «Білмей-ақ қоям, білімсіз-ақ жетілгем» дейді кейбіреулер. Мұндай сөз — ең залалды сөз. Ең әуелі мұндай сөз айтушыға залалды. Онан кейін қалған білімсіздерге залалды. «Анау білмей жетілсе, мен де сөйтіп жетілмеймін бе?»

дейді. Сөйтіп, мұндай ауру жалпыға жайылады. Жалпы жаман тәрбие алады. Шенқұмарлық күшейеді. Ондайлар адал еңбектің орнына арам сөзге үйір болады.

Үстіміздегі дәуір тиыштық, шаруашылық дәуірі. Неше жылдай соғысып, кеңес үкіметі қазір негізгі іске кірісіп отыр. Ол негізгі іс — тұрмысты түзеу. Алты жылдай болған соғыс сол тұрмысты түзетуге ерік алу үшін болды. Ерік алынғаннан кейін іске кірісу керек.

Қазір қазақтың шаруасы басқаша түрге түскелі тұр. Қазақ ішінде кооперация ашу керек. Қазаққа агроном, доктор, мұғалім керек. Қазаққа машина, соқа керек. Осының бәрін кім береді, қазақ қайдан алады?

Қазақ осының бәрін өзінен өзі алады. Өз байлығын ұқсатса алады. Бұрын орыстың капиталистері, төрелері, қазақтың би мен болыстары жеген дүниені жалпы еңбекші елдің пайдасына жұмсаса, сонда қазақтың шаруасы түзеледі. Шаруа түзелсе, тұрмыс түзеледі.

Тұрмыс іспен түзеледі. Білім, өнермен түзеледі. Жастар тұрмысты түзету үшін тұрмысты білуі керек, үйренуі керек. Өзін-өзі тәрбиелеп, өзін-өзі еңбекке үндеп, дұрыс адам болуға тырысуы керек.

V

Жастардың қазіргі міндеті.

Жастар үйрену үшін, еңбекші халыққа пайда келтіретін адам болу үшін ұйымдасуы керек. Қысқа сөзбен айтқанда жастар ұйым жасау керек. Жастар ұйымы қалай жасалуы керек? Олардың мақсаты не? Қандай жасты ұйымдастыру керек? Жас деп кімді айтамыз?

Осы күнгі қазақ жастары екі жерде. Бірі қалада, бірі далада. Қаладағы жастар көбінесе оқу оқиды. Бұларды ұйымдастыру оңай. Бұлар бір жерде. Бұлардың жиылуы да оңай. Бұлардың арасында әртүрлі әдеби, саяси жұмыстарды жүргізу де оңай.

Қазір Орынборда екі мыңға жақын қазақ оқушылары бар. Бұл оқушылар әр мектептерде оқиды. Кейбір мектептерде төрт жүздеп, бес жүздеп оқушылар бар.

Биыл қыс¹ жалпы Орынбордағы оқушылардың ортасында клуб ашылды. Клуб деген үлкен үй болады. Андағанда оқушылар жиналып, осындай үйде мәжіліс жасайды. Бір-бірімен пікір алысады, бірінің білмегенін бірі айтады. Мұндай клубтарда саяси баяндамалар жасалады. Жастар саясатпен танысады.

Бұдан басқа клубта әртүрлі әдеби істер қоюға болады. Мысалы: клубта спектакль жасауға болады. Спектакль деген еуропа тілі. Қазақшалап айтқанда бұл сөздің мағынасы былай: Біреу кітап жазады. Ол кітабында әрбір адамды сөйлестірін қояды. Қазақтың баяғы кездегі айтысы секілді. Мысалы: бір әйел күйеуін менсінбейді екен. Оны күйеуі еріксіз алып қашып кетеді. Осының бәрі кітапта өмірдегідей болып жазылады. Міне, осындай кітап спектакльде қойылады. Біреу жігіт болып ойнайды. Біреу екінші кісі болады. Бұлар әлгі суреттерді көз алдына келтіреді.

Спектакльдің пайдалы жері: адам нәрседен тәжірибе алады. Тұрмыстың ауырлығы, зорлық-зомбылық қандай екенін адам көреді.

Клубта саяси тәрбие өте керек нәрсенің бірі. Осы күні біздің саяси өміріміз көп болғанда газет жүзіне шығады, әйтпесе үш адамның әңгімесінен аспайды. «Пәленше пәлен депті, төленше төлен депті» дейді де қояды. Не болмаса «пәленше жақсы кісі, төленше жаман кісі» дейді де қояды. Неліктен жаман, неліктен жақсы? Қазақ еңбекшілеріне қандай жұмыс істеген адам жақсы деп аталады, қандайды жамандауға еркіміз бар? Осының бәрін ойлап айту керек.

Онсон, коммунист партиясының, кеңес үкіметінің ұлт мәселесі туралы негіздері қандай? Партия жұмыскер мә-

¹ Биыл қыс деп жазушы 23-жылды айтады.

селесі туралы не дейді? Бұқара ауыл шаруасындағыларға қалай қарайды? Партияда жоқтарға қалай қарайды? Партиядағылардың міндеттері не? Міне, осының бәрі жастар клубында сөйлейтін әңгіме. Осы секілді сөздер еңбекші жастардың ортасына екшеуге түсуі керек.

Клубта әдеби әңгімелер де өте керек. Осы күні қазақтан шыққан едәуір жазушылар бар. Бұлардың кім екенін, бұлардың жазғаны не? Оны жастардың көбі білмейді. Кейбіреулер өзі анықтап білмегендігінің аркасында үстірт пікір жасайды. Қазақ әдебиеті туралы үлкен, маңызды мәселелерге жеңіл баға беріліп, аяқ асты қалады.

Сондықтан жастар өз әдебиетін анықтап тану керек. Содан кейін әрбір жазушылар туралы пікір жасау керек.

Шаруа туралы әңгімелер де клубта қаралса анағұрлым жеңіл ұғылады. Жастар мұндай жерде бірінің білмегенін бірі толықтырып, көп білім алуға болады. Осы күні қазақтың шаруасы туралы қазақ тілінде жазылған кітаптар тіпті аз. Жоқ деуге де болады. Қазақ жайынан білетін жігіттердің көбі не жаза білмейді, не жазуға қолы тимейді. Міне, осындай жігіттер клубта баяндама жасаса, олардың білгені көпке тарайды. Сөйтіп, жалпы жастар шаруамен танысады.

Шаруа ғылымының өте керектігі әсіресе соңғы кездерде білініп отыр. Біз жаңа тұрмысқа бет алдық. Жаңа тұрмыстың ең кіндік жері — шаруа. Шаруа түзелсе, тұрмыс та түзеледі. Сондықтан шаруаны білу өте қажет. Қазақтың шаруа жайын білетін жігіттері бірінші қатарда іске алынады.

Бұдан басқа да клубта істелетін жұмыстар толып жатыр. Оның бәрін бұл жерде тексеруге болмайды. Өмір жүзінде тағы да қандай істер кез келеді, ол ретіне қарай бола береді. Қысқасын айтқанда қалалы жердегі ұйымдасқан жастардың арасында ашатын нәрсе — ең әуелі клуб. Содан кейін жұмыстың көбін клубтың ішінде жүргізу керек.

Әрине, ауылдағы жастарды ұйымдастыру анағұрлым

қиын. Кейбір жерлерде бұл жұмыс мүмкін емес деуге де болады.

Қазақтың ең үлкен ауылы жиырма үй, әйтпесе он үй. Кейбір жерлерде жалғыз үйлі «ауыл» да бар. Бұл секілді «ауылдарда» ұйым жасау өте қиын. Сондықтан қазақ ауылдарының көбінде клуб жасау мүмкін емес. Үлкен ауылда, жиырма үйден асқан жерлерде ұйым жасауға да болады. Бірақ көбінесе ел ішіндегі біздің жұмысымыз мынау болу керек: ауыл жастарының жалпы көзін ашу, оларға ғылым жайынан бірінші мағлұмат беру.

Ауылдағы жастардың көбі хат танымайды. Қаладағы жастар ұйымының міндеті: соларға хат таңыту болу керек. Ауылдағы жастардың көбі ел ішіндегі ру партиясына, жанжалдарға кірісіп жүр. Қаладан барған ұйымның мүшесі болған жас сондай қисық істерді түзеу керек. Біздің міндетіміз: ел ішінде еңбекші жастарды түзу жолмен тәрбиелеу, соларды болашақта қызметке даярлау. Бұлар арқылы ел ішінде істейтін жұмыстарымызды өткізу. Елдің еңбекші табымен осы жастар арқылы қатынас жасау.

Біздің міндетіміз: неғұрлым тазалық, дұрыстықты іздеу. Нашардың қамың ойлайтын табанды жастар туғызуға тырысу. Елдегі жастарға айту керек: сендердің максаттарың «төре» болу емес, сендер ел ішінде түзу адал шаруа иесі болуға тырысыңдар. Ең әуелі шаруақор болып үйрен, адал бол, сонда ғана адам боласың!

Қазақтың еңбекші жұртының алдында тұрған мәселе осы. Осыны орындасаң, анық адам боласың!

Әрине, бұл айтылған сөздерден ел ішіндегі жастар ешбір партияға кіріспей, үнемі бейтарап тұрсын деген мағына шықпайды.

Мысалы: паракор, халыққа тиышсыз біреу болыс болғалы тұрса біздің ұйымдағы жастар ондаймен аянбай күресуі керек. Біреу қызын еріксіз күйеуге бергелі жатса, оған да жастар қарсы болуы керек. Бір кедейге орынсыз, артық салық түсіп тұрса, ондайға да жастар кірісуі керек.

Әрбір нашар, әрбір зорлық-зомбылық көрген кісі жастардың ұйымына келгенде, оның дұрыстығын, әділдігін танып келсін. Жастардың өз алдына салмағы болсын, айбаты болсын. Шын ақ жүрек, жасқа біткен кеудесінде адалдығы болсын.

VI

Біздің ұйымымыз қандай болу керек.

Жас деп кімді айтамыз?

Жастар неге ұйым жасайды? Дүниенің бәрі жасқа тигенде кәрі қайда қалады?

Әрине, біз «жас» дегенде кәрілердің бәрін бір жаққа көшіріп жібер демейміз. Кәрінің жастан артық кәрісі бар. Жастың кәрідең жаман «шалы» бар. Кәрінің ішінде де жақсы, жаман адамдар болады. Жастардың арасында да солай.

Бірақ жалпы жас пен жалпы кәріні алғанда жастардың артық жерлері толып жатыр. Бірінші: жастардың тілегі алдында. Олардың артында қалған жақсылығы жоқ. Сондықтан олар көбінесе болашақты ойлайды. Жастар жаңалыққа тез көнеді, жаңалықты жастардың жүрегі тез сезеді. Әділдік, адалдыққа жастардың жүрегі тез қимылдайды. Жастар көпшіл, жастар намысшыл, жастар тез үйренеді. Жастар өзгерісті бойына оңай сіңіреді, жастар жүректі, олар жігерлі, екпінді. Олар өжетірек, олар шапшаңырақ.

Оның бер жағында жастардың өмірі алдында. Олардың көргенінен көрмегені көп. Олар алдындағы тұрмысқа даярлану керек.

Сондықтан біз «жастар» дейміз. Жастар бұл айтылған мақсатқа бас-басына жеке жүріп жете алмайды. Жастар біріксе, бірінің білмегенін бірі айтса, бірінің істегенін бірі істесе, сонда олардың жұмысы ілгері басады. «Бірлік жоқта тірлік жоқ» деген сықылды, қай жұмысқа

болсын бірлік керек. Бірліксіз іс өнбейді. Жастар жұмысы біріксе ғана ілгері басады.

Сондықтан жастарға ұйым керек. Жастар ұйымының мүшесі кім болу керек? Бұл сұрауға мынадай жауап береміз. Осы күні қазақтың алпыс процентінде¹ бес қара мен он қараның айналасында мал бар. Қалған жиырма процентінде он қара мен онбестің арасында мал бар.

Алғашқы қатарды кедей тапқа санап, екінші қатарды орта ауқаттыға есептегенде барлық қазақтың жүзден сексен бөлігі кедей мен орта шаруалы халық болып шығады. Біздің ұйымға осы көрсетілген нашарлар, орта шаруалардың балалары кіру керек.

Қазақ жастарының ұйымы жалпы Россия жастарының ұйымының бір бұтағы. Россия жастарының ұйымын қысқартып айтқанда «комсомол» дейді. Бұл сөздің мағынасын түсінікті қылып көшіргенде: «коммунизм негізіне құрылған жастар ұйымы» деген сөз. Қазақ ішінде «коммунизм» деген сөз әлі дұрыстап ұғылған жоқ. Алғашқы жылдарда қазақ ішінде коммунизм — қатынды, малды біріктіру деген сөз деп жүрді.

Әрине, мұның бәрі қате екенінде осы күні ешкімнің дауы жоқ.

Әлі де болса да бұл сөзді жұрттың көбі екі көзін алайта оқиды. Сондықтан коммунизм дегенді азырақ түсіндіріп өту қажет.

Коммунизм деп тұрмыстың тәртібін айтады. Осы күні коммунизм орнаған жер жүзінде бір патшалық жоқ. Россияда төңкеріс ескі тұрмысты құлатты, бірақ жаңа тұрмыс әлі жасалып жеткен жоқ. Төңкеріс жаңа тұрмысты бөгетсіз жасауға жол ашты.

Россиядан басқа осы күнгі жер жүзіндегі патшалықтардың тұрмыс тәртібін капитализм дейді. Капитализм заманында халықтың көбі екі тапқа бөлінеді.

¹ Процент деп жүздің бір бөлгенін айтады. 60 процент деген 100-дің 60 бөлгені деген сөз.

Бірі — байлар, Европа тілімен айтқанда — капиталистер, екінші тап — жұмыскерлер. Байлықтың көбі (Европа тілінде байлықты капитал дейді) капиталистердің қолында болады. Барлық банкідегі ақша, салынған фабрик-завод, шойын жол, пароход, — бәрі соларда. Жұмыскерде ешнәрсе жоқ. Шындыққа келсек, еңбек ететін жұмыскер. Байлықты тапқан солар. Пароход, шойын жолды істеген олар. Фабрик-заводты салған олар. Соншама еңбегі үшін жұмыскерлер капиталистерден жөндеп ақы да ала алмайды. Жұмыскер аш-жалаңаш. Ол баласын оқыта алмайды. Оған жарық дүние жоқ.

Міне, осы секілді тұрмыстары қым-қиғаш қайшы келгендіктен жұмыскер мен капиталистердің арасында ылғи жанжал болады. Жанжалдың ақыры соғысқа, төңкеріске айналады. Россияда жұмыскерлер капиталистерді құлатып тастады. Капитализмді жоғалтып, коммунизм орнатуға кірісті.

Коммунизм заманында капиталистер табы болмайды. Барлық байлық көптікі болады. Фабрик-завод, шойын жол секілді нәрселер қазынанікі болады. Барлық үкімет, барлық билік жұмыскерлердің қолында болады. Коммунизм заманында еңбек жалпыға бірдей. Біреудің хақын біреу жеу болмайды.

Біздің Россия да төңкерістен кейін осы жолға түсіп отыр.

Әрине, коммунизм бір күнде орнамайды. Оған көп заман керек. Бірақ бір күнде орнамайды екен деп, бізге одан безу керек емес. Біз осы бастан бар шаруамызды, барлық мәдени жұмыстарымызды сол болашақтағы әдемі тұрмысқа бейімдете жүргізуіміз керек. Қысқа сөзбен айтқанда біздің жол коммунизм негізіне құрылуы керек.

Қазақстан жастарының ұйымы жалпы Россия жастар ұйымының бір бұтағы болса, жалпы Россияның ұйымының өзі бүкіл жер жүзіндегі жастар ұйымының бір бұтағы. Жер жүзінің ұйымын «коммунизм негізіне құрылған

жастар интернационалы»¹ дейді. «Интернационалға» Европаның жұмыскер жастарының көбі кірді.

Россияда өзгеріс басталғанына сегіз жылға айналып барады. Сонан бері болып жатқан оқиғалар бәріміздің көз алдымызда. Еңбекші қазақ жастарының мақсаты: Жаңа тұрмыс орнату. Ескі, жаман тұрмысты өзгерту. Алдымызда асқар таудай жұмыстар бар.

Қазақтың еңбекші табы алақанын жайып, бізден үміт күтіп отыр.

Бүкіл жер жүзі де бұдан жеті жыл бұрынғы халде емес, Күнбатыс Европаның капиталистері күннен күнге кейіншектеп келеді. Неше жүз жылдар қорлықта, зорлықта болған Күншығыс басын көтеріп, өз бостандығын өз қолымен алуға кірісіп жатыр. Дүниенің бәрі қозғалыста, тарихтың беті жаңа сиямен жазылғалы тұр.

Соның ішінде қазақтың еңбекші жасы да далада қалмау керек. Сәулесін шашыратып келе жатқан жарық дүниеге, жақсы тұрмысқа біздің бірге ұмтылуымыз керек.

Ленин-ленинизм

Лениннің жер астына түскеніне бүгін бір жыл толды. Бұдан бір жыл бұрын дүние күңіренген күн. Біреулердің қуанып, біреулердің еңіреген күні. Тумақ болса, өлмек бар. Өлімге біз жыламаймыз. Өлгенді еске түсіргенде біз олардың тірісінде істеген ісін ескереміз. Өлгенді жоқтағанда біз оның өмірін жоқтаймыз. Соның ісіндей іс істеп, соның өміріндей өмір сүруді іздейміз. Сондықтан өлгенді еске түсіргенде оның істерін ескеру — біздің ең бірінші міндетіміз.

Коммунист партиясы — Ленин партиясы. Кеңес үкіметінің негізі — Лениннің салған негізі. Ленин партияның да, үкіметтің де жолбасшысы еді.

Ленин — кеңес үкіметінің бірінші бастығы болса, оның бірінші қызметкері де сол еді. Ленин бар өнерін, бар бі-

¹ Интернационалдың жалаң мағынасы: жалпы халық деген сөз. Бұл жерде бүкіл жер жүзінің еңбекші жастарының ұйымы деген тәртіпте ұғу керек.

лімін, барлық денсаулығын езілген таптың қызметіне жұмсады. Лениннің қуанышы да, қайғысы да қара бұқараның тілегімен бірдей. Лениннің салған негіздері қандай берік, қатты болса оның жеке қара басының адамшылығы, бірлігі де басқалардан таудай алыс, биік еді. Ленинмен бірге өсіп, бірге жүрген жолдастары Ленинді зәңгір таудың бүркітімен теңестіреді. «Лениннің сөйлегенін естігенде мұның сөзінің күштілігі, дұрыстығы, анық, ашықтығы кісіні еріксіз тартып алып кетуші еді» дейді олар. Ленин еш уақытта сөздің әдемілігіне, сыртқы көркемдігіне тырыспаған. Еуропаның парламенттеріндегі¹ шешендері сықылды Ленин адамның жүрегін елжірететін, ішкі сезімге тиетін қылып сөйлемеген. Лениннің сөзі жай адаммен сөйлесіп отырған сықылды. Бірақ ішкі мағынасы маңызды, дәлелдері күмансыз, айбыны зор, тыңдаған адамдарды еріксіз көндіретін сөздер. Лениннің бұл сипаты, әсіресе, қара халықпен сөйлескенде оның пікірін үстем қылып шығарып отырған.

Лениннің екінші сипаты — ол мақтаншақ, ірі пейіл болмаған. Отырған үлкен орнына қарамай, алдына кім келсе де бірдей ықыласпен тыңдап, бәріне бірдей керек жауабын беріп отырған. Мейлі нарком² болсын, мейлі кішкене бір қызметші болсын, мейлі қаладан келген мұжық, мейлі фабрикте жүрген жұмыскер — бәрімен Ленин бірдей сөйлескен. Қайта қара бұқара адамдармен, әсіресе жұмыскер, мұжықтармен Ленин шын көңіл салып әңгімелеседі екен.

¹ Парламент деп Еуропаның мемлекет құрылысындағы бір мекемені айтады. Парламент елден сайланған өкілдерден құралады. Бірақ Еуропаның парламенттері халық туралы аз қайғырады. Парламент сөзі көп, ісі жоқ бос мекеме екенін, әсіресе, соңғы жылдардың тәжірибесі көрсетіп отыр.

² Нарком-қысқартылып айтылған орыс сөзі. Қазақша мағынасы — халық комиссары. Кеңес үкіметінің істерін ретіне қарай әрбір нарком бөліп істейді. Мысалы: жер-су жұмысын жер наркомы (халық комиссары) басқарады, оқу жұмыстарын ағарту комиссары атқарады.

Ленин әр нәрсеге сабырлы көзбен қараған. Үлкен жұмыстар орындалып, іске асқанда тым қуанып, елігіп кетпейді екен. Үлкен қауіп-қатерлер болғанда тым иығы түсіп, амал таба алмай тағы қалмайды екен. Үлкен жақсылық уақытта да, үлкен қауіп-қатер кезінде де Ленин бойын алдыртпай, бір қалыпта қалады екен. Лениннің кішіпейілділігі, оның салмақтылығы, адамшылығының маңыздылығы, оның үнемі көсем жолбасшы болуына себеп болған.

Ленин өзі қандай білімпаз болғанмен тым кітапшыларды жек көрген. Лениннің айтуынша: жалпы еңбекші халыққа сену керек. Білімнің де, өнердің де, ақылдың да, тәсілдің де көбін жабайы елдең үйрену керек. Бұның мағынасы: істеген істің бәрі шын көптің пайдасы болсын, жәке қара басыңның қарақшысы болма деген сөз. Лениннің негіздерінің күшті болған себебі де осыдан. Ленин «анау айтады, мынау айтады, ана кітапта тәуір жазылыпты, сондықтан солай істейік» деп қолданбаған. Ленин әрбіреудің айтқанына баға бергенде, бір кітапта жазылған пікірді қолданғанда ол сөздердің айтқанын әдейі еңбекші халықтың пайдасына жанастырып отырған. Қандай сырты әдемі сөз болсын, қандай келісті кітап болсын, оның ішкі сыры еңбекшілердің түп мақсатына қарсы болса, ондайға бетің бар, жүзің бар демей, Ленин де қарсы болған. Бұл сықылды сипатының арқасында Ленин табаны таймас білімпаз болды. Айтқан сөзі бірі қалмай, еңбекші елге ем болды.

Ленин — төңкерістің ұстасы. Осы күні жер жүзінде өмір сүрген екі тап. Оның бірі езілген, бірі езуші, бірі — еңбекші, бірі — еңбексіз. Ленин езілгендердің, еңбекшілердің төңкерісінің ұстасы. Ленин өлсе де, оның тастап кеткен негізі өлмейді, оның салған жолы, көрсеткен нысанасы жалпы жер жүзінің еңбекшілерінің тілегі. Лениннен айрылсақ та, ленинизмнен айрылмау біздің коммунистік жолымыз.

Ленинизм деп біз Лениннің тастап кеткен ғылымын

айтамыз. Бұл ғылымды үйрену үшін, білу үшін, ленинизмді дұрыстап тану үшін ленинизмнің тарихи тамырларына көз жіберу керек. Ленинизм жаңа замандағы төңкеріс тәртібінің әдісі.

Жаңа замандағы капиталистердің қолданған шаруашылық түрін ғылым тілінде айтқанда империализм дейміз. Империализмнің мағынасы мынау: осы күнгі Еуропаның капиталистері (байлары) өздерінің жұмыскерлерін, еңбекшілерін жеп болып, тұяғын басқа жерлерге сала бастады. Мәселен, қазіргі Англияның капиталы жалғыз Англияның жерін місе тұтпай отыр. Англияның фабрик-заводтарындағы іс болып шығатын жүн-жұрқа, тері-терсек жалғыз Англияның өз мұжықтарының беріп отырғаны емес. Англияның мұжықтары бар халқының төрттен бірі де болмайды. Әрине, төрттің бірі қалған үш бөлімге іс тауып бере алмайды. Сондықтан Англияның фабрик-заводтарында істелетін шикізаттар көбі шетелден келеді.

Осы күні 360 миллион Индия жұрты Англияның қол астына қарайды. Англияның фабрик-заводына түсетін жүн-жұрқалар көбінесе осы Индиянікі.

Фабрик-заводқа шикізатты шетелден тасығаны сықылды, істеліп шыққан нәрселерінің көбін де Англия басқа халықтар арасында сатады. Бұлай болудың себебі: істеліп шыққан нәрселер көп болғандықтан өз елінде бәріне бірдей орын табылмайды.

Сондықтан қазіргі Англияның сауда-саттығы, үлкен кәсіп жұмыстары, — бәрі де шет елді бағындырғанына тіреліп отыр. Егер Англияның қол астында Индия сықылды жүн-жұрқасы көп үлкен халық болмаса, Англия капиталы осы күнгісінен анағұрлым аз болар еді.

Сондықтан Англияның капиталистері (байлары) өмірінде Индиядан айрылуға риза болмайды. Риза болғаны сол, қайта фабрика-заводында істелетін нәрселер көбейген сайын жанадан жер іздеп, ол нәрсені өткізудің қамын

қылады. Сондықтан неғұрлым капитализм негізі күшейе берсе, солғұрлым империализм саясаты да күшеймек.

Осы күні барлық Европа мен Американың байлары Қытайды айналдырып отыр. Әрқайсысы бірінен соң бірі біресе Қытайдың ана генералын қуаттап, біресе мына генералын мақтап, Қытайдың өз арасын қантөгіс соғыс қылып отыр. Қытайдың бірінші төңкерісін жасаған Сун-Ять-Сеи өлген күніне шейін барлық Европаның, Американың байлары Қытайға жабысып жүрген себебі — тағы әлгі империализм саясатынан. Егер олар 400 миллион жаны бар Қытайды өздеріне қаратып алса, онда, әрине, Қытай оларға таусылмайтын азық болатынына көздері жетеді. Қытайдың 400 миллион жұрты Англия, Американың фабрик-заводында істелген нәрселерді киінбекші. Қытайдың жүн-жұрқасы, жер астынан шығатын байлықтары — бәрі тағы аналардың қолында кетпекші.

Сондықтан империализммен күресу теңсіздікті жою жолында ең бірінші жол.

Ленин әдегеннен империализм саясатына қарсы болды. Ол кездегі жұмыскер табының қорғаншысымыз деп жүрген адамдардың көбі империализмге ауызбен қарсылығын білдірсе де, іс жүзінде ешнәрсе істемеді. Ленин ең алғашқы саяси күресін осы айтылған адамдармен бастады.

Лениннің империализм туралы тұтынған жолы — екі езілген тапты біріктіру: бірі — Европаның жұмыскер табы, екіншісі Құншығыстың (Қытай, Индия және басқа сол сықылды) империализмнің тегеурінінің астында езілген ұлттары. Ленинизмнің үйретуінше осы күнгі Құнбатыс жұмыскер табы өз байларына қарсы болып, Құншығыстың тепкіде жүрген ұлттарын босатуға жәрдемдес болсын дейді.

Ленинизм ылғи жалпы жер жүзінің мөлшеріне өлшенген ғылым ғана емес. Ленин Россияда туды. Оның көрген-білгенінің көбі Россияның өмірі. Оның тексергені

көбінесе Россияның шаруашылығы. Сондықтан ленинизмнің үлкен тамырының бірі Россияның топырағында.

Россияның тарихы Европаға да, Азияға да ұқсамайды. Россия айрықша түрдің жері. Россияның халқы да, шаруасы да біркелкі емес. Мұнда Европадағыдай ірі ұлттармен қатар Азиядағыдай көп ұсақ ұлттар бар. Россияның бұрынғы байлығының көбі осы ұсақ ұлттардың еңбегінен құралған. Оның бер жағында Россияның көбі Англия, Германия сықылды жұмыскер емес, крестьян-мұжық. Россияның бұрынғы байлары бір жағынан қол астындағы ұсақ ұлттарды жесе, екінші жағынан өздерінің мұжықтарының қанын сорған.

Сондықтан Россиядағы ленинизм жұмыскердің қамын қандай қарастырса, еңбекші мұжық пен ұсақ ұлттардың да қамын сондай қарастырады. Россиядағы ленинизм айтады: жұмыскерлер саяси жолбасшылық көрсеткенде еңбекші қалың бұқараға сүйеніп отырып іс қылу керек. Еңбекші қалың бұқара теңдікке жетем десе, жұмыскермен қол ұстасып отырып мақсатына жетеді дейді.

Біз Ленинді оқығанда ғылымның осы жағын, әсіресе, дұрыстап жақсылап үйренуіміз керек.

Ленинизм — ғылым. Бірақ құрғақ ғылым ғана емес. Ленинизмнің ғылымы — тұрмыстың, үстіміздегі өмірдің ғылымы. Жақсылықты адамның қиялында жасап, жер мен көктің арасында жүретін пікірлермен Ленин өмір бойы күресумен болған. Әр халықтың тұрмысына қарай шара қолдану, әр өнердің өмірге жанасатын жерін санап алу — Лениннің қолданып кеткен үлкен мұрасының бірі.

Ленин қолдаған марксизм ғылымы да шын тұрмыстың негізіне тірелген. Маркс өз заманында болған капитализм тұрмысын тексеріп келіп, өзінің материализм философиясын жасады. Материализм — материя деген сөзден шығады. Материяның мағынасы: нәрсе деген сөз. Маркс «мынау әділ, мынау әділсіз» деген ескі заманның білімпаздарының қиял философиясын қару қылған жоқ. Мар-

кетін қаруы — тұрмыс. Марксизм ғылымы түгелімен капитализм тұрмысын тексергеннен шыққан ғылым.

Маркс өз заманында ғылымын іске асыра алмай кетті. Ол кездегі жұмыскер табының күш-қуаты, халі — жер жүзінің шаруашылық халі. Ол замандағы оның ойлаған төңкерісін туғызатын түрге жеткен жоқ еді. Сондықтан Маркс болашаққа жол сілтеп, жалпы тап тартысының мазмұнын түсіндіріп кетті. Маркс бұрынғы ескі философияларды жойып, одан бұлай болатын тарихтың тұтқасы марксизм екенін дәлелдеп кетті. Ленин марксизмді іске асырды. Ленинизмнің марксизмге кіргізген қосымшасы көбінесе іс жүзінде.

Ленин марксизм ғылымымен құралданған еңбекші тапқа төңкеріс жасау әдісін үйретті. Ленинизм мен марксизм аты бөлек болғанмен, заты бір. Бұл екеуі бір дененің мүшесі. Бірісіз бірі күш, қару ете алмайды. Екеуі қосылғанда жеңбейтін дұшпаны жоқ.

Қазақстан коммунистері саяси іске жаңа ғана кірісіп отыр, бұдан бұлай іргелі коммунист болу үшін ленинизмді үйрену — біздің бірінші міндетіміз. Өлгенді еске түсіргенде бәріміздің ұранымыз: «Ленин — туым, ленинизм — жолым!» деген болу керек.

ҰЛТ ТЕАТРЫ ТУРАЛЫ

Театр

«Театр» дегенді елдің көбі білмейді. Театр — европа тілі, біздіңше айтқанда театр ойын деген сөз. Бірақ театр осы күнгі қазақтың алтыбақан тебетін ойыны сықылды емес. Театр — қазақтың қыз ойыны, шілдеханасына да ұксамайды. Театр деп қазақтың тойын, палуан күресін де де айтуға болмайды.

— Олай болғанда театр өмірде жоқ бірдеме шығар?— дер біреу.

Жоқ, олай да емес. Театр өмірдің ойыны. Театр тұрмыстың ойыны. Театрдың ішінде тойды да, шілдехананы

да, қызық ойынды да көруге болады. Бірақ театр ойынының тәртібі өзгеше.

Біздің қазақта қандай театр тууы мүмкін?

Театр бізде қандай болуы керек, ойнаушылар кім, ойналатындар не? Осы туралы біраз сөйлейік.

Осы күнгі біздің көріп-біліп жүрген театрымыз көбінесе отырықшы елдерде, отырықшы елдердің ішіндегі үлкен қалалар сөзсіз театрды тілеп тұрады. Қаланың мәдениеті, қаланың тұрмысы, жағдайы театрды еріксіз туғызады.

Үлкен қалаларда театрды көрушілер де көп. Бір күні біреуі келсе, екінші күні біреуі келеді. Көпшілік арқасында театр күн сайын кісісіз болмайды. Мәскеудегі «Үлкен театр», Париждегі «Ұлт операларына» кезек тимей қалатын да уақыт болады. Театрға бару үшін кей кезде неше күндей өшіретке де тұрады.

Әрине, біздің қазақ тұрмысында мұндай халді әзір күтуге болмайды. Бізде әлі үлкен қала жоқ. Қала мәдениеті жаңа-жаңа туудың алдында. Бұл ауызды ең толтырып айтқандағымыз. Қазақстанда театр бір күнде жасалмайды. Осы бастан талаптанбасақ соңырағы күні жақсы театр аспаннан келіп түспейді. Театрды жасауға болады. Еңбектеніп істелмейтін нәрсе жоқ.

Пьеса

Театр туралы сөйлегенде, ең әуелі ескертетініміз — пьеса. Бізде осы күні қандай пьеса бар? Олардың сыртқы көркемдігі, ішкі маңыздылығы қандай? Жарай ма, жарамай ма?

Бұл сұрауларға әбден жауап бере аламыз. Қазақтан шыққан пьеса жазушыларды алсақ, олардың ішінде кәдімгідей төселгендері бар: Мұхтар Әуезұлы, Жүсіпбек Аймауытұлы, Сәкен, Қошмағамбет Кемеңгерұлы, Жұмат Шанин. Әрине, бұлардың бәрі бірдей емес. Бірақ олардың қайсысы болса да жазушы екендігінде дау жоқ. «Ең-

лік-Кебек», «Алтын сақина», «Арқалық батыр» — бұл үшеуі де күні бүгіннен бастап театрға ойналуда жарайды. Жүсіпбектің «Сылаң қызы» да әжептәуір пьеса. Бірақ бұны театрға жіберердің алдында азырақ жөндеу керек. Бұл пьесаның ішкі мазмұны дұрыс. Қазақтың шала оқығанының, «не орыс, не қазақ» еместердің өмірін сынау, олардың тұрмысының тайыздығын, нашарлығын көрсету дұрыс пікір. Бірақ Жүсіпбек адамдарының көбінесе сыртын ғана шеберлейді, адамның ішкі үні Жүсіпбектің батырларынан көп естілмейді. Сондықтан бұның адамдары қуыршақ сықылды.

Қандай «жаман» дегеннің ішінде бір тамшы жақсылық бар, қандай «жақсының» өзінше бір осалдығы бар.

Әрбір адамды жеке адам ететін әркімнің жеке өзіне ғана біткен бір «тамшысы». Міне, соны Жүсіпбек көбінесе таба алмайды. Жүсіпбек пьесаларының осы жағын жөндеу керек.

«Алтын сақина» — тәуір пьеса. Қошмағамбет Жүсіпбектен анағұрлым тереңірек. Жеке адамның ішкі сыры бұған анағұрлым танысырақ. Тегінде Қошмағамбет қолынан жақсы пьесалар шығуы мүмкін.

«Алтын сақинаның» бір үлкен кемшілігі: көріністерінің тым қысқалығы. Кей бөлімдерінде көрер-көрместен пиямылдық жабылып кетеді деуге болады. Пьесаның көрінуі кемінде бір сағатқа созылуы керек. Әсіресе, кіріп-шығып жүруді онша жақсы көрмейтін қазаққа біржолата тойғыза көрсету керек. Бұл сөзден жалқаулыққа мойын сұн деген мағына шықпайды. Пьеса жазушылар қазақтың табиғи мінездерін ескерсін дегіміз келеді.

«Еңлік-Кебек» — сөзсіз, ірі пьеса. Ішіндегі маңызы мен сыртқы сұлулығы бірдей істелген пьеса. Бұл пьеса тарихи білім көзінен қарағанда да мағынасы бар. Мұнда өткен тұрмысымыздың бір кесегін көреміз. Мұндай пьесаны біз сықылды жазылған тарихы жоқ жұртта өз алдына бір материал деп санауға болады.

«Еңлік-Кебектің» кемшілігі тым ұзақтығы. Көріністің

ұзақтығы емес, көріністерінің саны көп. Бұл жерде тағы бір айтып өтетін сөз: біздің пьесаларымыз көп болса, үш, әйтпесе екі-ақ көріністі болу керек. Қазақ бірінші көріністе: «Не болар екен?» дейді. Екінші көріністе: «Енді қайтер екен?» дейді. Үшіншіде немен тынғанын көреді.

Үшінші көріністен әрі қарай қазақ жалығады. Жоғарыда айттық қой, қазаққа көп қабат аз бергеннен, аз қабат көп беру керек.

Сәкеннің пьесалары да («Қызыл сұңқарлар», «Бақыт жолына») қоюға жарайды. Бірақ бұған да біздің айтатынымыз: жазғанын түзету керек. Сәкенде де Жүсіпбек сияқты үстірт кететін мінез көп. Бірақ бұл екеуінің ұқсаспайтын жері де бар. Жүсіпбектің жүріп кеткенін біле алмай қаласың. Жүсіпбек — ынғайлы, епті бозбала. Сәкен ондай емес. Тарп-тарп етіп келе жатқаны анадайдан естіледі. Сәкенде еп жоқ. Бір жерде қолын тығып алып, бір жерге аяғын малып, бір жерге басын сұғып алып, тігетін-сөгетін нәрсені сонысымен жыртып — солай жүреді Сәкен. «Асау тұлпардың» өзге жағы өз алдына әнгіме, бірақ асаулығында талас жоқ.

Сәкеннің «Қызыл сұңқарлары», әрине, керек тема. Қазақ театры өзге жұрттай емес, ескіден қалған мұрасы жоқ. Біз осы бастан театрымызды революция (төңкеріс) негізіне құруға мүмкіндігіміз бар.

Бірақ, жаңа пікірлі пьесадан пікірге қосып тағы да сұрайтындарымыз бар — Мысалы: бізге де әдемілік, көркемдік керек, шеберлік, шындық керек. Коммунистер қашан да болса сыртқы әдеміліктен жиренген жоқ-ты. Іші де онды болсын, оған қоса сырты да жақсы болсын. Расын айту керек, шеберлік, әдемілік жағынан едәуірлер Сәкеннің алдында жүр, солардан Сәкен үйрену керек. Абай мен Мағжанның сөз шеберлігін үйренуге коммунист жазушылар арланбау керек. Бұл біздің үшін жүректен айтқан достық сөзіміз, Сәкен пьесаларын, әрине жөндеу керек. Батырларының бәрін өншен «сұңқарлар» қылып жібермей-ақ өзіміз білетін Бейсембай, Сейсембай, Жаң-

бырбай, Боранбай — солар болса да жарайды. Әзірге осындайларды-ақ көре тұрайық та.

Былтыр Жүсіпбек «Еңбекші қазақта» бізде театр кітibi жоқ деп жазды. Театр кітабын көбейту үшін ол жазушыларға жалақыны көп төлеу керек деген, тағы сол сықылды әңгімелерді айтты. Театр кітабының аздығына біз де қол қоямыз, бірақ тіпті жоқ деу қате. Жоғарғы айтылған кітаптарды (пьесаларды) жөндеп, ойнауға кіріссек. Соның өзі біраз уақытқа жетер еді. Бірақ мұнымен қатар Жүсіпбектікі де дұрыс — жаңа пьесалар жазуға кірісуіміз керек. Пьесаны туғызатын оқушы емес, көруші. Сондықтан ең әуелі ұлт театрын жасау керек. Островский мен Гогольді қанша жар салып іздегенмен біз таба алмаймыз, оларды табатын театр.

Сөйтсе де, осы бастан-ақ талап қылуға тайынбау керек, бұл туралы Қазақстанның халық ағарту мекемесі жаңа талаптарға жәрдемдес, көмектес болуы қажет. Жаксы пьесалар жазуға бәйге тігу керек. Бас бәйгесі бір-скі мың теңгеден кем болмасын. Жазушылар бәйгеге түссін.

Көрейік өнерін, жазғанын пайдаға асырамыз. Жарамандарын ендігі жолы түзетер.

Осы күнгі қазақ тұрмысын жазушыларға қаймағы бұзылмаған байлық деуге болады.

«Мен не жазайын, менен бұрын поленше, төленше пәлендей, төлендей жазыл қойыпты» дейтін емес. Әсіресе, пьеса жазушыларға қазақтың қызық тарихы бар. Тарихында ұялмау түгіл, мақтанатын істері бар. Орыс жазушысы Трснев «Пугачевщинаны» жазса, біз Кенесарыны неге жазбаймыз.

Осы күнгі тұрмысымызға келейік. Жазатын тема тағы толып жатыр. Сейфуллина (орыстың қатын жазушысы) «Виреняны» тудырса, біздің жазушы Бейсембай мен Жаңбырбайдың біреуін неге сөйлетпейді?

Қазақтың жастарының тұрмысы, әйел теңдігі, төлке-

ріс заманындағы оқиғалар, 16-шы жыл, шәкірт өмірі, мұғалім тұрмысы, ұлт мәселесі, бай-кедей арасы — осының бәрі жазушыны күтіп отыр.

Артист

Бізде ойнаушылар (артист) бар ма?

— Әрине, бар. Бірақ біздің ойнаушыларымыз әлі төселген жоқ. Жалпы көптің ішінен әлі шыққан жоқ. Біздің артистеріміз әлі өздерінің жолын да анықтаған жоқ. Біздің артист әрі өлеңші (әнші), әрі ақын, әрі палуан, орысшалап айтқанда біздің артист операда қандай ойнаса циркте де сондай ойнауға шамасы келеді. Кейде артистеріміз пьеса жазушы да болып шығады.

Биыл Семей губерниясында болған Қоянды жәрмеңкесінде бір жігіт талай ойындар көрсеткен. Үстелдің үстіне қоян болып секіріп шығып, үстінде тұрған қымыз, самауыр, шыны-аяқ — соның бәрін кимылдатпай, қайта жерге түсіп, қайтадан үстелге шығып, сол сықылды басқа ойындар көрсеткен. Көрген кісілердің айтысына қарағанда осы жігіт театрда пьеса ойнауға да жарайтын болса керек.

Биыл жаз Парижге көрініске барып келген Әміре Қашаубаевты алайық. Бұл өте жақсы ән салатын жігіт. Әміренің әні туралы биыл орыстың журналдарында, газеттерінде көп сөз жазылды. Бәрі де Әміренің әншілігімен қабат оның артистігін де мақтайды. Әміре «Ағаш аяқ» деген өлеңді айтқанда шын артист болып кетеді. Қандай салмақты отырған адам «Ағаш аяқты» естігенде еріксіз күліп жібереді. Күлдіретін сонда «Ағаш аяқтың» өлеңі емес. Әміренің өнері. Оның жыламсыраған даусы, қыржиған беті, жұмылған көздері — қысқасын айтқанда, Әміренің артистігі.

Қара казактың ішінен шыққан Иса ақынды алайық. Иса баяғының суырып салма ақындары сықылды. Өлеңді айтқанда сағатында ойдан шығарады. Иса — шын ақын. Бірақ Исаның едәуір артистігі де бар. Иса өлең

айтқанда құр ұйқастыруға тырыспайды, айту тәртібінің өзін бір түрлі өлеңнің мазмұнына қарай өзгертіп отырады. Біресе ақырын, біресе айқайлап кету, біресе күліп, біресе ашуланып кетуінің бәрі Исаның артистігіне жатады.

Бұл әншілер, ақындар, палуандар туралы. Олардан басқа аты шықпаған артистер ел ішінде толып жатыр.

Тағы сол Қоянды жәрмеңкесінде Қалибек деген жігіт кемпір, шал болып ойнаған. Бұрын Европаның түзелген театрын көрген білімді кісілердің айтысына қарағанда бұл ешбір артистен кейін ойнамаған. Осы сықылды елдің ішінде жүрген, теңіздің терең түбінде көрінбей жатқан асылдар, әрине, толып жатыр. Олардың көбін біз білмейміз. Баяғыда атақты Потанин айтқан екен: «қазақ халқы өзінің әнімен адамшылық мәдениетіне үлкен олжа кіргізеді» деп. Биыл шыққан Затаевичтің «Мың әні», әрине, Потанинді өтірікші қылған жоқ. Осы күні қазақтың «Қарагөзі», «Қараторғайы», «Қарақасы» — бүткіл Европа, Америкаға белгілі. Нью-Йорктің, Париждің фабрик-заводының, трамвайының даусына қосылып қазақтың әні де естіліп жатыр.

Бетховен мен Чайковскийдің әніне бойы балқитын адам баласының құлағына қазақ әні де теріс тиетін көрінбейді.

Осы сықылды қазақ әнінің дәмін татқан Потанин қазақтың театрына да үлкен болашақ айтқан: «Елу жылда қазақта нағыз театр туады» деген Потанин.

Әрине, Потанин айтты деп біз театрды қуаттамақ емеспіз. Біздің айтайын дегеніміз: Потанин қазақ ішіндегі анық артистерді көп көрген. Потанин көргенін айтқан.

Апа жылы Орынборда Серке деген жігіт ойнап жүрді. Бұл Серке Қостанайдың қазағы. Біздіңше, Серке де мың артист. Серкенің «Мырқымбайды» ойнағаны Европаның қай артисінен кейін емес.

Осы күні Семей жақта жүрген Жұмат Шанинді еске-

рейік. Бұл жігіт театр үшін барын салатын адам. Жұмат Зайсанда тұрғанда әжептәуір сахна жасап жүрді. Жұмат Семейге келгенде онда да пьесалар қойыла бастады. Жұмат өзі артист, өзі жазушы. Оның «Арқалық батыры» кәдуілгідей маңызы бар пьеса.

Айта берсе осы сықылды «жыл құстары» толып жатыр. Бізге мәлімсіздердің өзі қанша екенін кім біледі.

Сондықтан ұлт театрын жасау үшін, ең әуелі, осындай ел артистерін жинау керек. Біздің алғашқы театрымыз бәлкі өте нашар болар. Бірақ бір күнде жақсылықты күту қиялилардың жұмысы. Бізге ә дегеннен көңілдегі жерге аттап түсу мақсат емес. Бізге тілейтініміз — бір кірпіш болса да үйдің қабырғасы қалана бастасын. Бара-бара төбесін салармыз, түзеле келе әйнегін орнатармыз. Біраздан соң үйдің ішін әдемілерміз. Әрине, ол оңай қызмет емес. Бұның жолында көп еңбек, көп мұнәт керек. Ұлт театры қиялдың сағымынан емес, еңбектің жемісінен тууы керек.

Біздің театрымыз да алғашқы кезде өзге болу керек. Біз үнемі драма көрсетуге алғашқы уақытта шамамыз келмейді. Ұлт театры бір күні драма қойса, екінші күні екі ақынның айтысқанын қояр. Өтірік емес, шын ақынды айтыстыруға болады. Талабы бар ақындар сұрын асқа жиналса, енді театрға жиналуы керек. Бұл сықылды айтыстар болардың алдында көпке газет арқылы жарияланып отыруы тиіс. Ұлт театры кейде цирк ойындарын көрсетуі мүмкін. Қазақтан шыққан бишілер (балет) — ыңғайлы жігіттер. Қояндыдағы қоян болып ойнаған жігіт сықылдылар өнерлерін көрсетер.

Орысшалап айтқанда — алғашқы қазақ театры универсал болуы керек. Барлық әдеби, мәдени өнердің бәрін бір жерге жию керек.

Біз соңғы кезде кейбір мәселелерді соқыр еліктегіш боп барамыз.

Татар жазушыларының жаман әдетінің бірі — пере-

под, соңғы жылдарда біз де тым переводтатып жібердік. Бірақ бұқара халық онымызды біздей жылдам переводтай алмай қалды.

Сол сықылды театрды да переводтай салудан сақтау керек. Біз бұл жерде жалғыз кітап көшіруді ғана айтпаймыз. Театрдың ішкі рухын көшіруді де айтамыз.

Қазақстанның ұлт театры қазақ ұлтының бел баласы болуы керек. Жалпы адамшылық мәдениетінің базарына бірсуден ұрланды емес, өз өнерімізбен, өз еңбегімізбен татқан бойымызды апаралық. Сонда ғана халықтан ұялмаймыз.

Алғашқы тәжірибелер

Алғашқы кезде бәріміз де көңілді едік. «Ие, бұл жарайды екен, жақсы екен. Ұлт театры тарихи жұмыс, ірі жұмыс» деп жүрді жұрттың көбі. Ол кездегі жиналатын мәжілістеріміз де толық болушы еді. Ол мәжілістерге белгілі саясат адамдары, атақты жазушылар келуші еді. Ондағы сөйленетін сөздер де ірі, іргелі еді. Ұсынатын жоба да толық, маңызды еді.

Әлі есімде: халық ағарту комиссариатының үлкен үйі пайнала қатар тізіліп отырған кісілер. Бұлардың ішінде болашақ артистер де бар. Бұлардың ішінде әлгі айтқан белгілі жазушылар да бар. Мұнда қолынан іс келетіндер де бар.

Бірінші сұрау:

— Ұлт театры керек пе?

Жауап.

— Е, бұл туралы не сөз бар? Әрине, керек.

Екінші сұрау:

— Ойнайтын артистер таба аламыз ба?

— Артист неге табылмасын, ел іші толған артист, солардың бәрін шақырту керек:

Тағы сұрау:

— Бізде ойынға жарайтын пьеса бар ма?

— Пьеса табылмаушы ма еді, ең алдымен «Еңлік-Ке-

бек», «Алтын сақина», «Бәйбіше-тоқал», «Сылаң қыз» да жарайды. «Қызыл сұңқар» да жарап кетеді. Іздесе тағы да толып жатыр.

— Театрға күнде келіп отыратын халық табыла ма? Халық дегенде, әрине, қазақты айтам.

— Әрине, табылады. Қызылорда толған қазақ емес пе?

Оның үстіне жүздеген қазақ қызметкерлері бар. Осының бәрі театрға келеді. Бір театрды толтырып отыратын Қызылордада қазақ бар. Толтырмақ түгіл көңілді күні сыймай да кетеді.

Алғашқы кезде сөйленген сөздер осылай болды. Дүниенің бәрі де оңай, бәрі де жеңіл сықылды болды. Кейбіреулер осындай оңай жұмысты бұл уақытқа дейін біреу-міреу неғып істеп қоймағандығына таң қалып жүрді. Ұлт театры ол кезде құр тілек еді. Тілекті тілеу, әрине, жұмыс істеуден анағұрлым оңай. Тілек тілегің келгенде тілене салады. Тілектің аяғы жүйрік, қанаты ұшқыр. Ұлт театры құр тілек қана болып жүрген кезде жұрттың бәрі бұған «тілектес» болды. «Көп түкірсе — көл» деген, көп тілектестер, келіндер, жәрдемдерінді көрсетіндер дедік біз.

Сонымен тілек іске аса бастады. Ел-елден ойыншылар шақырылды. Жер-жерден пьесалар жиналды. Тілек орындалып, іс басталды. Орысшалап айтқанда мейрам бітіп, жабайы шаруаның күні туды. Ерсілі-қарсылы жүріс басталды. Осы кезден былай қарай театрдың жұмысында кемшіліктер көріне бастады. Жетіспегендік, әр нәрсеге олақтық, шорқақтық біліне бастады.

Театр деген өз алдына бір шаруа, үлкен ауылдың жабдығынан театрдікі кем емес. Жайшылықта үй ішіне керек нәрсенің бәрі театрға да керек. Театр — тұрмыстың айнасы. Бірақ олай болу үшін ең әуелі өзі тұрмысқа ұқсау керек.

Театрды тұрмысқа ұқсас етіп көркейту үшін ең әуелі пұл керек. Қолына берілген пұлды дұрыстап ұқсатып

отыратын басқарушы адамдар керек. Бұл екі мәселе туралы да біз қазір мақтанатын халде емеспіз. Әсіресе, пұл жағынаң кемшілік көп. Себебі: ұлт театрының керектігіне әлі едәуір жұрттың көзі әбден жеткен жоқ. Театрға деген ақша өзгеден гөрі шабанырақ жиналады. Ұлт театры әлі күнге дейін кейбіреулердің көзінде «ойын үйі». Көп керектің ең соңғы керегі сияқты.

Біздің туып келе жатқан жұртшылық осы сықылды көзқараспен ондап тұрып күресу керек. Қазақ елінің ілгері басу жолында ұлт театры үлкен адырдың бірі екенін түсіну, ұлт театрын жасап алсақ, мәдениеттің бір кесегін өзіміздікі қылдық деп есептеу керек. Ұлт театры, әсіресе, біз сықылды сауатсыздары көп халыққа өте керек.

Кітап оқу үшін хат білу керек. Театрды көзі көретін, құлағы еститін адам ұға алады. Тәрбие жөнінен, ішіндегі айтылатын пікір ретінде кітаптың театрдан айырмасы жоқ. Театр жанды кітап, театрда оқудың орнына адам есітіп, көреді. Кітаптан театрдың өрісі кең. Кітап жалғыз хат танытындардың қаруы, театр көпшіліктің қаруы.

Осы күнгі Қазақстанның ел азаматтары театрдың бұл айтылған сыпатын өмірінде естен шығармау керек. Театр көңіл көтеретін ойын үйі ғана емес, ол өз алдына мәдениеттің бір мектебі.

Театрдың басқарушы адамдары да оған осы айтылған мәдени көзбен қарау керек.

Бір күні театрға халық аз келген екен. Мен басқарушы азаматтардың біреуінен бұның себебін сұраған сөзіме ол былай деп жауап берді:

— Мемлекет театрына билетті қыдырып жүріп сатамыз ба? Келген келер, келмеген қалар!

Әрине, бұл сықылды көзқарас үлкен қате. Театр мәдениеттің мектебі болса, оның мәнісін жұрттың көбі әлі білмесе, біз ол жұртқа өзіміз біліп ауызба-ауыз неге түсіндірмейміз.

Мемлекет театры! Жұрттың өзі келеді деп кеудені керіп неге отырамыз?

Бұл жерде орысты еліктемеу керек. Орыс театры жасалғалы жүз жылдан асты. Олардың тәжірибесімен біздікі бір емес. Театрымыз ашылмай жатып «орысшаламақ» біз көпке бармаймыз. Алғашқы кезде қазақшаламай іс өнбейді. Біздің театр басқарушы адамдарымыз үй-үйге жүріп, билет сатуға арланбасын. Сатылмай қалған билет болса, бос орынға жай жіберетін кісіні дайындап қойсын, әйтеуір театрды толтырудың қамын істеу керек. Сонда ғана жаңа туған баланың денесіне қан тарайды, сонда ғана ұлт театрының буыны бекіп, бұғанасы қатады.

Ал, енді, ойнаушыларға келейік: алғашқы күнгі «Алтын сақина» жақсы шықты. Әсіресе, кемпір, оның келіні тәуір ойнады. Тегінде «Алтын сақина» жақсы ойнауға келетін пьеса. Жалғыз-ақ кемшілігі (бұны да айтып едік) бөлімдері тым қысқа: ақшамның намазы сықылды. Бұрын артист болып ойнамаған адамдар ұялып, жасқанып даусын жөнді шығармаушы еді. Бұл жолы үлкен өзгерістің бірі: артистердің бәрі жүректі нық сөйледі. Жақсы артист болу үшін ең әуелі жүректі бекіту керек. Содан кейін артистің өнері бірте-бірте жамала бермекші. Біздің артистер бұл жағынан әбден емтихан ұстады деуге болады.

Ендігі артистердің алдында тұрған зор мақсат: ролін тереңдете білу. Бұл сөздің мағынасы мынау: кемпір болып ойнаған әйелге дәл ойнап тұрған сағатында шынында кемпірдей өмір сүре білу керек. Артистіктің ең үлкен өнері осында. Сондықтан артист сыршыл (психолог) болуы тиіс. Артист адамның ішкі сырын білсін. Өзі жиырмада болса да, 80-дегі кемпірдің нендей өмірі барын білсін, бұл — бір.

Екінші — артистік сыршылдығы жадағай адамның сырын білу де ғана емес. Тағы да әлгі айтылған кемпірді алайық. Кемпір де әр түрлі. Бай кемпір мен кедей кемпірдің құлық-мінезі, жүріс-тұрысы бір болмайды. Әр

адамның тұрмысына қарай «түрі» бар. Анық артист, міне, осыны білуі керек.

«Алтын сақинадан» біз мұны анық ашық көре алғамыз жоқ, анда-санда кемпірдің айтқан «балама тағы бір қатын әперем» дегені болмаса, бір кезде жігіттің шешесіне айта салған «не жетпейді, құдайға шүкір, малың бар емес пе?» дегендері болмаса театрда отырған жұрт ойнаған артистерге қарап олардың қандай тұрмыстан екенін жөнді білген жоқ.

23 январьда қойылған Бейімбеттің «Қырық парызында» молда болып ойнаған «дәл молдаға» ұқсап барып, ұқсап қалып отырды. Бірақ ол да әлі психология жағына дұрыс көңіл қойған жоқ.

Сонымен артисттің ендігі ұраны жүрегін бекітіп, аяғын сахнада нық басып алғаннан кейінгі мақсаты: психология жағын маңыздату, тереңдету болу керек.

Театр мәдениеттің мектебі болса, оның оқытушысы артист. Артист өзінің зор міндетін түсінсін. Көпшілікке әркім әр орында қызмет етіп жүр. Біреулер шаруашылық жолында, екіншілер ел билеу ісінде, үшіншілер халық ағарту жолында. Осылардың ішінде артисттің қызметі ең ақырғы орында емес. Орыстың атақты артистері Садовский, Щепкиндердің аты Ресейдің мәдениет тарихында Пушкин, Лермонтовтармен қатар аталады. Осы күнгі Станиславский, Качалов, Южин сықылды әйдік артистер орыстың ірі қызметкерлерінен деп саналады.

Олай болса, біздің артистер де ел азаматының бірі. Біздің жана дүние жүзіне шыққалы отырған жас артистеріміз өзіне-өзі осылай деп қарау керек. Мәдениет мектебі болатын театрды біз сонда ғана жасай аламыз. Пьеса тым аз. Көркем әдебиеттің көбі өлен. Өлеңмен жазылған бір пьеса жоқ. Тарихта аты қалғандай ірі, маңызды пьеса әлі жазушының миында жатыр. Орыстың «Ревизоры», «Горе от ума» сықылды мәңгілік пьесалары біздің әлі аспандағы жұлдыз сықылды. Атақты Садовский, Щепкин, Станиславский, Южиндерді тудырған Гоголь,

Грибоедов, Островскийлер. Қазақтан Гоголь, Островскийлер шығуына енді бұдан былай тілектес болу керек. Тілекке қоса жәрдемдес болу керек. Ә дегеннен ойымыздағыны жазбадың деп жаңа жазушыларды сыртқа теппеу керек. Бірі жарамаса, бірі жарар. Іште жатқан өнерді сыртқа шығаруға бұрынғыдан гөрі көбірек мүмкіндік беру керек. Бұл осы күнгі жалпы Ресей әдебиетінің беталысы. Сергей Есенин асылып өлгеннен бері бұл пікір бұрынғыдан да күшейді.

Қазақстанның халық ағарту комиссариаты жақсы пьесаға бәйге тігіп отыр. Ең оңды жазылған пьесаға бас бәйге мың сом, одан соңғы 500 сом. Талапты жазушылар осы күні бәйгеге қосуға бәлкі пьесаларын даярлап та жатқан шығар. Жалғыз-ақ айтатынымыз: ұлт театры көркею үшін жақсы жазылған пьесалар керек.

Бізге қазақтың қара тұрмысынан алынған әрбір ауылдың өміріне таныс, орыстың «Ревизорындай» пьеса керек.

Ұлт театры ашылғалы әлі 5-6 пьесалары қойылды. Бұлардың ішінде тәуірлері де бар. Бірақ «Алым-салық» сықылдыларын енді қайта қоймаса да болады. Бейімбеттің «Қырық парызы» «Ревизорға» ұсаған пьеса, бірақ тым шолақ. Сондай теманы толық қылып жазса!

«Қырық парыз» ұлт театрында өте жақсы ойналды.

Қазақтың ұлт театры жаңа-жаңа тәй-тәйлап аяғын басты. Алғашқы тәжірибе қазақ театрынан іс шығатындықты көрсетеді. Бірақ театр жасалмай тұрғандағы жұрттың үміті бұдан зор еді. Алғашқы тілекке қарағанда, біз осы күні орыстың тәуір театрларына иін тіресіп қалсақ керек еді. Бұнымыз біздің қате екен. Театрды жасау театрды тілеуден анағұрлым қиын екендігі көрінді. Көп еңбек, көп бейнетпен театр жасалатын көрінеді. Бұны біз көптен де, өзімізден де жасырғымыз келмейді.

Қалай дегенде де ұлт театрының іргесі қаланды. Ендігі сұрау: ұлт театры әбден салынып біткенде қандай болар екен.

ҚАЗАҚСТАНДА ХАЛЫҚ АҒARTY МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстанда оқу жұмысының күйі мен болашағы

Жолдастар! Менен бұрын баяндама істегендер Қазақстанның шаруашылық күйін, мәдениет жөніндегі табыстарын суреттеп өтті. Бұл жөнде ауыл оқытушыларының, ауыл мұғалімдерінің алдында қандай міндеттер тұрғанын да ашып айтты.

Енді маған жүктеліп отырған нәрсе — Қазақстандағы қазіргі оқу күйін суреттей келіп, алдағы міндеттерді белгілеу.

Жолдастар, жалпы кеңестер одағының, онымен бірге Қазақстан шаруашылығының көтерілуі социалдық құрылысқа бет алып отыр. Сондықтан халық ағарту жұмысының мақсұты да осы социалдық тұрмысты жылдамдату болу керек.

Олай болса, халық ағарту жұмысы туралы біздің алдымызда негізді үш мәселе тұрған болады:

Бірінші мәселе — жалпы еңбекшілерге хат танытып, мәдениетке жетіскен шаруа қылып шығару.

Екінші мәселе — өндіріс кәсібі, ауыл шаруашылығы, үкімет мекемелеріне керекті ысылған жұмыскер, қызметкерлерді дайындау.

Үшінші мәселе — қазақтың ұлт мәдениетінің көтерілуіне керекті мәдениет-білім күштерін әзірлеу, мұнда түрі ұлттікі болғанмен, тамыры социалдық болуы керек.

Міне, осы үш мәселе — халық ағарту саясатының бәрін ашып береді.

Тарихтан бір-екі сөз.

Өткендегі тарихымызға қарасак, жоғарғы мақсұтты өтеу жөнінде істелген іс шамалы болып шығады. Қазақстанда бірінші «халық ағарту» жұмысы діншілдік туы

астында басталғанын бәрің де білесіңдер. Оңтүстік сарттардан, солтүстік — башқұрт, татарлардан Қазақстанға молдалар ағылған. Қазақ еліне хат танытқан осы молдалар, олардың үйреткені — ол дүниеге барғанда жұмаққа қалай кірудің жөні, тағы сол секілділер.

Әрине, мұндай «білім» қазақ ұлтының, әсіресе, қазақ еңбекшілерінің пайдасына жарамады.

Бері келе дін оқытушыларының ішінен жәдитшілеу шықты. Олардың қолданғаны да дін оқуы еді. Әйтседе бұлардың бір өзгешелігі — мектептерге кейбір жаңалықтар кіргізді, жер де дөңгелек емес, шар сияқты жұмыр деп таныған сияқты жаңалығы болды.

Бұдан кейін өткен ғасырдың аяқ шенінде бізде орыс-қазақ школы дейтін болды. Бұл орыс-қазақ школы орыс жиһангерлерінің құралы еді. Күнбатыс еуропаға қарағанда орыс жиһангерлерінің біздегі өзгешелігін айтып кеткім келеді. Күнбатыс еуропада жиһангерлік саясаты капитализмді өршітуге, товарын өткізуге ішкі базары кемдік қылса, жаңадан бір базар іздеп, уақ ұлттарды отарлау негізіне құрылған болса, бізде, Иван Грозныйдың заманынан бері Ресейдің жиһангерлік саясаты дін оқуымен байланысқан.

- Иван Грозныйдың Қазандағы татар хандарын орыс дінін алуға зорлағандығын бәріңіз де білсеңіздер керек. Осы жолды орыс жиһангерлері өздері құлағанға шейін ұстап келді деп айтуға да болады. Бізде де алғашқы кезде орыс-қазақ школы осы жиһангерлік мақсұтты алға ұстады: қазақ ұлтын шоқындырып, қазақ еңбекшілерін орыс қылып, жиһангерліктің қол шокпары қылып ұстап отырмақшы болды. Әрине, бұл саясаттың іске асқан жері де болды: орыс-қазақ школы патша үкіметінің кеңсесіне керекті бірталай тілмаштарды дайындап берді, олардың арасынан патша үкіметінің тыңшылары да шықты. Бірақ, негізінде орыс-қазақ школы патша үкіметінің күткен мақсұттын түгел бере алмады. Күшті қанша төккенмен де қазақтардың арасынан 3-4 поптан артық шығара алмады.

Патша үкіметінің көздеген мақсұты жүзеге аспады. Орыс-қазақ школы біртіндей келе екінші түрге айналды. Менен бұрынғы сөйлеген жолдастардың сөзіне қарағанда, Қазақстанда ұлт қозғалысының басшылары осы орыс-қазақ школынан шыққанын көріп отырмыз.

Қазақстандағы қазіргі саяси іскерлерді алып қарасақ, олардың да осы орыс-қазақ школынан шыққаны көрініп тұр.

Әсіресе, миссионерлер школы бізге өрнек бола алмайды. Оның мақсұты да, жұмысы да бізге жат. Орыс-қазақ школы қолы жеткендерді ғана тәрбиелеген болса, біздегі қазіргі кеңес мектебі жалпы көпшілікті ағартуды мақсұт қылып отыр. Біздің мектебіміз оларды алдымен еңбекшілерге береді. Байлар мектебінен өзгешелігіміздің бір негізі осы.

Жұмысымыздың жемісі.

Кеңес мектебінің, жаңа мектептің тарихы — төңкерістен басталады. Әзірге алған тәжірибеміз аз болса да, істеген жұмысымызға қорытынды істей келіп, алдағы жұмысымызға соны негіз қыла аламыз.

Бұл жөнде өте-мөте көзге түсетін нәрсе — төңкерістен бері бастауыш мектептеріміз қабындап өсіп кеткен. Төңкеріске шейін қазақ елінде 560 мектеп бар еді десек, қазірде бастауыш мектептердің саны 1 мың 600-ге жетіп отыр.

Бастауыш мектептерді жалпы алсақ, бұл 40 проценті болады. Қазақстанда қазақ 75 процент, олай болса бұл санды қанағаттанарлық деп айта алмаймыз. Бірақ, өткендегімен салыстырсақ, табысымыз зор. Ағарту жұмысында қанша ілгерілегендігімізді білу үшін басқа жұмысымызбен салыстырып көрейік. Біздің шаруашылығымыз соғыстан бұрынғы күйінің 80 процентіне жеткен. Өндіріс кәсібіміз соғыстан бұрынғының 60 процентіне жеткен. Ал ағарту жұмысын алсақ бастауыш мектептеріміз үш еседен де артық өсіп кеткен. Мұны айтып сіздердің алда-

рыңызда мақтанғым келмейді. Өйткені ілгерілегендігіміз болса, өзі де көзге көрінеді ғой. Менің ойым сіздерге кемшілік жағымызды айту, ағарту жұмысындағы алдымызда тұрған кедергілерді көрсетіп өту.

Бұдан бір жеті бұрын ағартушылар съезіне маған баяндама істеуге тура келді. Онда да көбіне кемшіліктеріміз туралы айттым. Меніңше, кемшіліктерімізді көбіне оқытушыларымызға айтуымыз керек. Өйткені олар біздің жұмысымызбен байланысты, мектептерімізді басқарып отырған солар. Олай болса кемшілігіміздің бәрін оқытушыларымыз біліп отыруы керек. Білмей іс істесе, ілгері басуы қиын. Менің мұныма сіздердің қарсы болатындарыңыз болмас деймін.

Біздің қорымыз.

Біздің халық ағарту жұмысына арнаған қорымыз аз деуге болмайды. Үкімет бюджетінен болсын, жергілікті бюджеттен болсын — 35 процент халық ағарту жұмысына беріліп отырады. Біздің тарихымызда мұндай нәрсе болған емес, тарихта түгіл, халық ағарту жұмысына бюджеттің үш бөлгенінің бірін беру ешбір мемлекетте іс жүзінде болған емес. Бұл сома өткен жылы 10 миллион сом еді, биылғы жылы 12 миллион сом болып отыр. Халық ағарту жұмысындағы кемшіліктерге, ділгерімізге қарасақ, бұл сома да түк емес. Әсіресе, ауыл-поселкеге аз бөліп келгенбіз. Есеппен көрсетсек: 12 миллион сомнан ауылға 1 миллион 200 мың сом, 10 процент. Поселкеге екі миллион шамасы — 18 процент беріппіз. Екеуін қосқанда 28 процент болады. Ал Қазақстанда ауыл мен поселкенің саны 93 процент. Біз бұдан екі жыл бұрын «Ауылға бет бұру керек» деп ұран салған болсақ, Қазақстанның 5-съезіндегі баяндамамыз да «Ауылға бет бұру» негізіне құрылған болса, осы ұран күні бүгінге шейін ескіріп отырған жоқ. Біз бұл жерде екі түрлі мәселені шешуіміз керек. Бірінші — бір жағынан қала мен ауыл, екінші жағынан ауыл мен поселке арасында сыбағаны тең бөлу.

Бұл жөнде ұлт мәселесін де шеше кетуіміз керек болады, өйткені Қазақстанның көпшілігі — қазақ, олай болса соманың да өсірілуі керек қой. Бұл саясатты Қазақстан үкіметі қолданып та отыр, бұдан былай да сіздердің көмегіңізбен қорды бөлу жұмысын дұрыстаймыз деп ойлаймын. Қорды дұрыс бөлу, ұлт мәселесіне ынтаны көбірек салудың керектігін білгіміз келсе, оқу жасындағы балалардың қаншасының мектепке алынғандығына көз салуымыз керек. Қара шаруалардың оқу жасындағы балаларының 30 проценті мектепке алынған. Қазақ балаларының 8-12 проценті ғана мектепте, олай болса бұларды теңеу үшін қазақ мектебінің жұмысын бұдан үш рет жылдамдату керек.

Қазақстан елін жалпы алсақ, мектебінің тең бөлінбегендігін де көреміз. Санмен көрсетсем сіздерге қызықсыз болмас деймін.

Семей губернесінде қазақ мектебі	—	561
Ақмола губернесінде	»	—238
Қостанай округінде	»	—207
Орал-Бөкей губернесінде	»	—234
Ақтөбе губернесінде	»	—182
Сырдарияда	»	—

Бұл саннан — бастауыш мектептің 30 процентінің жалғыз Семей губернесінде екенін көріп отырсыздар. Қостанай округінің де жайы жақсы. Ал Адай уйезін, Қарақалпақ облысын алсақ, қазақтармен салыстырғанда мүлде кейін қалып отыр. Қостанай округінде қазақ балаларының 30 проценті мектепке кірген болса, Адай округінде бұл сан 4 пен 5-тің арасында. Сондықтан бұдан былай ағарту жұмысында кейін қалған елдерге күшті салсақ, екінші жағынан басқа жақтан бастаған жұмысымызды да нығайта беруіміз керек.

Ағарту жұмысына керекті қор жергілікті бюджеттен бөлінді. Қазақстанның 5-съезі де жергілікті бюджеттер ағарту жұмысына 35 проценттен кем шығармасын деп қаулы шығарған болар. Бұл кезінде республикамыздың жоғарғы орнынан сұрап алған сыбағамыз болатын.

Кеңестер съезінің осы қаулысы орындарда түгел орындалды ма? Түгел емес. Керек болса мына дәлелді келтірейін:

Ақмола губернесі	34	процент	бөлген.
Семей	»	31	»
Костанай	»	38	»
Орал-Бөкей	»	28	»
Ақтөбе	»	31	»
Сырдария	»	30	»
Жетісу	»	28	»
Адай уйезі	»	17	»
Қарақалпақ	»	20	»

Костанай округінен басқасында 35 процентке жетіп отырған жоқ. Әрине, бұдан былай да ағарту жұмысына жергілікті бюджеттен берілетін соманың санын арттыруға тырысамыз ғой. Бірақ, өзіміздің кедейлігімізге, басқа істейтін жұмыстарымыздың көптігіне қарағанда осы проценттің өзі де едәуір.

Бастауыш мектептер туралы

Ауылдық мектептеріміз не күйде? Ауылдық мектептеріміз мұғалім мен оқытушылар ғана, шынына келгенде мектептің алдымен үйі болуы керек. Сосын оқушысы, содан кейін мұғалімі. Бізде мұның ең керектісі жоқ. Ауылдық мектеп оқушыларының оқитын орны жоқ. Ауылдық мектепті бұл жерде суреттеп жатудың қажеті де жоқ қой деймін, өйткені газеттің қай номерін алып қарасаң да, мектебіміз бұзау, қозымен бірге тұр, балалар қара жерге отырады, терезе орнына тесік, шыны орнына қарын жапсырылған деген секілді тілшілер хатын кездестіруге болады. Тілшілердің айтқанын қайта айтудың жөні жоқ. Оны өздерің де білесіңдер, тіпті, менен артық та білесіңдер. Олай болса, бұдан былай халық ағарту жұмысын дұрыс жолға қоямыз дегенде біздің бірінші ынта салатынымыз — мектеп үйін әзірлеу болу керек.

Біздің үкіметіміз бұл туралы кейбір шаралар қолданып отыр. Қазақстан Орталық атқару комитетінің соңғы

сессиясында Қазақстан халық комиссарлары кеңесі жанынан мектеп салу жұмысын басқаратын әдейі комиссия ұйыстыруға қаулы шығарды. Мұның үстіне оқытушылардың, мұғалімдердің міндеті: әлеумет пікірін осы мәселеге аудару, ел күшін, ел қаржысын жиыстырып, мектеп үйін салмай оқу жұмысын ілгері бастыруға болмайтындығын елге айтып түсіндіру.

Сіздердің үстеріңізге, оқытушылар, өте жауапты, жемісті жұмыс артылып отыр. Сіздер болып, біз болып бірігіп отырып, ақырындап болса да осы міндетті атқаруымыз, ақырында барып бастауыш мектептерімізге үй тауып береміз деп сенемін.

Орыс поселкесінде де осы күй бар деуге болады. Бірақ онда тәуірлеу. Орыс поселкесінде мектептердің 30 процентінің үйі бар, 70 процентіне үй керек. Алайда мен сіздердің назарларыңызды қазақ аулына аударғым келеді. Өйткені қазақ мектептері таза үйсіз. Орыс поселкелері туралы біз ескі патшаның қалдырған мирасы жайында айтсақ, қазақ аулында ол да жоқ. Орыс поселкелерінде бұрынғы арақ сататын үйлер мектепке жаратылса (ол да пайдаға асқан), қазақ аулында арақ сататын үй де болмаған.

Бастауыш мектептердің керегін түгендеу.

Мектептердің керегін түгендеу жұмысына келсек, бұл да көңілдегідей емес. Бұл туралы оқытушылар менің баяндамама қарай шығып сөйлесе керек. Олардың не айтатынын мен сезіп отырмын: «Бұл туралы істелген ешнәрсе де жоқ» дейді ғой. Мен мұнысына қосылам. Біздің бұл туралы сөйлесетініміз — қайткенде сол мектептердің керегін қалай тауып бере аламыз — міне, осы болуы керек. Бізде парта, жазу жазатын қара тақтай да жоқ. Қара тақтай болмаса оқушылар отырған күйі тізесіне қойып жазу жазса, денесі қалай дұрыс өспекші? 100 шақты оқитын баласы бар бір мектептің мен баяндамасын көрдім: парта жоқтықтан оқушылардың 80 процентінің бөлі

бүкірейе бастады дейді. Меніңше, мектептің шаруашылық-оқу жұмысына белгілі сома шығару мәселесін алдымен қолға алу керек болады.

Осы күні ауылдық, поселкелік мектептердің шаруашылық шығыны 8-ақ процент. Мектепті нағыз мектеп қылу үшін шаруашылық-оқу жұмысының шығыны еңбекақыдан артық болуы керек. Біз қазірде бір адамға 7 сом 7 тиын шығын шығарып отырмыз — бұл қазақ аулында. Орыс поселкелерінде бұдан тәуірірек. Онда 16 сомнан келеді. Бұл да аз, өйткені Ресейдің орталық губернелерінде 20 сомға жеткен.

Жасыруға болмайды, біз бұрынғы орыс-қазақ школынан да кейінге қалып отырмыз, олар 1911 жылы бір адамға 17 сом 65 тиыннан шығын шығарған. Бұл біздің шығарып отырғанымыздан екі жарым есе артық. Олай болса, бұған күшті салу керек. Жергілікті ағарту қызметкерлері, әсіресе, оқытушылар бюджет қаралғанда осы жағына аса зейін салуы керек.

Оқу құралдары және тіл туралы.

Жоғарғымен байланыстыра мен оқу құралдарына да қағылып өтпекшімін. Бұл мәселе қазақ мектептерінде өте нашар күйде. Біздің өткендегі тарихымыз бұлдыр боларлық ешнәрсе қалдырмақ түгіл, қазіргіге сабақ боларлық та ешнәрсе бере алмаған.

Сонымен оқу құралдарын біз төңкерістен бері ғана шығара бастадық. Оның үстіне 1913 жылға шейін қазақтың өзіне арналған қаріп болмады, біз араб емлесін пайдаландық. 1915 жылға шейін қазақша тіл құралдары болмады. 1913 жылға шейін қазақтың баспасөзі де болған жоқ. Қазақ арасындағы молдалар ақсақалдарға әулиелердің өмірін суреттеген «Зарқұм», «Кербала» секілді араб ертегілерін айтып ұйытты, бұл кітаптарды Қазандағы бір татар көпесі бастырып шығарушы еді.

Бізге қазірде бәрін де жаңадан шығаруға тура келіп отыр. Бұл жолда бізге кездесіп отырған қиыншылықтар

көп. Бірінші — оқу құралдарын жазатын адамдардың бізде саны шағын. Үлгі оқу кітаптарын жазуға ғана жалғыз Байтұрсынұлы. Басқа адамымыз жоқ. Біз бұл жұмысты басқа істен қолдың босануына қаратып келдік. Бірақ оқу кітабын жазу деген жеңіл жұмыс емес. Мұны өлең сықылдандырып жаза салуға болмайды. Әрине, өлең жазу да оңай емес қой, бірақ ақын адам онша қиналмай-ақ жаза салса керек. Кейде ақын еместердің өлең жаза салатын әдеті де бізде бар. Оқу кітаптарын жазу үшін құр хат танитын болу жетпейді, жазушы оқыту ғылымына жетік болуы керек. Балалардың психологиясын білу керек, жалпы алғанда оқымысты адам болу керек. Әйтпегенде пайда орнына зиян шығаруы мүмкін. Адамды бұзып бітіргеннен де, оған ешнәрсені оқытпағанның өзі артық. Егер дұрыс оқытамыз десек, оған жақсы кітап керек. Жақсы кітаптарды жазу үшін адамның білімді болуы шарт.

Мен ағарту мекемесінің бастығы болғандығымнан осы күнгі қызметкерлеріміздің ісінен зарланбай амалым жоқ. Қолынан іс келетіндер «маңызды» жұмыстарға бір шығып кетсе, қызметкерге ділгерліктің күштілігінен жастар да тиісті білімді алмай жатып жұмысқа жегіліп кетеді. Оқу кітаптарын жазудың бір жерде комиссар болып отырудан кем емес екендігін білетін адам бізде сирек. Біз бұған күшті салуымыз керек. Әсіресе, оқытушылар кірісуі керек. Біз алдымен оқытушыларға көз тігеміз.

Сендердің араларыңнан оқу жұмысына жетік адамдар шығып, оқу кітаптарын жазуға кірісуі тиіс. Мұны істеу үшін оқу кітаптарын қолға алып зерттеп, іс жүзінде сынауларың керек, жалғыз оқу жағынан ғана емес, жалпы маңыз жағынан да кітаптың қалай екендігін ашу керек. Өйткені бұл жағы көңілдегідей емес. Біздің оқытушыларымыздың алдында тұрған ұлы жұмыстың бірі — қазақ мектептерінде ұлттық-оқу кітапханаларының негізін құру. Бұл жұмысты біз әліміз келгенше істеп келе-

міз, мұны біз күшейтуіміз керек. Күшейткенде алдымен оқытушылардың күшімен күшейтуіміз керек.

Орыс мектептерінде бұл мәселе нашар емес. Әрине, Қазақстан жағдайын іске алғанда мұнда да істейтін істер көп. Бәрініз де білсеңіздер керек қазіргі оқитудың негізі — елдің шаруашылығы, сол жердің тұрмысы. Комплекс әдісімен оқитудың негізі — аймақтану мәселесіне тіреледі. Олай болса біз кітапты Қазақстан үшін ғана емес, әр губерненің өзіне арнап жазуымыз керек. Сондықтан орыс оқытушыларының міндеті — Мәскеудің жіберген кітабын ғана оқытып қана қанағат қылмай, өздері де жазуға кірісіп, кеңесті Қазақстан еліне көзін салып, қарауы керек. Біздің кеңестер одағынан өзгешелігіміз қазақ болғандығымыз ғана емес, орыс болсын, қазақ болсын — жалпы Қазақстан болып біріккенде кейбір өзгешелігіміз бар. Сондықтан да бірнеше ұлт қосылып бір республика болып отырмыз. Осы өзгешелігімізді анықтап, жұмысымызды осыған дәлдеп келтіру жөнінде орыс оқытушыларының алдында ірі жұмыстар тұр.

Оқу құралдары туралы сөзіміздің аяғында айтатыным: қазақ мектептері туралы: бастауыш мектептерге оқу құралдарды әзірлеу жағындамыз, ал орта мектептер мен жоғарғы мектептер туралы жоспарымызды тым кеңейтіп жібермейміз, өйткені — бұл мектептерге керекті кітаптарды әзірлейтін адамымыз жоқ. Оның үстіне оқытушыларымыз да жеткіліксіз, орта дәрежелі мектептеріміз осы күнге шейін орысша оқытумен келеді. Кейбір жолдастар бұдан өзінше мағына шығарып, біздің саясатымызды бұрынғы миссионерлер саясатымен бір дегісі келеді. Мен бұған қосылмаймын. Миссионерлер школының негізі жалғыз орысша оқыту ғана емес (бұл миссионерлер школы туралы ғой), сол алған білімін кімнің пайдасына жұмсауда. Біз мектебіміздің жемісін еңбекшілерге жегізбекпіз. Олай болса техникумдардан оқып шыққандар орысшалап кетеді деуге қауіп жоқ. Жас агрономдарымыз, дәрігерлеріміз, басқа мамандарымыз ар-

тық тіл білсе, аз да болса білімі артылса, бұдан келер оларға зиян жоқ.

Орта мектептер, жоғарғы дәрежелі білім ордалары әзірінше орыс тілінде оқыту керек деп қаймықпай айта аламыз. Бұған істейтініміз — қазақтың бастауыш мектептері мен орта дәрежелі мектептердің арасын байланыстыру керек дейміз. Біздің мұғалімдеріміз орысша жетіліп, мектептердің соңғы кластарында орысша оқыта аларлық болулары керек.

Бір сыпыра жолдастар маған қағаз жазды. Менің болжауым теріске кетпеген екен. Олар жазған қағазында былай дейді: «Мектептерге орыс тілін кіргізу — ескі саясатқа, миссионерлер саясатына қайталау емес пе?» Бұл туралы айтатынымыз — біз мектептерге орыс тілін кіргізуге ұсынсақ, патша үкіметі секілді сол орыс тілін жақсы көргендіктен емес, біздің басқа шарамыз болмай отыр. Орта дәрежелі мектептеріміз түгіл бірінші басқыш мектептеріміз де оқу құралдары жағынан қамсыздана алмай отырғанын сіздер білсеңіздер керек. Олай болса, орта дәрежелі мектептерге қазақ тілінде дайындалған кітап жоқ болса, оқытушы мұғалім жоқ болса, не қылмақшымыз? Ауылдық мектепте тымырайып отыра бермекшіміз бе? Меніңше, есі бар қазақ, әсіресе, мұғалімдер мұны айтпаса керек.

Біз орыс тілімен мәңгі оқыта беру керек деп айтпаймыз. Мүмкіндігі бар жерінде қазақшасы керек. Қызылордада қазақ институты бар. Мұндағы оқытушылар — орта дәрежелі мектептерде оқыта алады деген қазақ оқытушылары. Оқытуы әдемі. Бірақ осы институт сықылдандырып әр қаладан да аша беруге оқытушыларды таба алмаймыз ғой.

Сондықтан ешбір мүмкіндік болмаған соң орта дәрежелі мектептерге біз орыс тілін кіргізіп отырмыз. Өнебойы осы бойымызбен кете береміз деп айтпаймыз. Ақырындап отырып орта дәрежелі мектептерге оқу құралда-

рын әзірлей бермекшіміз. Мәдени күштеріміз көбейген сайын кітап санын да өсіре бермекшіміз.

Бұл жерде бір мысал көрсетіп өтейін, жапон елінің оқу тарихымен қаншалық таныстықтарыңыз барын мен білмеймін. Әйтсе де олардың құлдық тұрмыстаи мәдениетке қалай өрлегенін айтып өткім келеді. 1865 жылы жапон елі біздің қарақалпақ секілді ел еді. 50 жылдың ішінде мәдениетті ел болды. Жапон елі осынша тез өркендегенде өз тілімен өркендеген жоқ. Білімді ағылшын тілімен бастап еді.

Олардың орта дәрежелі оқу мектептері 19-ғасырдың аяғына шейін ағылшын тілінде болып келді. Университеттерінің жапон тіліне көшкені жақын арада ғана. Кейбір университеттерінде профессорлар осы күнге шейін ағылшын тілінде сабақ береді.

Білім кітаптары осы күнге шейін көбіне ағылшын тілінде басылады. Сапақ жұмысы да ағылшын тілінде. Міне, бұл жапон елінің шет тілден қанша пайдаланғандығын ашып көрсетеді.

Біздің Қазақстанда, меніңше, әрбір қазақ орысша білу керек те, орыс қазақша білуі керек. Мұндай күй болса, өте жақсы болар еді. Шынында бұған екінші көзбен қарауға болмайды, өйткені кенес мектептері тар ұлтшылдықтан аулақ қой.

Латын қарпі туралы.

Латын мәселесіне көшейін. Бір сыпыра жолдастар біздің Қазақстан латын қарпін қашан алады деп сұрады. Қазақстан үкіметі латын қарпі туралы әлі арнап декрет шығара қойған жоқ. Сондықтан мен ашып жауап бере алмаймын. Бізде латын қарпі алына ма, әлде түзетілген араб қарпі қолданыла бере ме, ол әлі шешілмеген мәселе. Мен тек бұл туралы әзірлік жұмыстардың болып жатқанын ғана айта аламын. Біз қазірде баспасөз бетінде де, жай жиылыстарда да осы туралы айтыс ашып отыр-

мыз. Білімге тірелген жағы ағарту комиссариатында қолға алынып, анықтау үшін түрлі шаралар қолданылып жатыр. Ауыл жайын өздеріңіз де білесіздер. Қаріп өзгерту, оңнан солға қарай жазудың орнына солдан оңға қарай жазу секілді өзгерістер кіргізерде әбден ойланып, сақтықпен ғана кіріспесе болмайды. Кейбір республикалар араб қарпі туралы бетін ашты, мәселен Әзербайжан, Өзбекстанда латын қарпін алу туралы үкімет декрет шығарып отыр. Бірақ әлде болса да мәселе талқыда көрінеді. Жергілікті мұғалім-оқытушылар бұл мәселені шешуге ат салысулары керек. Кейбір тәжірибе үшін латын қарпімен оқытып көруге де болады. Латын мәселесі туралы азырақ әдебиет те болып қалды: басылып шыққан бірнеше кітаптар, газеттегі мақалалар бар. Жақын арада ағарту комиссариаты «Еңбекші қазақ» басқармасымен бірігіп, латын қарпі туралы айтыс мақалаларды басып шығармақшы. Латын туралы менің айтып өтетінім осылар.

Балалар әдебиеті.

Балалар әдебиеті туралы сөйлеп өтейін. Мұғалімдердің маған жазып сұрағандарына қарағанда орындарда балалар әдебиетіне ділгерлік күшті көрінеді. Бірақ шынына келсек, балалар әдебиеті түгіл бізде керекті оқу құралдары да жеткіліксіз ғой. Әйтсе де балалар әдебиетін де ұмытып отырғанымыз жоқ, ондай-мұндай әзірлеп жатқанымыз бар. Биыл балалар туралы жазылған сөздерді жинап, «Жаңа мектеп» журналына қосымша қылып бастырып мұғалімдерге жібергеніміз.

Бұдан былай балалар әдебиетін өркендеткенде бір жағынан пионерлер жұмысына, екінші жағынан Денсаулық комиссариаты арқылы ананың-баланың саулығын сақтау жұмысымен байланыстыра жүргізу керек. Балалар ертегісі, денсаулық, тазалық жағынан жазылған өңгімелер өте керекті-ақ.

Бастауыш мектептің түрі.

Бастауыш мектебіміздің 4 жылдық екенін бәріңіз де білесіздер. Мектепте 4 жыл оқыған балалар керегінше хат танып, шаруаны мәдени түрге салып жүргізуге жарайтын болып шығуы керек. Осы көздеген мақсұт осы күні орнына келіп жүр ме? Орнына келіп жүрген жоқ. Ауылдардағы мектептердің 50 проценті бір жылдық, 30 проценті 2 жылдық, 5 проценті ғана 4 жылдық.

Бір жылдық мектептің қандай екендігін кейін айтамын. Меніңше бір жылдық мектептер сауатсыздықты жою екенін де талас жоқ. Олай болса ауылдық мектептердің түрін дұрыстау жұмысына оқытушылардың кірісуі керек. Әйтпесе жұмыста жеміс шамалы болмақшы.

Бастауыш мектептерде жұмыстың көңілдегідей болмағандығы көзге де көрініп отыр. Күздігүні қалалардың көшесіндегі жүздеп, мыңдап жүрген балаларды байқағандар көрген шығар. Олар не іздеп жүр? Олар техникүмге, университетке кіргіз демейді, «жай ғана мектепке кіргіз» дейді. Бұл бір жылдық мектептен шыққан жастардың білімін толықтыратын орын таба алмағандықтан қалаға шұбырғандығын көрсетеді. Бұл күйді өзгерту керек. Мұны өзгерту үшін бастауыш мектептерді дұрыстау керек.

Бұл туралы не істеуіміз керек?

Бірінші — бастауыш мектептеріміз төрт жылдық болу керек.

Екінші — жылдық мөлшерлі күнді түгел оқыту керек.

Үшінші — жұмыстың түрін дұрыстау керек.

Ауылдарда жылы 170 күн оқыту керек еді, бізде мұның орнына 95 күн оқытады. Шала көшпелі аудандарда 110 күн, отырықшы елдерде 130 күн. Бұған қарағанда көшпелі аудандардағы бір жылдық мектебіміз үш айлық мектеп болады да шығады.

Жолдастардың көбі ауылдық мектептер бес жылдық болсын деген тілегін білдіріп отыр. Бұған негізінде қар-

сылығымыз жоқ. Бірақ осыны тұрмысқа асыру жөнінде бізге ауыр жағдайлар кездеседі. Өздеріңіз де білесіздер, бастауыш мектептеріміздің 50 проценті бір жылдық. Мұның себебі не? Себебі мұғалімдердің білімінің төмендігі, мектеп үйлерінің жоқтығы. Мектептерімізді бес жылдық қылсақ, оған ең кемінде 100 адам оқу керек. Оған үйді қайдан таппақшымыз? Ондай үй қазақ аулында жоқ. Олай болса бұл мәселені кеңесу ретінде сөйлеспесек, іс жүзінде асырамыз деуге мүмкіндік жоқ. Бірақ байқап қарау үшін мұндай мектептерді елдің жиын жерлерінде, үйез қол астына біреу деп я екеу деп ашып көруге болады, істеп көруге болады. Істеп көргеніміз де бар. Осында бір жолдас үлгілі мектептер туралы айтып өтуімді сұрады. Бес жылдық мектептерді, дұрысын айтқанда жеті жылдық мектептерді ел ортасы болған жерлерде ашу керек. Оны қаражат жағынан болсын, оқу құралдары, ысылған оқытушылармен қамсыздандыруға күш салу керек. Егер саны аз болса да осындай мектептерді аша алсақ, техникум оқушыларын тапқан болар едік. Бұл бастауыш мектептер мен орта дәрежелі мектептердің арасында байланыс жасауға себепкер болар еді. Жергілікті қызметкерлердің бұл жөндегі жұмысын мен құттықтаймын.

Мұғалім, учительдер туралы

Кезекте тұрған мәселенің бірі — мұғалімдердің білімін арттыру, санын өсіру. Төрт жылдық мектептерге екі мұғалімнен беруіміз керек. Мүмкіндігіне қарай мұны істемекшіміз: оның үстіне мұғалімдер шын оқытушы болуы керек. Кейде мұғалімдердің білімі төрт жылдық мектеп курсынан аспайтын күйде ұшырайды. Ондайлардың бар білгені мектептің 2-3 жылында бітіп шығады. Әрине, бұл жақсы күй емес. Оқытушылар ең аз дегенде шәкірттерінен екі есе артық білуі керек. Біздің Қарақалпақ, Адай секілді елдерімізде курске келген мұғалімдердің жалынжа алғанда қолды зорға қоятындары болған. Мен мұны-

мен Қаззақстан оқытушыларының бәрін қиналайын демеймін, менің ойым оқытушылардың тәуірлері нашарларына жәрдемдесе екен. Осы мәселені баспасөз бетінде түсіндіріп, іс жүзінде де қолға алып, оқытушылардың білімін толықтыру жұмысына көпшіліктің назарын аударса екен деймін.

Серуен

Мұғалімдер серуенге шыға ала деп сұраушылар болды. Біздің қаржымыз жеткілікті болса, демалыс уақытында мұғалімге серуенге шыққаннан әдемісі жоқ. Бірақ біз мұғалімдердің білімін толықтыру жұмысын алға қойып отырмыз ғой. Қазақ мұғалімдерінің серуенге қолы тие бермес. Орыс оқытушылары серуенге шығарылады, өйткені оқытушылардың көзқарасын кеңейту үшін бұл бірінші әдіс.

Оқушылар туралы

Ауылдық мектептерге көз салғанда оның кімді оқытып отырғанын бақылау керек. Әлеумет жұмысына араласу жөнінде оқытушылардың алдында ірі мәселелердің тұрғанын біз өткен баяндамадан байқадық. Сол ірі мәселелердің бастысы ауыл байына қарсы тұру, олай болса, оқытушылар алдымен мектептерін еңбек мектебі қылуы керек. Мектепке бай мен кедей қатар келсе, алдымен кедейді алу керек. Бұл — негізгі жол. Қолдағы есепке қарағанда бұл жағы жаман емес, бастауыш мектептерде келейлер 50 проценттен асады. Бірақ бұған қарай жұмысымыздың бәрі тап-тұйнақтай деуге болмайды.

Жоғары дәрежелі мектептерді, техникумдарды алсақ, бұлардағы жұмыс нақ көңілдегідей емес, өйткені оларға көбіне бай балалары, әлі келетін балалар кіріп жүр. Кедей балалары күші жоқтықтан елінен шыға алмай қалып отыр. Оның үстіне мектебі бар ауданда мектебі бар ауылдың ғана балалары оқымайды, көрші елдерден де келіп оқиды. Кедейлердің тамыр-танысы аз келеді ғой. Таныс-

тарының жоқтығынан ғана, балалары жатып оқитын орын болмағандықтан кедей балалары қаға берісте қала бермекші.

Біз мұғалімдерді ауылдағы басты азаматтар десек, осыны көбіне ауыл мұғалімдері туралы айтамыз. Олай болса, ауыл мұғалімдері оқушыларды зерттеп, қарап алуға зер салу керек.

Пионер, комсомол туралы.

Бұл жерде бір тоқталып өтетін мәселе — мектептерде пионер, комсомол ұйымын ашу туралы.

Бізде, бұл жөнде, екі түрлі көңілсіз іс бар. Оның бірі — пионер, комсомолдардың ұйымына оқытушылар жоғарыдан қарайды. Бала ғой, жас ғой, бұларға не керек дейді. Мұғалімдердің ішінде бұлай жоғарыдан қараушылық жоқ емес, бар. Екінші жағынан пионер, комсомол ұйымдарының өз міндеттерін білмегендерін айтып өтпей болмайды. Мысал үшін мен қолыма түскен бір материалды айтайын. Орыс поселкелерінің бірінде түнгі сағат 1—2-лер шамасында комсомолдар өздерін оқытатын әйелге келіп, қазір тұрып киініп, театрға жүріп ойнайсын дейді. Комсомолдардың оқытушыларына мұны істегені рас болса, мақтауға болмайды. Меніңше, осы екі түрлі көңілсіздікті талқыға салып шешу керек. Бұл біздің жолымыз, біздің саясатымыз емес. Оқытушылар комсомол-пионер ұйымдарымен дұрыстап байланысын жасап, қатынасуы керек.

Мектеп тәртібін алайық. Бұрынғы кезде бұған жай ғана қараушы еді. Балаларға жаза беретін оқытушылар балаларды отырғызып қоятын, тамақсыз ашықтыратын, ұратын... Қазірде мұның бәрі жойылып отыр. Оқытушылар тәрбие жұмысын, әсіресе, мектепте тәртіп орнату жұмысын пионер-комсомол ұйымдары арқылы жүргізуі керек. Оқушылар сабағын дұрыс білмесе, оған жаза беруші өздерінің пионер-комсомолдық ұйым болсын. Жастардың арасындағы былапыттықты, бейбастақтықты осы

ұйымдар бақылай отырып, соған жауапкер болсын. Міне, осы жолмен тәрбиелей бастау керек. Бұл туралы комсомолдар мен оқытушылардың саналары бірігер деп ойлаймын. Сөз арасында сіздерге бір айтып кететінім мектептегі істеліп жатқан жұмыстар туралы комсомолдардың өлкелік комитетінің пленумына ағарту комиссариаты баяндама істеді. Баяндамада мектепте тәртіп орнату жөнінде комсомолдардың қандай міндеті бары суреттелді. Оқытушылардың, комсомолдардың міндеті осыны іске асыру.

Мектепке әйел балалар көбірек алынсын.

Қоғам өмірінде, жеке шаруашылықта әйелдердің қызметі аз емес. Орыс мектептерінде жаман-жақсы болса да, бұл туралы істелген іс бар, оқушылардың 37 проценті қыздар. Ал қазақ мектептеріне келсек, өте аз — қыздар 11-ақ процент. Басқа шығыс ұлттарында — өзбек, тараншыларда бұдан да төмен, өзбек мектептерінде әйел балалар 7 процент, дүңғандарда бір процентке жетпейді.

Бұл жөнде, әсіресе, қазақ арасында көп жұмыстар істеуге тура келеді. Ескіліктің әйелге көзқарасын таза жоюға күш салу керек.

Әлі күнге есімізде — бұрын ел оқытушы мен молданы бір санайтын. Жабайы қазақтар әйелдердің («қатындардың») бала оқытуын мүмкін деп ойламайтын. Осындай көзқарасты таза бітіру керек. Әсіресе бұған оқытушылар күш салуы керек. Қазақ оқытушыларының арасында әйелден оқытушы жоқ, оқытушы болуға әйелдің күдіретінен келмейді емес, қайта ауырлығы жоқ, оқытушылық әйелдерге сай қызмет. Мысалға Америка елін алсақ, ондағы оқытушылардың 90 проценті әйелдер, өйткені оқытушылықтың еңбек ақысы аз болған соң еркектер басқа жұмысқа шығып кеткенде, оқытушылық жұмыс әйелдерге қала берген.

Оқыту жұмысына әйелдердің де тең хұқықты болып кірісуі керек. Бұл — нағыз жемісті жұмыс. Менен бұрын

баяндама істегендер ұлы ұстазымыз Ленин жолдастың социалдық мемлекеттің оқытушылары ешбір капиталшы мемлекеттің оқытушыларының қолы жетпеген күйге жеткізілуі керек деген сөзін айтып өтті. Бұл Лениннің таптырмайтын сөзінің бірі. Мұны тұрмысқа асыруымыз ғана керек.

Тағы да мұғалім, оқытушылар туралы.

20-шы жылмен салыстырғанда тұрмыстарымыздың ілгерілегенін қайсыңыз болса да теріс демессіздер, бұл жөнде өкімет қолынан келгенше жәрдем беріп жатыр. Бірақ оқытушылардың ділгері мен еңбек ақысын салыстырғанда өте аз. Басқа қызметкерлермен салыстырсақ (қаладағы көшірлер де оқытушылардан көп алады) — ауылдық қызметкерлер мен ауылдық кеңес ағасы, милиция бастығымен салыстырсақ, еңбек ақыны кем алатын оқытушы.

Бір жағынан қарағанда бұлардың алатыны оқытушылармен бірдей секілді де көрінеді. Бірақ зерттеп қарасақ олай емес. Ауылдық, болыстық кеңес ағаларының ел кезетін әдеті бар. Жүрген жерінен қой сойдырып жеуді біз тисақ та қайтерсің, олар қоймайды. Етсіз жүре алмайды.

Мұғалімдер мұны істей алмайды. Өзінің қызмет қылатын жеріне лау тауып мініп барса сол-ақ. Мұғалімдер тапқанымен тамағын асырайды, бала-шағасын тойындырады, оларды киіндіреді. Оның үстіне газет-журнал алдырып оқуы керек. Бұл жерде біз саудаласқан секілдендіріп, сендер істе десендер, мен істемеймін десем, текке уақыт алдырған болар едік. Өйткені өкімет әлінен келгенше еңбек ақыны өсіріп отыр. Мұны оқытушылар есіне алып, түсінуі керек. Бұдан былайғы қолға алатынымыз оқытушылардың еңбек ақысын уақыттарында бергізу, пәтер, отын жағынан қамсыздандыру секілді жұмыстар болу керек. Екінші жағынан оқытушылардың хұқығын толықтыру керек. Әлі күнге шейін оқытушыларға молда

деп, жалданып жүрген адам деп караушылар жоқ емес. Қит етсе, көңіліне жақпаса үстінен өсек-шағым жүргізіп, оқу кезінде жұмыстан шығарудан да тайынбайды. Бұл күй елде бар. Біз бұған ынтаны салмақшымыз, тұрмыстарыңызды түзеуге тырыспақшымыз.

Жоғарғы, орта дәрежелі білім туралы.

Енді жоғарғы, орта дәрежелі білім жайына келейін. Бұл жөнде бастауыш мектептер мен техникумдардың арасында қазақ елінде коммуна мектебі, орыс поселкелерінде шаруа жастарының мектебі бар. Бұл мектептер жақсы хат таныған, шаруашылығын мәдени жолмен алып жүре алатын адамдар әзірлеп шығармақ. Біз мал шаруашылығын жаңа түрге салып гүлдендіретін адамдарды әзірлеуіміз керек. Өткен баяндаманың айтыс сөзінде бір жолдас шаруашылық туралы үгіт жүргізушілер жайында айтты. Онысы дұрыс. Біздің шаруашылығымыз сондай адамдарды күтіп отыр. Түптің түбінде біздің шаруашылығымыздың бәрі де сондай болып шығуы керек. Социалдық құрылыс кезінде шаруалар ең болмағанда коммуна мектебін бітіріп шығуы керек. Бірақ әзіріне мұны істеуге мүмкіндік шамалы. Коммунар мектебі бізде 40. Осы 40 мектеп әр ауданның өзгешелігіне қарай икемделіп, жұмысын жасай алмай отыр. Шаруа жастарының школы да осымен қатар. Бұл мектептер бастауыш мектептердің нашарлығынан, екінші басқыш (7 жылдық, 9 жылдық) мектептердің аздығынан, техникумдарға оқушылар әзірлеудің соңында жүр.

Фабрик-завод оқытуының да Қазақстанда маңызы аз емес. Бұл кәсіп өндірісімен байланысты. Фабрик-завод мектебі, әсіресе, осы күні керекті.

Осы күнгі біздің алдымызда тұрған мәселенің бірі — Кеңестер Одағын машиналандыру болса, Қазақстанды алсақ — осы ұран Қазақстанға арналып айтылған секілді. Біздің жерден шығатын кеніміз ұшан-теңіз, осыны іске асыратын бізге қызметкерлер керек. Керекті қызмет-

керлерді жай мектептер арқылы әзірлейміз десек, көп уақыт өтеді. Фабрик-завод мектебін алсақ, ол бізге маман жұмыскерлер шығарып береді. Біз қазір Жетісу жолын салып жатырмыз. Осыған керекті қара жұмыскерлерге қазақ кедейлерінің алынуы керек. Мұны істесек біз екі түрлі мәселені шешеміз. Бірінші жағынан қазақ кедейлерін өндіріс жұмысына үйірілтіп, өндіріс жалшыларының санын өсіреміз, екінші жағынан кедейлерді ауылдағы байдың тегеурінінен құтқарамыз. Кедейлердің не бар мұнын түгендеу мәселесі — ұзақ мәселе. Әзіріне кедейлерге ауыл шаруашылығы жөнінен жәрдем бергеннің үстіне, кесіп өндірісіне толық араластыру керек. Мұнсыз біз өндіріс мәселесін аяққа бастыра алмаймыз, кедейлердің мәселесін шала шешкен боламыз.

Ауылдағы басшы азаматтардан саналатын, ауыл кедейлерінің арасындағы мәдени күш болып жүрген оқытушылар бұл жұмысты жарыққа шығаруда кеңес өкіметіне жәрдемдесуі керек. Фабрик-завод оқуының маңызының күштілігін, міне, осыдан білсеңіздер керек.

Кесіп өндірісін машиналандыру мәселесі ішкі Ресейге қарағанда Қазақстанда өзгеше. Ішкі Ресейде машиналандыру мәселесі төгілгенді толтыру дәуірінен өтіп, толған үстіне толтыру дәуірінде тұр. Оларда бұрыннан негіз бар, соған құрып, енді ілгері жіберіп отыр. Бізде өндіріс кесібін жаңадан туғызуға тура келеді. Бұл жана жұмыс, оның үстіне бізде инженер-техник жоқ. Жоқ дейтін себебім — бар болғанмен саны аз, ділгерімізге жетпейді. Біз алдымен қазақтардан осындай мамандарды әзірлеп алуымыз керек. Біздің саясатымыз осы. Мен бұған, әсіресе, өндіріс аудандарындағы оқытушылардың назарын аударам.

Техникумдар туралы

Енді техникумдар туралы айтпақшымын. Қазақстанда қазірде 30 техникумымыз бар. Бірақ ділгерімізге қарағанда бұл дария қасында тамшы есебінде. Мен жоға-

рыда ~қазақ балаларының 8-12 проценті оқып жүр деп едім. Бұл жерде бір еске алатын нәрсе — біз бұрын Қазақстан елінде 5 миллион 600 мың халық бар деп есептейтінбіз. Санақ жұмысының қорытынды санына қарағанда бізде 6 миллион 800 мың халық бар екен. Осы күнге шейін бір миллионнан артық адамымызды «жоғалтып» жүріппіз. Оқу балаларының саны ескіше. Олай болса жоғарғы процент тағы азаяды.

Мектеп жасындағы балаларды тегіс оқыту үшін осы күнгі оқытушылардың санын әлденеше рет көбейту керек. Қазірде оқытушылар 4 мың шамалы болса, олардың санын бірнеше ондаған мыңға жеткізу керек. Бұл бастауыш мектептер үшін ғана. Бұларды әзірлейтін техникумдар да керек. Оқытушыларды әзірлейтін бізде 14 техникум, бірнеше институт бар. Жылына бұлар 30 адамнан шығарғанда да бір жылда әлденеше жүз оқытушыларды шығарады. Оқытушылар әзірлейтін техникумдардың санын біз әлденеше рет көбейтуіміз керек. Ауыл шаруашылық техникумы бізде 8. Оның екеуі ағаш қызметкерлерін әзірлейтін техникумдар. Бұл теңіз қасындағы тамшы есебінде. Қазақстандағы мал шаруашылығы мәселесі — жалпы кеңес одағындық мәселе.

Жалпы Одақтағы мата тоқитын фабриктер 30 процент жүнді Қазақстаннан алады. Біздің қойларымыз жүн жағынан шеттен әкелмейтін қылып, мата тоқитын фабриктердің керегін тауып беріп тұруы керек.

Бұдан былай, жолдастар, ауыл шаруашылығының саласын асылдандыратын орын ашуымыз керек. Америка астығы орыс мұжығының астығымен қосылып күнбатыс европаны ауыз-мұрнынан шығарып толтырады. Біздің Қазақстан шет елдің базарына түсемін десе, етімен түсуі керек. Өз еті емес, малының етімен түсуі керек (отырғандар күледі). Мұны істеймін дегенде мал шаруашылығын өркендетуге тура келеді. Оның үшін жақсы қызметкерлер керек. Біздің жер-су комиссариатының мағлұматына қарағанда, жылында малымыздың 2 про-

центін қасқыр жеп тұрады екен, індеттен үзілетіні одан да көп. Мал дәрігерлері қайда? Олар аз, жоқтың қасы — оларды әзірлеу керек.

Жолдастар газет оқытындарымыз, әсіресе, қала тұрмысынан таныстарымыз білсеңіздер керек — биылғы жылы Кеңестер Одағы майға ділгерленіп отыр. Жалпы Одақта, оның ішінде Сібірде май заводтарын салмақшымыз. Осы жұмысты 20 миллион малы бар Қазақстан қолға алмағанда, кім алмақшы? Малдың пұлды болуы керек? Пұлды болуы өнімнен.

Қазақ елі бұл күнге шейін малдың өсімінен пайда қылған жоқ. Малдың өлімінен пайдаланып келеді. Өлген малдың терісін сатып, ақшасына шай-қант алады. Тері деген не? Тері — өлген малдың көзі. Қазақ елі теріні көп сатамыз деп мақтанатын болса, мұнын еліктейтін еш жері жоқ. Біз базарға түскенде етімізбен, майымызбен, жүнімізбен, бір жағынан терімізбен түсеміз, бірақ өлген малдың терісімен емес, сатуға деп сойылған малдың терісімен түсуіміз керек. Ауыл шаруашылығының негізгі жолы, міне, осылар болуы керек.

Олай болса, ауыл шаруашылық қызметкерлеріне біз өлердей болып ділгерленіп отырған боламыз. Сол ділгерлігімізді өтейтін, шаруашылық қызметкерлерді әзірлейтін техникумдарымыз 8-ақ.

Денсаулық жұмысы не күйде? Саулық сақтау қызметкерлерін әзірлейтін техникум бізде біреу-ақ. Денсаулық комиссариатының мағлұматына қарағанда екі жасқа шейінгі балаларымыздың 60 проценті өлетін көрінеді.

Ілгергі баяндама естеріңізде бар шығар, Қазақстанның кейбір аудандарын жұқпалы ауру кернеп, тұқымы құрып кетпесе игі еді деген қауіп те тұр. Олай болса, еліміздің бір жағы құрып кету қаупінде тұрса, біздің осы сөздеріміз, ашып жатқан мектептеріміз, әлеуметке арнап істеп жатқан жұмыстарымыз далаға кеткен секілді болмай ма.

Жұқпалы ауруға шалдыққан елдерге тезінен жәрдем

беріп, емдеуге күш салуымыз керек. Өкіметіміз бұл туралы бірнеше шаралар қолданып отыр.

Алдымыздағы жалпы Қазақстандық кеңестер съезінде денсаулық комиссариатының баяндамасы тыңдалмақшы. Ел ішіндегі бақсы-балгердің алдауыштығын, емдеймін деп талай адамды өлтіргендігін өздерің де айтып отырсындар. Осының бәрі — денсаулық жұмысына ысылған қызметкерлер даярлаудың ділгерлігін алға әкеліп тартады.

Техникумдардың жұмысын дұрыстау керек.

Ауылдық мектептерге қарағанда техникумдардың күйінің жақсы екендігіне талас жоқ. Өйткені, бірінші, жаман-жақсы болса да техникумдардың арнаулы үйі бар, екінші жағынан — техникумдар қалада тұрады. Қалада тұрған соң, оқытушылары тәуір болмақшы. Техникумдардың бір ақсайтын жері — оқушылары сай емес. Бұған бірінші себеп — ауыл мұғалімдерінің оқушыларды әзірлеп бере алмағандығы, екінші себеп — оқытушылардың жүрдім-бардымдығы. Мұнда отырған техникум оқытушыларына айтатынымыз: оқушылардағы бұл қолайсыз күйді таза бітіру керек. Қазақ жастары көбіне бітірмей шығады, өйткені біз қазақ қызметкеріне ділгерміз. Землемер болып шығу үшін 4 жыл керек болса, бітіріп шыққанда алатыны 100 сом екен. Өйтіп 2-3 жыл өмірімді сарп қылғанша дейді де, бір жерге орналасады, жер-су комиссариатына басқарушы болмағанмен, соған орынбасар болып кіруінде сөз жоқ.

Мысал үшін мен сіздерге бір қызық әңгіме айтып өтейін. Былтыр күз, сабақ басталар кезде Алматыдағы мал шаруашылығы техникумының бір студенті маған келіп: «мен өзімнің келешек өмірімнен көп нәрселер күтем. Сондықтан мына мал шаруашылығы-техникумынан гөрі тәуірірек орында оқысам екен» деді. Мал шаруашылығы техникумының ұнамау себебі не деп сұрап едім: «Өзіңіз

ойлап қараңызшы, мен сияқты сұлу жігітке сиырдың соңынан жүру лайық па?» деді (отырғандар күліседі).

Техникум оқушыларының жайы осындай болса, мұнымен алысқа бара алмаймыз. Мен оған оқып жүрген техникумына қайтадан бар дегенімде: «Олай болса, осы айтқаныңызды қағазға жазып беріңіз» деді. Ондағы ойы мені бір жаман нәрсе істеді деп жариялау, ағарту комиссары білікті адам бола тұрып менің мал шаруашылығы техникумында оқуыма себепкер болды деп бір кезде мені ұялту.

Меніңше, оқушылардағы бұл көзқарас — нашар көзқарас. Мұны жоюға күш салуымыз керек. Мекемелерді қазақыландыру жұмысына кіріскенде мұндайды біз елей алмадық. Шала сауаттыларды отырғызсақ та мекемені қазақыландыру керек болды. Бұл ел еңбекшілерінің тілегі еді. Қазірде қазақыландыру жұмысын белгілі бір тәртіпке түсіріп отырмыз. Сондықтан мұндай күйді енді өзгерту керек. Оқып жүрген жастар білімінің бір тарауына маман болуға тырыссын, онсыз біз ешнәрсе істей алмаймыз.

Инспекторлар және жұмыс әдісі туралы

Мұнда сөйлеген жолдастар инспектор құр тексеріп, сан мен мағлұмат жинағанға қанағаттанбасын, іс жүзінде жоба көрсетіп отырсын деді. Бұл — талассыз мәселе. Ағарту комиссариаты да инспекторлардың міндеті, жұмысы туралы сіздердің айтқандарыңызды айтады. Кейбір жерлерде инспекторлардың кемшілігі болатын да шығар, ондайда сіздермен бірігіп отырып дұрыстауға болады ғой деймін.

Инспекторлардың, әсіресе, елдегілерінің білімі төмен. Инспектор жалғыз ұйыстыру жұмысын білуі ғана керек емес, ағарту жұмысының басқа тарауларын да тегіс білуі керек.

Бұндай инспекторларды біз іздеп отырмыз. Әзірлеп

шығаруға кірісіп отырмыз. Бірақ әзіріне аздық қылып отыр.

Бір жағынан мұндай инспекторлар оқытушылардан, оқытушылардың ішіндегі бастыларынан шығару мүмкін. Бұл мүмкіндік алдымызда.

Инспекторлардың міндеттері күшті, олардың білімін толықтыру жұмысын қолға алу керек. Бұл — бірінші жағы. Екінші жағынан: ағарту жұмысының басқа қызметкерлеріндей инспекторларға да назар салынбай келді. Инспекторлардың еңбек ақысы жеткіліксіз. Қыстың күні жүздеген, мындаған шақырым жер жүріп, ел қыдырған инспекторлардың жылы киімі де жоқ.

Олай болса, инспекторларды іздеумен бірге олардың күйін дұрыстауға да күш салу керек.

Инспекторлардың мәселесімен бірге қолға алынатын жұмыс әдісі. Жұмыс әдісінің қазіргі күнде маңызы күшті. Сабақ берудің жаңа түрі — комплекс түрін алайық. Комплекс түрімен сабақ берудің әдісін біздің әдісшілдеріміз дайындауы керек. Оның үстіне жұмыс әдісі — программа әзірлеу, уақытын бөлу, жоспар даярлаумен бітпейді, сол әдіспен мұғалімдердің оқытылуы керек. Бұл жағынан қарағанда сабақ беру әдісіне мұғалімдеріміздің қанық болуы керек.

Енді сабақ беру әдісінің қай түрін аламыз, қандай бізге қолайлы деген мәселеге келейін. Қазақстан жағдайында жаңа әдісті іздеу жұмысы ішкі Ресейге қарағанда шабан. Біз жалпы Кеңестер Одағына арналған негізгі қосымшамен қанағаттанамыз. Бұл — негізіміз, біздің мектебіміз — еңбек мектебі, мектебіміз тұрмыспен, шындықпен байланысты. Мектепте зерттелетін сабақ — табиғат, көзге көрінген заттар, сабақ беру әдісінің негізі осы.

Меніңше, мәселе талассыз болған соң, кеңес мектебінің мақсұты анық болған соң, оқытушылар, мұғалімдер мұны зерттеп үлгірту жұмысына шын беріліп кірісуі керек.

Оқытушылар әзірлейтін жоғарғы дәрежелі мектеп.

Жоғарғы дәрежелі оқу туралы мен көп тоқталмаймын. Өйткені жоғарғы дәрежелі Ташкенде бір-ақ мектебіміз бар. Жоғарғы дәрежелі мектепті бірінші рет ашқандағы себебіміз толық: бізге оны ашу ділгер. Техникумдарға оқытушылар керек. Техникумдарда қазақтан оқытушылар осы күні, тіпті, аз, оның үстіне бір қызық жері — қазақ оқытушыларының бәрі де әлеуметтану білімінен сабақ беретін көрінеді. Мен мұның себебін техникум директорларынан сұрағанда, олар ондай білімнен сабақ беру үшін мамандық керек емес деді. Есеп, физиканы оқытудан бұл оңай дегенді айтады. Меніңше, әлеуметтану білімінен сабақ беру қиын болса керек еді. Еуропа-ның оқытушылары қазақтан гөрі оны жетігірек білсе керек еді. Тегінде бұл мәселеге техникумдар назарды аз салады-ау деймін. Елеуші болмағандықтан білімі шамалы адамдар да оқыта берсе керек. Әрине, оқытқанда лекциясын «еңбекшілдердің пайдасына», байларға қарсы айтады ғой, бірақ соны ашып түсіндіру шамалы. Біз оқыту қалай екен, тап тартысын, ауылда тап жігін ашу мәселелерін қалай түсіндіреді екен деп зерттегенімізде, бірі де болмай шықты. Оның айтатыны жалғыз: «бай жаман, кедей жақсы» деген сияқты екен (отырғандар күліседі). Жалпы білімнен сабақ беру жұмысына бұлай қарау өте қолайсыз. Сондай қолайсыз оқытушыларды орнынан алып, есеп, жағрафия секілді белгілі бір білімнен сабақ беретін қылып қойдық, мұның үшін бізді айыптамасыздар деймін.

Біздің бұрынғы оқытушыларымыздың бәрі де тұрмыстың тілеуімен саясаттық қозғалысымыздың бастығы болып кеткен. Бірсыпырасы өліп бітті. Сондықтан ысылған оқытушыларды әзірлеу — Қазақстандағы ең негізгі мәселе деп қолға алдық. Осы оймен оқытушылар әзірлейтін жоғарғы дәрежелі мектепті ашып отырмыз. Бұдан былай Қазақстанда университет ашу мәселесін қолға ал-

мақшымыз. Оны да жақын арада жүзеге шығарамыз ғой деп сенемін. Жеті миллион халқы бар, 3 миллион квадрат шақырым жері бар Қазақстанға мұндай оқу орны әбден керек.

Осымен бірге қолға алатын жұмыс — мәдени-білім күштерін әзірлеу, өзімізден білімділер шығару, білім жағынан көсем болатын адамдар даярлау. Біздің білім қоғамымыз қазір не күйде? Ол толып жатқан ұғымдармен көміліп қалып отыр. Мысалға екінші басқыш мектептің я техникумның бір оқытушысын алсақ, ол байғұс әуе кемесі достарына да мүше, МОПР ұйымына да мүше, балалар досы қоғамына да мүше, сауатсыздықты жою қоғамына да мүше. Білім қоғамының маңызын айыра түсінуші болмаса, білім туралы пікір ұлғайып, білім күшінің шығуы қиын. Олай болса, Қазақстан жағдайын шын зерттейтін білім қоғамын ашуымыз керек. Аймақтану мәселесі күнбатыс европаның, оның ішінде біздің кеңестер елінде айрықша орын алып отыр. Бұған Қазақстан да кірісуі керек. Осы күнге шейін біздің Қазақстанның шаруашылық жағрафиясы жоқ. Бұл — балаларға таптырмайтын оқу құралы. Осындай кітаптарды техникум директорлары неге жазбайды екен. Біз білімге сүйеніп, кітап жазуға кірісуіміз керек. Ескі миссионерлерді қанша жек көрсек те, мен солардан үлгі алу керек дер едім. Орыс миссионерлерінің атасы болған Ильминскийді білесіздер ме? Ол қазақ тілін өте әдемі білген, қазақ тілінде суреттеп әңгіме де жазған. Алекторов деген миссионер қазақша өлең де жазған. Ал, бізде, Қазақстанда, кеңес қызметкерлерінің ішінде мұндайлар өте аз, меніңше, мұндайлар оқытушылар арасынан шығуы керек. Қазақ баспасөзін жиып жазған ұлы оқымысты Радловты алсақ, бастапқы кезде Барнаулда оқытушы болған кісі, ақырында академик болып кеткен. Сіздерге мына таратып берілген «Қозы-Қорпешті» баста елдің аузынан жазып алушы сол Радлов. Ол болмағанда мұндай қызық ертегімізден айрылған болар едік.

Бұл жұмыстың қандай қызғылықты, жемісті екенін осыдан білсеңіздер керек.

Мектептен тысқарғы оқу және саясаттық ағарту жұмыстары

Мектептен тысқарғы оқу туралы қысқа ғана тоқталып өтейін. Бұл туралы алдын-ала айтатыным: біз көбіне мектепте оқыту жағымен болдық. Бізде саясаттық ағарту орны бар, оның міндеті — коммунизмнің максаты туралы үгіт жүргізу, көпшілікті ағарту, сауатсыздықты жою.

Саясаттық ағарту жөнінде ауылда дым жоқ. Бұл туралы ағарту комиссариатын мен қорғамаймын. Орыс поселкелерінде жаман-жақсы болса да, саясаттық ағарту орны — оқу үйі бар. Қазақ ауылдарында қызыл отау дейтін бар, биылғы жылы ол туралы жиі айтылып жүр, бірақ жұмысының қандай екенін білмейміз. Елден келген оқытушылар мұның жайын толық айтуға мүмкін. Біз сауатсыздықты жойып жатырмыз. Сауатсыздықты жою комиссиясының мағлұматына қарағанда осы күнге шейін 120 мың адамның сауаты ашылған екен. Бірақ осынымыз қанағаттанарлық па? Биыл бір шаруаның сауатын ашқан екенбіз, оны сол күйінде бір-екі жыл қалдырып, қайта барып көрсен, білгенінен айрылып қалғанын көрер едің.

Осы отырған сіздердің біреуіңізді адам баспайтын бір аралға апарып бірнеше жыл қойса, сауаттарыңыз жойылмағанмен, осы білгендеріңіздің бірсыпырасынан айрылып қалар едіңіздер. Поселкелердегі қара шаруа мен ауылдағы қазақ шаруаларының біз сауатын ашып жатырмыз. Сауаты ашылған соң, ол не істеуі керек? Мектептен тысқарғы оқу деп, міне, осыны айтады. Сауаты ашылған шаруалардың білімін кеңітуге біз жәрдемдесуіміз керек. Бәрін бірдей хатшы қылып сайламаспыз, бәрін бірдей кеңес мекемелеріне қызметкер де қылмаспыз. Оларға керекі: кітап оқып, білімін кеңіту.

Саясаттық ағарту мекемелері баспасөздерді тауып берсін, жер-су комиссариаты шаруашылық туралы жол-басшы кітаптар берсін. Денсаулық комиссариаты саулық сақтау туралы үгіт кітаптарын ұсынсын. Шаруаларды шаруашылықтың мәдени түріне икемдеу керек. Кооператив арқылы машина, тағы басқа керектері беріледі. Осының бәрін біз тауып беруіміз керек, әйтпесе сауаты ашылудан пайда шамалы. Сондықтан елдің сауатын ашумен бірге мектептен тысқарғы жұмысты да күшейту керек.

Ішкі Ресейде бұл жұмыс игерілген, біз мұны жаңа ғана бастап отырмыз. Жақын арада өкіметіміз ағарту комиссариатына төменнен көтерілген белсенділерді оқыту керек деп тапсырды. Кейбір жолдастар соған арнап мектеп ашу керек дегенді айтады. Мектеп ашудың, тіпті керегі жоқ. Бұл жөнде Ішкі Ресей не ғып отыр: кешкі курстар ашып жатыр, рабфак, университет сабағын үйде оқитын кітаптар әзірлеп жатыр. Біз де осыны істеуіміз керек. Қазақстанда өз бетімен білім алу жұмысын күшейту керек.

Кейбір жолдастар: «Ұлт театрының жұмысы қалай, мұның жұмысын ауылға жаратуға бола ма?» деп сұрады. Мен мақтанбай-ақ айтайын: театрымыздың жұмысы жақсы. Мұнда отырған жолдастар ойынын да көрді. Артистеріміздің көбі өздерінің білгенінше тырысып жүз жылдық тарихы бар орыс артистерінен қалыспай жүр. Қазақтың ұлт театры — қазақ еліндегі мәдени-ағарту жұмысының бірінші шырағы деуге болады. Қазақ елінде оқу үйі жоқ, сүрініп-қабынып қызыл отауымыз жүр. Ал, ұлт театрын алсақ, күткен үмітті ақтап отыр.

Өткен жылы үкімет қаржысымен күн көрсе, биылғы жылы шығынының жартысынан көбін табысымен жауып отыр. Бұдан қазақ елін театрға үйірілтіп қана қоймай, әуестендіріп, ақша төлейтін күйге жеткізгендігіміз көрінеді.

Театрдың бұдан былайғы жұмысын қалай қылмақ-

шымыз? Сіздердің айтқандарыңыз дұрыс: жазға қарай театрды ауылға шығармақшымыз. Адай уйезінен келген бір жолдас қызыл отаудың бізде болуының өзі шүбәлі, бізге қызыл керуен шығару керек дегенді айтты. Міне, осы қызыл керуеннің орнына театр дұрыс-ақ.

Өткен жылы труппаны оңтүстік Қазақстанға — Алматының ар жағына бірнеше жүз шақырым жерге жібердік, биылғы жылы қазақтың қалың жеріне — солтүстікке я батысқа жібермеқшіміз. Қорытып айтқанда театр қызыл керуеннің орнын басады. Қызылкеруенге қарағанда пайдасы күштірек.

Мектепке шейінгі жұмыс

Мектепке шейінгі жұмысымыз да ақсаулы. Шынын айтсақ: тіпті, жоқ деуге болады. Бірақ қоғамда социалдық тұрмыс толық құрылғанда балаларға берілген тәрбие сондай болу керек: тура өлімге ілікпесе, аурудан өлмейтін болсын. Балалардың саулығы керек. Қалаларда балалар бақшасы, бала саулығы туралы кеңес беретін орын, тағы сондайлар бар, бірақ саны аз. Ауылда таза жоқ. Мектепке шейінгі жұмысты қолға алғанда балаларға дұрыс тәрбие берудің түрін, әдісін табуымыз керек.

Уақ ұлттар туралы

Сөз аяғында уақ ұлттар мәселесіне де тоқталып өтейін. Бұл туралы айтатыным орыс пен қазақ мектептерінде қандай кемшілік болса, уақ ұлттар мектебінде де сол кемшіліктер бар. Уақ ұлттардың күйінің нашар жері де бар. Қарақалпақ облысын алайық. Олардың несі бар? Оқу құралы да, тіл құралы да, баспа сөзі де жоқ. Дүңған, тараншыларды алсақ, олар да сондай. Оның үстіне уақ ұлттарда түсім қаржы шамалы: қаржы табылса, оқытушылар жоқ, оларда да біздегі секілді. Оқытушылар басқа жұмысқа жегіліп кеткен. Мұның бәрін де біз көріп отырмыз. Бұл туралы алдымызда ірі жұмыстар тұр.

Уақ ұлттың адамдары көбіне бізге ренжиді. Бүгінгі шығып сөйлеген өзбек жолдасты көрдіңіздер ғой, аянбай сөйлегендіктен суық залда тұрып маңдайынан тер шұқты. Біз мұнын бәрін де біліп отырмыз. Олардікі дұрыс. Мұндай жиылыста шығып сөйлемесе, бізді тақымдама-са, оларға тиісті назар салмай кету де мүмкін. Ондай кү-на бізде де болмай тұрмайды.

Қазақстан ағарту комиссариаты, әсіресе, қазақ оқытушылары уақ ұлттардың арасындағы жұмысқа жолдас-тық жөнінен жәрдемдесулері керек. Көп ұлттың езуінің қандай болатыны бізге кезінде мәлім-ді, олай болса, уақ ұлттардың мұңына Қазақстан айрықша назар салу керек. Әсіресе, ұлт теңдігін алған, білімін кеңіткен қазақ оқытушылары уақ ұлттардың мектебіне назарын аударуы керек. Орыс оқытушыларына да осыны айтамыз. Жұрт-тың көбі орысты уақ ұлт деп санағысы келеді. Санақ жа-ғынан қарағанда аз екені де рас шығар, мәдениет жағы-нан алғанда орыстарды уақ ұлт деп айту орынсыз. Олар-дың мәдени қоры бізден көп, біздің алдымызда тұр. Сон-дықтан орыс оқытушылары уақ ұлттарға, бір жағынан қазақ оқытушыларына да қарауы керек. Орыс оқытушы-ларына айтатыным: қазақ оқытушылары сендерден туыс-қандық жәрдем көретін болсын деймін. Бұл жөнде көңіл тілегендік бар, оны ашып түсіндірудің қажеті жоқ. Бұл мақсұтты оқытушылар негізінде түсінеді десем, кателес-пеймін. Қазақстан үкіметінің құрылғанына алты жыл болған екен, содан бері оқытушылар осыған түсінбей жүр десен, ұят болар еді. Бірақ білу мен істеудің арасында айырма бар. Сіздер жұмысты жылдамдатып, шын жүзе-ге асыруға қадам басуларыңыз керек.

Уақ мәселе секілді де көрінер, бірақ мен мысалмен толықтырам. Қазақтың бір аулында тұрған мұғалім екін-ші ауылдағы мұғаліммен хат жазысып хабарласады. Осы сияқты қылып орыс оқытушысы мен қазақ мұғалімі хат жазысып хабарласып тұрса қайтеді. Мен мұны айтқанда сіздердің өз бастарыңыздың жұмысына қол сұғайын деп

айтпаймын. Меніңше, бұл пайдалы. 19-ғасырдың аяқ шенінде дәуір сүрген қазақтың бірінші оқытушысы Алтынсарыұлы мен орыстың атакты миссионері Ильминскийдің арасындағы байланыс хаты орыс тілінде үлкен кітап болып басылып шыққан. Мұны біз неге істемейміз? Бірнеше жыл өткеннен кейін еңбегін сіңіріп, сақал-шашы ағарған оқытушы ескерткіш жазғанда жазысқан хаттарынан сөз келтіріп отырар еді. Бірге жүріп қалай жұмыс істегендерін, ұлт арасының жұмысын қалай жүргізгендерін балаларына айтып отырар еді. Меніңше, бұл өте жақсы жұмыс болар еді.

Қорытынды.

Жолдастар, тарих біздің нығмымызға, ағарту қызметкерлерінің нығына ұлы жұмысты — көпшілікті ағарту жұмысын артып отыр. Бұл нағыз жемісті, нағыз қымбатты жұмыс. Оқытушыларымыз мұны санасына тоқуы керек.

Біздің шаруашылық құрылысымызға, үкімет жұмысына қызметкер керек деп мен жоғарыда айтып едім. Сол айтқанымды тағы да айтам: бізге қызметкер керек. Біздің осы керегімізді әзірлеп беру үшін оқытушылардың алдымен өзін-өзі дайындауы керек. Табиғатпен, түрлі қиыншылықтармен күрескенде адамға ең мықты құрал — білім. Осы білімді біз көпшілікке де таратуымыз керек. Көпшілікті білімге баулуымыз керек десек, сол білімге алдымен оқытушылардың шомуы керек. Меніңше, оқытушылар алдында тұрған міндеттерді осыны істегенде ғана өтей алады.

Бұл міндеттерді сіздер өтерсіздер, бұдан былай Қазақстан бұданда гөрі адымдап ілгері басар деп сенем.

(Жаңғырыққан қол шапалақ).

ТҮСІНІКТЕР

Прозалық шығармалар.

Салмақбай-Сағындық. «Қызыл Қазақстан» журналының 1923 жылғы 17-18, 19-21, 22, 23-24 және 1924 жылғы 3 сандарында жарияланған. Содан кейінгі баспа жүзін көріп отырғаны осы.

Роман журналдың «Шаруа бөлімінде» басылған екен, соған қарағанда автор бұл шығармасын бір жағынан халық арасында кооперацияны қалай ұйымдастырудың жолдарын көрсетіп бере алатын көрнекті құрал болсын деп ойлаған болу керек. Жалпы, С. Сәдуақасов кооперацияға айрықша көңіл бөлген қайраткер, ол қай жерде болса да қазақ шаруасы социализмге кооперация арқылы ғана бара алады деген пікірін дәлелдеуге тырысқан. Бұған оның 19-20 жылдарда Сібір өлкесінде жүрген кезінде Батыс Сібір кооперация одағының бұратана халық-жөніндегі нұсқаушысы болып қызмет еткен кезінен алған тәжірибесі мүмкіндік береді. Шығармадағы Сағындық бейнесі автордың өзі болуы да мүмкін.

Күміс қоңырау. «Қызыл Қазақстанның» 1927 жылғы 10-11, 12 және 1928 жылғы 1-2 сандарында басылған. Одан кейін баспа жүзін көрмеген.

Күлпаш. «Жаңа мектептің» 1926 жылғы 6 және «Әйел теңдігі» журналының 1927 жылғы 4, 5 сандарында жарық көрген.

Жазушы бұл шығармасын әлде де жалғастыра түсуді ойлаған болу керек. Оған дәлел: «Әйел теңдігінде» (1927, № 4) берілген түсініктеме. Онда былай делінген: «Бұл әңгіме жазушының баспаға даярлап жүрген үлкен романының бір бөлімі». Автордың бұл ойы жүзеге асты ма, аспады ма — белгісіз. Баспа жүзін көргені — аталған журналдардың үш санында жарық көрген осы бөлімдері.

Мақалалар

«Жоғарғы оқу орнының Қазақстан үшін маңызы» — 1926 жылдың 29 октябрінде Ташкентте қазақ педагогикалық институты ашылды (Қазпедвуз). Осы оқиғаға байланысты өткен мәжілісті Темірбек Жүргенов кіріспе сөзбен ашып, Смағұл Сәдуақасов баяндама жасаған. Бұл кіріспе сөз де, баяндама да 1927 жылы Ташкентте дайындалған «Год работы казахского высшего педагогического института» деген жинаққа кірген. Кітап 1928 жылы жарық көрген. Кітапқа бұлардан басқа Х. Досмұхамбетов, Е. Омаров, Ә. Диваев және т. б. ғылыми-зерттеу еңбектері кірген. Жинақ орыс тілінде. С. Сәдуақасовтың мақаласын аударған — осы кітаптың құрастырушысы.

Ядринцев Н. М. (1824-1894) — орыс этнографы, археологы, Сібірді зерттеуші, публицист. Алтай, Минусинск, Орхон өлкелерін зерттеген. «Орхон экспедициясы жайлы еңбектер» (1892), «Байырғы монғол атласы» (1892-99), «Көшпелі тұрмыс және даладағы зерттеулер» (1886), «Батыс Сібірге сырттан келген халықтарды зерттеу жоспары» (1880) деген еңбектері жарық көрген. Шоқан Уәлихановпен таныс болған.

Потанин Г. Н. (1835-1920) — орыс географы, этнографы, фольклорист, кадет корпусында Ш. Уәлихановпен бірге оқыған. Оқытушысы Н. Ф. Костылецкийдің ықпалымен казак даласын, көшпелілердің тұрмысын, тарихын зерттеуге бейімделген. Жоңғар Алатауына, Зайсан өлкесіне және Монғолияға саяхат жасаған. Монғолдың 222 аңыздарын, аңыз-әңгімелерін ертегілерін жинап бастырып (1916) шығарған. Қазақ фольклорын жинаған.

Ильминский Н. И. (1822-1892) — педагог-консерватор, миссионер, шығыс зерттеуші. 1846 жылы Қазан діни академиясын бітірген. Қазан университетінің профессоры. Ы. Алтынсаринмен қызметтес болған. Жергілікті халықтарды православие дінімен жақындастыруға ұмтылған. Қазақ тілінің сөздігін құрап, қазақтарға араб алфавитінің орнына орыс графикасын ұсынған.

Алекторов А. Е. (1861-1918) — қазақ тарихын, мәдениетін, этнографиясын, фольклорын зерттеуші. «Қазақ есімдері», «Қазақтар өмірінің бейнесі», «Қазақтар», «Бақсы», «Қазақтардың халық әдебиеті» және т. б. көптеген еңбектердің авторы.

Шпенглер О. (1880-1936) — немістің идеалист-философы. «Европаның сөнуі» (1918-22) атты әйгілі еңбектің авторы. Бұл бірінші кітаптың бөлімі 1922 жылы Москвада орыс тілінде шыққан.

«Оқу ісінің кемшіліктері: оларға қарсы шаралар» — әуелі «Еңбекші қазақтың» 1926 жылғы 2 февральдағы санында, содан кейін біраз қысқарып, өзгерістер енгізіліп «Жаңа мектеп» журналының сол жылғы 4-санында басылған.

Мақаланың газетте басылған нұсқасының мына төмендегідей бас жағы журналда қысқарып кетіпті: «Баяғыда бұдан 30-40 жыл бұрын қазақ баласын мектепке беруді өлім көреді екен. Алғашқы ашылған мектептерге ылғи кедейдің балалары жалданып барып жүретін заман да болды. «Баламыз орыс боп кетеді, оқуы түссін, өнері түссін, ата-анамыз оқусыз-ақ күн көрген» десіп жүрді ол кездің қазақтары. Бірақ заман ағымы өз дегенін істеді. Жүре келе қазақ балалары мектептен қашудың орнына, орыстың қалаларының көшесін толтырып кетті. Баяғы қорқақтық қалып, білімге, өнерге қарай қазақ жасы қадам басты. Осы күні қазаққа оқудың керегін, оның пайдасын түсіндірудің қажеттігі жоқ. Түсіндіретін, үгіттейтін дәуір басымыздан әлдеқашан өтіп кетті. Осы күні мектепке қарай жүздеп, мыңдап шұбырған қазақ жастары, мектептің есігі бұларды түгелімен сыйдырса сол. Сондықтан біздің алдымызда тұрған ең үлкен мақсат: өз бетімен мектепке ұмтылған қазақ жастарын түгелімен орналастырудың қамын іздеу. Оқымаймын, ел есігі ашылмай, жабулы бойымен қалса, онда сөйлеп те болғым келмейді десе, жұрт кінәлі. Салынған мектептің керегі жоқ. Онда бізден тегінде ешнәрсе шықпайды. Бі-

рак біздің бағымызға қарай ондай хал жоқ». Сондай-ақ тағы бір екі-үш жерде болмашы өзгертулер енгізілген. Бұл кітапқа еніп отырған — журналдық нұсқасы.

«Бейімбеттің өлеңдері» — Б. Майлиннің 1925 жылы Қызылордада жарық көрген өлеңдер жинағына С. Сәдуақасов жазған дәйектеме. Бұл мақала сондай-ақ «Лениншіл жас» журналының 1925 жылғы 6 санында да басылған. Біз осы журналдағы нұсқаны алдық.

«Қазіргі дәуір — іс дәуірі» — «Лениншіл жас», 1925, № 7.

С. Сәдуақасов: «біреу Абайды күйдіріп, өртеп жіберу керек дейді екен» деп жазады. Бұл жерде автор сол кездегі «Абай сияқты өткен заманның ақындары бізге керек пе, керек емес пе?» деген, атышулы «Пролеткульт» идеяларына сәйкес жүргізілген болымсыз дискуссия туралы айтып отыр. Бұл дискуссияға себеп болған мақалалардың бірі — Сәбит Мұқановтың «Қара тақтаға жазылып жүрмендер, шешендер!» («Еңбекші қазақ», 1923, 1 март) мақаласы. Онда С. Мұқанов Кенесары, Шоқан, Ыбырай, Абай, Ахмет Байтұрсыновтарды қазақ еңбекшілеріне қажетсіз қайраткерлер етіп көрсетеді.

«Орта Азияның өміріндегі жаңа дәуір» — «Қызыл Қазақстан», 1924, № 7-9.

1924 жылға дейін бүкіл Орта Азия мен Қазақстан халықтары бұрынғы патшалық Россия заманында қалыптасқан территориялық бөлініс бойынша өмір жүріп келді. Негізінен қазақтар мекендеген Сырдария және Жетісу облыстары бұрынғысынша Түркістанға қарады. Екі республикаға қараған қазақтар арасында мәдени, саяси экономикалық байланыстар әлсіреді. Өзбек, тәжік, түркімен, қырғыз, қарақалпақтар да осындай күйде еді. Осы жағдайды ескеріп Бүкілодақтық Орталық Атқару комитеті Орта Азия мен Қазақстанда ұлттық-республикалық шекараларды қайта белгілеу жөнінде шешім қабылдады. Бұл мәселе кезінде үлкен талас-тартыстар туғызды, оған да жеткілікті себептер болды. Біріншіден, қай халық

дербес республика, қай халық автономиялы республика болады. Автономия болса — ол осындағы республикаларға қарай ма, әлде тура Москваға тіркеле ме? Республикалардың астанасын қалай белгілеу керек? Міне, осы мәселелер жергілікті жерлерде де, Москвада да қызу талқыланып жатты. Бұл мақаланы Қазақ өлкесі Орталық Атқару Комитетінің мүшесі С. Сәдуақасов осы проблемаға арнап жазған. Әрине, қайраткердің кейбір ұсыныстары (мысалға, Қазақстанның болашақ астанасы жөніндегі пікірі) кейіннен жүзеге аса қойған жоқ, бірақ оның Сырдария мен Жетісу облыстарының экономикалық және мәдени дамуын қамтамасыз ету жөніндегі ой-пікірлері, біртұтас қазақ республикасы болғаннан кейін атқарылатын кезектегі істер жайында айтқан тұжырым-пайымдаулары өз кезеңі үшін құнды болды.

Десятина — 1,0925 гектар.

Кез — 71,12 см.

Пішпек — қазіргі Бішкек.

Пұт — 16,6 килограмм.

Қадақ — 409,5 г.

«Елде істейтін бір жұмыс»— «Жас қазақ» журналының 1924 жылғы 5-6 санында жарияланған.

«Бәйбіше-тоқал» — «Еңбекші қазақ», 1926, 31 январь.

«Халық ағарту мәселелері»— «Жаңа мектеп» журналының беташар (1925, № 1) санында жарияланған. Бұл кез Смағұл Сәдуақасовтың Қазақстан халық ағарту комиссары болып тағайындалған уақыты.

«Жікшілдік туралы»— 1926 жылдың 25-30 ноябрь аралығында болып өткен Қазақ өлкелік партия комитеті мен өлкелік бақылау комиссиясының бірлескен III пленумындағы С. Сәдуақасовтың сөзі. «Өлкелік партия комитетінің III пленумында Қазақстан коммунистері арасындағы талас мәселелер туралы сөйленген сөздер» (Қызылорда, 1927) деген кітапшадан алынды. Тақырыбын қойған — құрастырушы.

Бұл пленумда қаралған негізгі мәселе өлкелік партия

комитетіндегі «жікшілдік». Сол кездегі қазақ өлкелік партия комитетінің жауапты секретары Ф. И. Голощекин осында жасаған баяндамасында, негізінен, қазақтан шыққан үш жауапты қызметкерді өткір сынға алады. Олар — Сұлтанбек Қожанұлы, Смағұл Сәдуақасұлы және Жалау Мыңбайұлдары. Ол бұларды сол кездегі «жіктің» көсемдері деп атайды. Әуелі Қазақстанда қызмет істемейтін, 5-конференциядан кейін қайтадан Түркстанға ауысып кеткен С. Қожановқа тиіседі. «Қожановтың жолдас Сталинге хат жазуы дәл сол уақытқа тура келеді. Қожанов хатында былайша жазады: «Қазақстанның қазіргі күйіне қарағанда, менің ойымша, дұрыс басшылық етіп отыра алғандай күштер әзірше жоқ. Қазақстанда партия-кеңес жұмыстарын жандандырып жіберу үшін қатты партия тәртібін орнату керек. Бұл жұмысты Орталық Комитеттің өзі атқаруы тиісті. Айрықша қатты шаралар қолданбасқа болмайды. Жер-жерлерде көңілсіздік тууына қорқуға жарамайды. Бұл ретте біз Орталық партия комитеті арқылы мына шараларды ұсынамыз: 1) Қазақстан облыстық партия комитетін таратып жіберіп, оның орнына біржолата Орталық Комитеттің уақытша бюросын жасау керек. Қазақстанда партия ұйымын құру осы бюроға тапсырылсын». Бұл хат нені көрсетеді? Ол уақытша басшылық етіп отырған жолдастар партия ұйымымен, жалпы партия мүшелерімен есептеспеген, есептесуді тіпті керексіз санаған. 5-ші партия конференциясына дейінгі күйіміз осындай еді. 5-ші конференциядан кейін қандай өзгерістер болды? Ең алдымен үш «көсемнің» екеуі, Қожанұлы мен Меңдешұлы, өлкелік партия комитетінен шығарылды. Жолдас Сәдуақасов ғана қалды» (аталған кітапшаның 5-6 беттері) деп алып, шабуылды енді тікелей С. Сәдуақасовтың өзіне бастайды: «...өлкелік партия комитетінің сыртында Смағұл мынадай сөздер айтыпты: «Біз өлкелік партия комитетінде отырғандығымыздан басшылық біздің қолымызда деп ойлайтын шығарсыздар. Олай емес. Қазақстанның осы күнгі саяси

күйі нашар. Биліктің барлығы орыстардың қолында. Біз, қазақтар, дауысқа салғанда ғана қатынасамыз тіпті, айта берсе, көп мәселелерді шешкенде бізді кірістірмейді. Бір шетте қала береміз. Өлкелік партия комитетін бастап отырған адамның беті теріс. Ұстаған жолы қате. Өйткені өлкелік партия комитеті 14-партия съезінің қарарларын толық іске асырғысы келмейді. Өйткені 14-партия съезі ең алдымен солшылдық «кедейшіл» бағытпен алысу керек деп еді. Жуырда жолдас Голощекин өлкелік партия комитетінде сөйлеген бір сөзінің арасында «Қазақстан кедейлерге сүйену керек» деді. Мен осы сөзін қағаздату-ды талап еттім. Жолдас Голощекин өз сөзінен тайып кетті» дейді (8-бет). Баяндамасын осындай өсек-аянға, неше түрлі «дептілерге» құрған Голощекин мұнан да сорақы жайларды С. Сәдуақасовтың мойнына қиып салады: «Смағұл манағы сөзін Қасаболатұлына (Есенғали Қасаболатов — сол кездегі жауапты қызметкерлердің бірі — П. Р.) айтты. Және де «Шымкентке бақылаушы болып барғың келсе мен жөндеп берейін» депті. Европалықтарға қарсы шыққан болып, жоқ жерден жік шығарып, өз жағына көбірек тарту үшін біреулерді қызметке орналастырудан қашпайды» (9-бет). Осы кезде С. Сәдуақасов шыдай алмай мынадай реплика береді: «Мен Қасаболатұлын жала жапқандығы үшін бақылау комиссиясына тартамын» (сонда).

Бұған Голощекин былай жауап береді: «Жолдастар, менің ойымша, Қасаболатұлы жала жаппаған коммунистің міндетін атқарған».

Баяндамадан соң С. Сәдуақасов бірінші болып жарыс сөзге шығады. Ұсынылып отырған материалдың бірінші бөлігі осы сөздің стенографиялық нұсқасы.

С. Сәдуақасовтан соң да біраз адам сөйлеген, бірақ олардың басым көпшілігі Голощекиннің ыңғайына жығылып, соның сойылын соққан. Бірнеше мысал келтірелік:

Беккер: «Сәдуақас және Мыңбайұлдары қазақыландыру мәселесін екінші түрде түсінеді. Онысы мына пікір-

лерінен ап-анық көрініп тұр: мекемелердің бастықтарын қазақ қылса, қазақыландыру жұмысы орындалған болып табылмақшы. Екеуі де мекеме бастықтары қазақ болмаса қазақыландыру болып шықпайды дейді» (103-бет)

Рябокоть: (Қазкрайкомның ұйымдастыру бөлімінің меңгерушісі — Б. Д.)» Бұл мәселеде жолдас Сәдуақасұлы «етегі ашылмаған қыз» сықылды ешбір кір жуытқысы келмейді».

Ізмағанбетұлы: «Байларға қырындау деген әңгіме де құлаққа жақпайды. Байларға жұғысу деген әдет Сәдуақасұлы жолдасқа дерт сияқты болып жабысқан көрінеді. Аяқ жағы жіңішке дертке шалынып кетсе де ғажап емес» (140-бет).

Байділдин: «Ол (Сәдуақасұлы — Б. Д.) «Еңбекші қазақта» басқарушы болып тұрған кезінде Мағжанның гүрлі жұмбақ өлеңдерін тоқтаусыз басып отырды» (168-бет).

Міне, осындай жаппай қаралауға Ораз Жандосов өзінің қосылмайтынын білдіреді. Ол Голощекиннің: «Өлкелік партия комитеті және өлкелік бакылау комиссиясының біріккен пленумының алдында Жандосұлы жолдасқа сұрау қоямын. Жандосұлы ашық жауап берсін. Қожанұлы, Мыңбайұлы және Сәдуақасұлы жолдастардың арасында одақтық бар ма?»— деген тікелей сұрағына былай жауап береді: «Мен бұрын да айтқам, бұл үшеуінің арасында жікшілдік ретінен ұйымдасқан бірігулік бар деп білмеймін» (178-бет). Сол сәтінде Голощекин басқа біреуден сұрайды: «Жолдас Әлібекұлы! Бірігу бар ма? Жоқ па?» Әлібекұлы: «Бар!» деп жауап береді.

Ғаббас Тоғжанов та өзінің сөзінде Жандосовтың сөзін теріске шығарады: «Жандосұлы жолдас Сәдуақасұлы мен Қожанұлының арасында бірталай айырма бар деп соны дәлелдемекші болды. Қожанұлы мен Сәдуақасұлының арасында ешбір айырма жоқтығын мен сыпаттама-лармен дәлелдей алам» (121-122 б. б.)

Міне, осындай «шебер» ұйымдастырылған саяси «спектакль» кезінде Голощекин жағынан Сәдуақасұлына

неше түрлі айыптар тағылады. Және де ол айыптардың өзі әлдекімнен естіген, біреу айтыпты-мыс, біреу-біреуден естіпті-міс деген сияқтылар. Сәдуақасов пен Голощекин арасындағы мына бір диалог назар аударарлық:

Голощекин: «Бұлар алдында мақтайды да, сыртында боқтайды. Мұнымды дәлелдеу оңай. Смағұл маған келіп: «Сталинге сені мақтадым» деді. Нығмет: «Смағұлдың сөзі бекер. Мақтаған жоқ» деді.

Смағұл: «Мақтамады» дегеннен «жамандады» деген сөз шықпайды ғой.

Голощекин: «Міне көріп отырсыздар ғой. Дипломаттың өзі барып тұрған».

Осындай жағдайда өткен пленумда Сәдуақасов та, Мынбаев та өздерінің бар-жоқ «күналарын» мойындауға мәжбүр болады. Бұл сөзімізді Сәдуақасовтың пленумда екінші қайтара сөйлеген сөзі дәлелдей алады.

Ақыры пленум Сәдуақасов пен Мынбаевтың «жікшілдігі» жөнінде арнаулы қарар қабылдап, олардың мойнына барлық «күнаны» қиып салады. Ол қарардың бір пунктінде былай делінген:

«...10. Сәдуақас пен Мынбайұлдарының жікшілдіктен бездік деп арыз қылғанын пленум еске алады. Бұлардың бұл арыздары шын болса, бұлар осы сөздерін іс жүзінде көрсетер деп біледі».

Мынбаев та, Сәдуақасов та уақытша болса да Голощекин және оның айналасындағылардың қысымынан құтылмақ ниетпен осындай жоқ жікті мойындауға мәжбүр болады. Бірақ Голощекин және оның сыбайластары бұлардың бұндай тактикалық әдісіне алданған жоқ, қысымды онан әрі күшейте берді. Соның нәтижесінде келесі, 1927 жылы Ж. Мынбаев Қазақ Орталық Атқару Комитетінің председателдігі қызметінен босатылып, Гурьевке, округтік атқару комитетінің председателдігіне төмендетілді, ал С. Сәдуақасов Қазақ өлкелік партия комитетінің бюро мүшесі және халық ағарту комиссары

міндеттерінен босатылып, Ташкентке, Қазпедвузға директорлыққа ауыстырылды.

Мыңбаев Жалау — 1892 жылы Адай уезінде туған. 1918-23 жылдар аралығында Адай Совдепі председателінің орынбасары, Александровск форты милиция баскармасының бастығы, Александров ревкомының председателі. 1923 жылдан 1925 жылға дейін Орал губерниялық атқару комитетінің председателі қызметінде болған. 1925-1927 жылдарда Қазақстанның Орталық Атқару комитетінің председателі 1927-29 жылдар аралығында Гурьев округтік атқару комитетінің председателі. 1929 жылдың 16 ноябрінде кенеттен қайтыс болған.

Голощекин Ф. И. (1876-1941) — 1903 жылдан РСДРП мүшесі. Ұлы Октябрь революциясынан кейін Пермь, Екатеринбург губкомдарының, Орал облыстық партия комитетінің секретары, РКП(б) Сібір бюросының мүшесі. Азамат соғысы кезінде Орал обл. әскери комиссары. Түрккомиссия мүшесі 1922-25 жылдарда Кострома және Самара губкомдарының секретары. 1925-33 жылдарда БКП(б) қазақ өлкелік комитетінің секретары. 1933 жылдан СССР Халық Комиссарлар советінің бас арбитры.

Мендешов С. (1882-1937) — Қазан мұғалімдер семинариясын (1903) бітірген. 13 жыл елде мұғалім болған. 1918 ж. Бөкей губисполкомының мүшесі, 1919 жылдан председателі. 1919 жылы РКП(б) қатарына өткен. 1920-25 — ҚАССР Орталық Атқару Комитетінің председателі. 1925-26 — Қазақстан тұтынушылар одағының председателі. 1926-30 — РСФСР экономикалық советінің мүшесі. 1930-37 — Қазақстан оқу-ағарту халық комиссары, ғылым жөніндегі комитетінің председателі.

О. Жандосов (1889-1937) — 1918 жылы Верный ерлер гимназиясын бітірген. 1918 ж. РКП(б) қатарына өткен. 1919-21 — Түркстан Компартиясы мұсылман коммунистер секциясы Жетісу облыстық бюросының председателі. 1921-23 — Түркстан КП үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі, 1924-28 — Қазақ өлкелік партия комитеті үгіт-на-

сихат бөлімінің меңгерушісі. 1928-37 — оқу-ағарту халық комиссары, ҚазГУ-де оқытушы, Қазақ ауылшаруашылық институтының директоры, Кеген аудандық партия комитетінің секретары, Алматы облыстық атқару комитетінің секретары, Алматы облыстық атқару комитетінің председателі.

«Ұлт театрына бір жыл» — «Еңбекші қазақтың» 1927 жылғы 13 январында «Оқу комиссары Смағұл Сәдуақасовпен әңгіме» деп берілген мақала.

1926 жылдың 10 январында Қошмұқамед Кемеңгеровтың «Алтын сақина» атты пьесасымен Қазақ ұлттық театры ашылған болатын. Осы театрдың бір жылдығына «Еңбекші қазақ» арнаулы бет арнапты. Онда Смағұл Сәдуақасовтың жоғарыдағы мақаласымен бірге театр директоры Жұмат Шанинның «Қазақтың мемлекеттік театры» деген мақаласы және театр артистерінің фотосуреті берілген. Өз мақаласында Ж. Шанин былай деп жазады: «...Былтырғы өткен жылы артист саны 28 кісі еді. Биыл сұрыпталып, 18 кісі қалды (3 әйел, 15 еркек). Бұлардың бірінші қатардағы ойнаушылары 4, екінші дәрежедегісі 8, үшінші қатардағылары 4, үйреніп жүргендері екеу. ...Орысша мектеп бітіргендер 4, хат танымайтыны 1, қалғандары төмен дәрежелі я өз бетімен білім алғандар. Партия мүшесі 3, комсомол мүшесі 3, кәсіпшілер ұйымына бәрі де мүше».

Газетке шыққан фотосуретке түскен 18 адам мыналар: Әміре Қашаубайұлы, Ақтай Маманұлы, Елубай Өмірзақұлы, Дәлила¹ Оңғарбай келіні, Ләтип Әшкейұлы, Құсайын Оңғарбайұлы, Зура Жандарбеккеліні, Дамолда Битілеуұлы, театр бастығы — Жұмат Тұрғанұлы Шанин, Серке Қожамқұлұлы, Жанбайқызы, Абдолхай Абдоллаұлы, Иса Байзақұлы, Мұхаммади Арықұлы, Қалибек Қуанышбайұлы, Мәжит Дәулетбайұлы, Түсіп Бекоспанұлы, Құрманбек Жандарбекұлы.

Мақалада айтылатын «Зарлық» пьесасының авторлары — Ө. Оспанов пен Е. Өтеулиев.

«Әдебиет әңгімелері» (айтыс ретінде) — «Еңбекші қазақтың» 1927 жылғы 15-16 февралінде жарық көрген.

Сол кездегі әдеби проблемалар жөніндегі дискуссия «Еңбекші қазақтың» 1926 жылғы 14-15 октябрьдегі номерінде жарияланған Сәбит Мұқановтың «Көркем әдебиет туралы» мақаласымен басталған болатын. Дискуссияны сол газеттің 1 декабрьдегі санында К. Кеменгеров жалғастырады. С. Сәдуақасов осы екі мақалаға үн қосып отыр. Дискуссия осы үш мақаламен аяқталған жоқ. Ол 1927-28 жылдары үздіксіз жалғасып жатты. С. Сейфуллин, Екеу, Ы. Мұстанбайұлы, Ә. Мәметова және т. б. мақалалары жарық көрді.

Мағжан Жұмабаев (1893-1938) — қазақ ақыны. Қазақ поэзиясындағы романтикалық дәстүрдің негізін қалаушы. 1929 және 1937 жылдары екі қайтара репрессияға ұшырған. Творчествосы 1988 ж. ақталды.

Бернияз Күлеев (1899-1923) — қазақ ақыны. 1917-18 жылдарда Орынбор мұғалімдер семинариясында оқыған. 1920-23 жылдар аралығында ҚАССР халық ағарту комиссариатының Қазан қаласындағы өкілі. 1923 ж. өзі-өзі өлтірген. 1969 ж. «Айтшы, ақ қайың» атты өлеңдер жинағы жарық көрді.

Жүсіпбек Аймауытов (1889-1931) — қазақ жазушысы. Прозаяк, драматург, ғалым. «Қартқожа», «Ақбілек» романдарының авторы. Психология және өнер тандау» атты ғылыми еңбектер де жазған. 1931 ж. жаламен атылған.

Ғаббас Тоғжанов (1900-1937) — 1915-17 ж. Омбы гимназиясында оқыған. 1919 ж. РКСМ Сібір бюросы қазақтар секциясының секретары. 1920-22 — Ақмола губерниялық төтенше комиссиясының секретары, бөлім бастығы, коллегия мүшесі. 1923-24 — Москвадағы Плеханов атындағы институттың студенті. 1924-26 — РКП(б) ОК баспасөз бөлімінде нұсқаушы, 1926-28 — қазақ өлкелік партия комитеті баспасөз бөлімінің меңгерушісі. 1926-32 — «Еңбекші қазақтың» редакторы. 1935-36 — Қазақстан жазу-

шылар Одағының председателі. Бірнеше сын кітаптарының авторы.

«Жала» — «Қызыл Қазақстан», 1927, № 3-4.

«Қызыл Қазақстанның» осы санында, С. Сәдуақасовтың макаласынан кейін, Раббас Тоғжановтың «Кімдікі жала» деген материалы басылған.

«Мен Голощекин жолдастың сөзіне қосыла алмаймын» — Смағұл Сәдуақасовтың қазақ өлкелік партия комитетінің 1927 жылдың 15-23 ноябрь аралығында өткен VI конференциясында сөйлеген сөзі. Тақырыбын қойған — құрастырушы. «Қазақ өлкелік партия комитетінің VI конференциясының стенографиялық есебі» деген кітаптан алынды.

VI конференцияда С. Сәдуақасов өлкелік партия комитетінің бюро мүшелігінен босатылды, ол тіпті Орталық Комитеттің мүшелігіне де сайланбай қалды. Сөйтіп, Ф. И. Голощекин өзіне түрлі мәселелерде қарсы келген, үнемі айтысқан қазақ коммунистерінің бірінен осылай құтылды. Бірақ ол бұдан кейін де Сәдуақасовты жай қалдырған жоқ, ізіне түсумен болды. Смағұл Голощекиннің қудалауынан Москваға кетіп, Қазкрайкомның жауапты секретарының құрығы жетпейтін жерге барып аман қалды, әйтпесе ол 1929-30 жылдардағы репрессиядан сау қалмайтын еді.

«Қазақ әдебиеті туралы» — 1928 жылы Москваның «Огонек» баспасынан шыққан «Молодой Казахстан» деген жинаққа С. Сәдуақасов жазған алғысөз. Жазылған уақыты — 1927 жылдың сентябрі. Тақырыбын қойған құрастырушы.

Жинайқа М. Әуезов, Ж. Аймауытов, Б. Майлиндердің 5 әңгімесі енген, олардың орысша аудармаларын С. Сәдуақасовтың өзі редакциялапты.

«Ұлттар және ұлт өкілдер туралы» — ВКП(б) Орталық Комитетінің «Большевик» атты журналының 1928 жылғы I санында жарық көрген.

Ғылыми-публицистикалық еңбектер:

«Жастарға жаңа жол» — 1921 жылы Орынборда қазақ мемлекет баспасы 20 мың данамен басып шығарған кітапша.

«Кооперация һәм қазақ шаруасы» — 1924 жылы Орынборда жеке кітапша болып басылған.

«Жастармен әңгіме» — Бұл да 1925 жылы Орынборда жеке кітапша болып шыққан.

«Ұлт театры туралы» — «Еңбекші қазақта» басылған «Ұлт театры туралы» (1925, 26-29 октябрь) және «Алғашқы тәжірибелер» (1926, 29 январь) атты мақалаларының негізінде жазылған. Жеке кітапша болып 1926 жылы Қызылордада, «Еңбекші қазақтың» кітапханасы» сериясымен шыққан.

1925 жылдың апрелінде өткен Қазақстан советтерінің съезінде С. Сәдуақасов республиканың халық ағарту комиссары болып тағайындалады. Осы съезде халық ағарту комиссариатына қазақтың ұлттық театрын ұйымдастыру жұмысы тапсырылады. Жаңа комиссар бұл іске белсене кіріседі. 1925 жылдың 22 октябрінде халық ағарту комиссариатының театр ұйымдастыру мәселесіне арналған арнаулы мәжілісі болып өтеді. Онда С. Сәдуақасов баяндама жасайды. Жаңа театрды ұйымдастыруға 40 мың сом ақша бөлінеді.

Осы мәжілістен соң халық ағарту комиссариаты арнаулы тізім жасап, 23 адамды шақырады. Олар: Серке, Құрманбек, Қалибек, Әміре, Иса және басқалар. 1925 жылғы декабрьде арнаулы бұйрықпен театрға қызметкерлер қабылдана бастайды.

«Қазақстанда халық ағарту мәселелері» — Смағұл Сәдуақасовтың I мұғалімдер съезінде жасаған баяндамасы. Баяндаманың жартысы «Жаңа мектеп» журналының 1927 жылғы 3-4 санында басылған, ал түгелдей сол жылы жеке кітапша болып басылып шыққан.

Мазмұны

Мақалалар:

Елде істейтін бір жұмыс	4
Байбіше-тоқал	7
Халық ағарту мәселелері	10
«Жікшілдік» туралы	13
Ұлт театрына бір жыл	34
Әдебиет әңгімелері	37
Жала	51
«Мен Голощекин жолдастың сөзіне қосыла алмаймын»	62
Қазақ әдебиеті туралы	74
Ұлттар және ұлт өкілдері туралы	78

Ғылыми-публицистикалық еңбектері:

Жастарға жаңа жол	96
Кооперация нәм қазақ шаруасы	131
Жастармен әңгіме	172
Ұлт театры туралы	195
Қазақстанда халық ағарту мәселелері	209

ИБ № 6151

Алма-Ата. ПҚ. Зак. 924

1000
1